

การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพ
ในพระพุทธศาสนา
AN ANALYTICAL STUDY OF THE CONCEPT OF GĀRAVA
(RESPECT) IN BUDDHISM

พระมหาหวมวด สุกฤษโม (โฉมศรี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๖

ISBN 974-364-103-3

การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพ
ในพระพุทธศาสนา

พระมหาหวมวด สุกุมโม (โฉมศรี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๖

ISBN 974-364-103-3

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE CONCEPT OF GĀRAVA
(RESPECT) IN BUDDHISM**

PHRAMAHA MUAD SUKKADHAMMO (CHOMSRI)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

..... กรรมการ

(พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโณ)

..... กรรมการ

(รศ.ดร.จ่านงค์ อติวัฒนสิทธิ์)

..... กรรมการ

(ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร)

..... กรรมการ

(นายแสวง อุดมศรี)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโณ ประธานกรรมการ

ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร กรรมการ

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี เพราะได้รับการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากอาจารย์ที่ปรึกษา คือ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ และ ดร. สมทิทธิพล เนตรนิมิตร ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้ง ในความเมตตากรุณาของท่านที่กล่าวมาแล้วนั้น ขอกราบขอบพระคุณ และอนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างยิ่งที่ได้สละเวลาให้ความดูแล เอาใจใส่ ให้คำแนะนำ คำปรึกษา ชี้แนะและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดีโดยตลอด เพื่อให้วิทยานิพนธ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณพระครูใบฎีกาสนั่น ทयरุกโข เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ที่อำนวยความสะดวกในการให้บริการเยี่ยมตำรา ค้นคว้าข้อมูลอ้างอิง ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอกราบขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณพระครูวิบูลธรรมสุนทร ที่อนุญาตให้ยืมหนังสือพระไตรปิฎกไปศึกษาค้นคว้า ตลอดจนถึงเจ้าของลิขสิทธิ์ผลงานทางวิชาการทุกเล่ม ที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้าอ้างอิง

ขอกราบขอบพระคุณพระศรีปฏิภาณธรรมคณี (วิศิษฎ์ กนุตสิริ) เจ้าคณะจังหวัดพังงา ขอขอบคุณพระมหาอำนาจ คุณสัโร พระมหาสมชาย คุณาลงกาโร พระมหาอนันต์ สิริคุตโต พระมหากิตติชัย ญาณธมฺโม พระมหาสุรรัตน์ อินุทปญโญ ที่ช่วยเหลือทุนการศึกษา พระมหาयाจินต์ ธมฺมธโร กัลยาณมิตรผู้เอื้อเฟื้อทุกอย่าง ขอขอบคุณเพื่อน ๆ พระนิสิตบัณฑิตวิทยาลัย รุ่นที่ ๑๒ ทุกรูป ที่เป็นกำลังใจและให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์ ขออนุโมทนาขอบคุณโยมมารดาบิดา และขอบใจพี่ ๆ น้อง ๆ และญาติทุกคนที่คอยให้กำลังใจ และสอบถามเอาใจอยู่ตลอดเวลา

คุณประโยชน์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมนุชาพระรัตนตรัย พระคุณของมารดาบิดาผู้ให้กำเนิด และครูอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ตลอดจนทั้งผู้มีอุปการคุณทุกท่าน

พระมหาหวมวด สุกุภมฺโม (โถมศรี)

๒๕ มีนาคม ๒๕๔๗

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพ
ในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : พระมหาหวมวด สุกฤษมโม (โถมศรี)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ

ป.ธ.๙, ศษ.บ., พธ.ม., Ph.D.

: ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร

ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๕ มีนาคม ๒๕๔๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนาเถรวาท อิทธิพลของความเคารพในพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย โทษของการขาดความเคารพและประโยชน์ของการมีความเคารพ ตลอดจนทั้งความเคารพกับแนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาชีวิต

ผลของการศึกษาทำให้ทราบว่า ความเคารพเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด พื้นฐานสำคัญของความเคารพ ได้แก่ ศีลหรือวินัย อันเป็นข้อวัตรปฏิบัติเพื่อความ เป็นระเบียบเรียบร้อยของคนในสังคม และพึงศึกษาให้ครบ กระบวนการของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา หลักการทั้ง ๓ ประการนี้ ช่วยเสริมสร้างให้คนมีหลักครองใจและมีวินัยยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดความเคารพในตัวบุคคลและสิ่งต่าง ๆ โดยการมองเห็นและตระหนักถึงคุณค่า ที่มีอยู่ในตัวบุคคลและสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น นอกจากนี้แล้ว ศรัทธา ได้แก่ ความเชื่อ และความเลื่อมใส ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเคารพ แต่ศรัทธาที่ตินั้น ต้องเป็น ศรัทธาที่มีปัญญาเป็นเครื่องกำกับ จึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้องแท้จริง

หลักธรรมที่ส่งเสริมความเคารพ ได้แก่ สาราณียธรรม คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำให้มีความเคารพกัน ช่วยเหลือกัน และสามารถพร้อมเพรียงกัน และอธิทานิยธรรม คือ ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ช่วยเสริมสร้างให้มีความเคารพกันตามลำดับผู้ใหญ่ผู้น้อย สอนให้รู้จักเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ ทำให้เป็นคนอ่อนน้อม ถ่อมตน และมีสัมมาคารวะ

มารยาทไทย เช่น การกราบ การไหว้ ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า คนไทยมีสัมมาคารวะ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน นับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา แต่ในปัจจุบัน สภาพสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมวัตถุนิยม และบริโภคนิยม ทำให้เรื่องความเคารพกันอย่างที่เคยปฏิบัติมา เริ่มมีที่ทำว่าจะลดน้อยถอยลง เช่น ลูกไม่เคารพพ่อแม่ ลูกศิษย์ไม่เคารพครูอาจารย์ และคนในสังคมไม่เคารพกฎหมาย เป็นต้น เพราะฉะนั้น หากบุคคลทุกฝ่ายในสังคม ได้ศึกษาหลักการเกี่ยวกับความเคารพ รู้คุณค่าของความเคารพ ประโยชน์และโทษที่จะได้รับ และสามารถนำหลักการเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ในสังคม ย่อมมีส่วนช่วยแก้ปัญหาสังคม อันจะส่งผลให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้าและผาสุกมั่นคงสืบต่อไป

Thesis Title : An Analytical Study of the Concept of Gāraṇa (Respect)
In Buddhism

Researcher : Phramaha Muad Sukadhammo (Chomsri)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Somjin Sammāpaṇṇo (Wanjan)
Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

: Dr. Samitthipol Netnimit
Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

Date Of Graduation March 25, 2004

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to study the concept of Gāraṇa (respect) in Theravāda Buddhism, the influence of respect in Buddhism to Thai society, negative outcomes of a lack of respect and usefulness of respect and implications of respect towards problem solving and development of human's life.

The outcomes of this study suggests that respect is one of the most important Dhamma. The Buddha has said that the greatest propitious is based on respect which is a precept or discipline (a practice for a peaceful society). To study a complete understanding of Buddhism principles is to learn Tisikkhā (the threefold training) which consists of precept, meditation and wisdom. These three principles will support human's faith and discipline and create respect in human and things around human's life as they let us see and realise the value in ourselves and things around us. Besides, faith is belief and trust which creates respect. However, good faith must have be supervised with wisdom before it can be called genuine faith.

Dhamma which promotes respect is Sārānīyadhamma and Aparihāniyadhamma. This principle is based on thoughtfulness, consideration and unity. Aparihāniyadhamma is dhamma which is not based on demerit. It promotes respect by seniority which means the respect for the older and teaches ourselves to be humble and grateful for the others.

Thai culture such as wai (a gesture to pay respect) is influenced from Buddhism. Thais respect the others and tend to be humble since the old time until current time. However, with the influence of materialistic and consumerism on Thai society, respect has been undermined. For example, children do not respect their parents, students do not respect their teachers and people do not respect laws. Therefore, if people are educated about respect, see its value, punishment from a lack of respect and its usefulness and able to apply these principles to their lives, it will help solving problems in the society and result in a better society with sustainable happiness and prosperity.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๙)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๖ คำจำกัดความที่จะใช้ในการวิจัย	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ แนวความคิดเรื่องความเคารพในอินเดียโบราณ	๙
๒.๑ ความหมายของคำว่า ความเคารพ	๙
๒.๑.๑ ความหมายตามศัพท์	๙
๒.๑.๒ ความหมายตามอรรถ	๑๐
๒.๒ บ่อเกิดแห่งการมีความเคารพ	๑๒
๒.๒.๑ ความเชื่อดั้งเดิม	๑๒
๒.๒.๒ ศรัทธาและจุดกำเนิดของศรัทธา	๑๘
๒.๓ การไหว้และการบูชาของคนอินเดียโบราณ	๒๓
๒.๓.๑ การไหว้ทิศ	๒๓
๒.๒.๒ การไหว้ทิศของพุทธกับพราหมณ์	๒๖
๒.๒.๓ การบูชาอัญญา	๓๔

บทที่ ๓ แนวความคิดเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา	๔๕
๓.๑ ความสำคัญของความเคารพในพระพุทธศาสนา	๔๕
๓.๒ พัฒนาการแนวความคิดเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา	๔๘
๓.๒.๑ เสนอวิทยัตถ์บรรพตฐานของการมีความเคารพ	๕๒
๓.๒.๒ การแสดงความเคารพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	๕๙
๓.๒.๓ การแสดงความเคารพตามอายุสมาชิกภาพ	๖๕
๓.๒.๓.๑ การแสดงความเคารพต่อกันของบรรพชิต	๖๘
๓.๒.๓.๒ การแสดงความเคารพต่อกันของคฤหัสถ์	๗๕
๓.๓ หลักความเคารพในพระพุทธศาสนา	๘๓
๓.๓.๑ สัตถุคารวตาหรือพุทธคารวตา	๘๓
๓.๓.๒ อัมมคารวตา	๘๘
๓.๓.๓ สังฆคารวตา	๙๓
๓.๓.๔ สิกขาคารวตา	๙๘
๓.๓.๕ อัปมาทคารวตา	๑๐๓
๓.๓.๖ ปฏิสันถารคารวตา	๑๐๘
บทที่ ๔ ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของความเคารพในพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย	๑๑๓
๔.๑ ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย	๑๑๓
๔.๒ มารยาทไทย	๑๑๘
๔.๓ โทษของการขาดความเคารพ	๑๒๗
๔.๔ ประโยชน์ของการมีความเคารพ	๑๓๐
๔.๕ ความเคารพกับแนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาชีวิต	๑๓๕
๔.๕.๑ ด้านครอบครัว	๑๓๗
๔.๕.๒ ด้านการศึกษา	๑๓๙
๔.๕.๓ ด้านสังคม	๑๔๓
๔.๕.๔ ด้านการพัฒนาชีวิต	๑๔๕

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๕๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๕๐
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๕๔
บรรณานุกรม	๑๕๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๖๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่ใช้ในการทำวิจัยฉบับนี้ คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ฉบับภาษาบาลี อ้างอิงโดยระบบคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๖๙ = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๑๓๖ หน้า ๖๙ ส่วนฉบับภาษาไทย อ้างอิงโดยระบบคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๑ = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๑๓๖ หน้า ๘๑

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภงฺคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	จุฬวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค (ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	ปริวารปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวาร (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขนฺธวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)

ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก (ภาษาไทย)
สံ.ส.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก สੰยฺตฺตนิกาย	สคาถวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สံ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สันยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สံ.นิ.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก สੰยฺตฺตนิกาย	นิทานวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สံ.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สันยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สံ.ข.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก สੰยฺตฺตนิกาย	ขณฺธวารวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สံ.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สันยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
สံ.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก สੰยฺตฺตนิกาย	มหาวารวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สံ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สันยุตตนิกาย	มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
อง.ทูก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก องคฺตฺตรนิกาย	ทูกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทูก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคตตรนิกาย	ทูกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก องคฺตฺตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก องคฺตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก องคฺตฺตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉกุก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนุตฺตปิฎก องคฺตฺตรนิกาย	ฉกุกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉกุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคตตรนิกาย	ฉกุกนิบาต (ภาษาไทย)

อ.ง.สตุตทก.	(บาลี)	=	สตุตตุนุตปิฎก	อ.ง.คตุตตรนิกาย	สตุตทกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.ง.สตุตทก.	(ไทย)	=	สตุตตันตปิฎก	อ.ง.คตุตตรนิกาย	สตุตทกนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.ช.	(บาลี)	=	สตุตตุนุตปิฎก	ช.ช.ททกนิกาย	ช.ช.ททกปาจปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ช.	(ไทย)	=	สตุตตันตปิฎก	ช.ช.ททกนิกาย	ช.ช.ททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ช.ธ.	(บาลี)	=	สตุตตุนุตปิฎก	ช.ช.ททกนิกาย	ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ธ.	(ไทย)	=	สตุตตันตปิฎก	ช.ช.ททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช.ชา.	(บาลี)	=	สตุตตุนุตปิฎก	ช.ช.ททกนิกาย	ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ชา.	(ไทย)	=	สตุตตันตปิฎก	ช.ช.ททกนิกาย	ชาตก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อ.ภ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.ภ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

คำย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ้างอิงโดยระบุคัมภีร์ เล่ม/หน้า หรือ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ช.ธ.อ. (บาลี) ๗/๔๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง ช.ช.ททกนิกาย ธมฺมปทกฐกถา เล่ม ๗ หน้า ๔๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๒๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี มหาวคฺคอุฏฺฐกถา เล่ม ๒ ข้อ ๑๓๖ หน้า ๑๒๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มังคลัตถทีปนี อ้างอิงโดยระบุคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น มงฺค.ล. (บาลี) ๒/๒๗๐/๒๐๑ หมายถึง มงฺค.ล.ตฺถทีปนี เล่ม ๒ ข้อ ๒๗๐ หน้า ๒๐๑ มงฺค.ล. (ไทย) ๔/๒๗๐/๑๑ หมายถึง มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๔ ข้อ ๒๗๐ หน้า ๑๑

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมนุตปาสาทิกา	ปาราชิกกณฺฐ - สงฺฆาติเสสาทิ-	มหาวคฺคาคติอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
-------	--------	---	-----------	---------------	------------------------------	---------------------	------------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

- ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสินี มหาเวคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ที.ส.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสินี สীগฺกขนฺธเวคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ส.ส.อ. (บาลี) = สัมมุตตฺตนิคาย สารตฺถปฺปกาสินี สคาถเวคคอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 อญ.ปญฺจก.อ. (บาลี) = อญฺฺคตฺตฺตนิคาย มโนรทฺปฺปฐนี ปญฺจกาทีปาทอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 อญ.ฉกฺก.อ. (บาลี) = อญฺฺคตฺตฺตนิคาย มโนรทฺปฺปฐนี ปญฺจกาทีปาทอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ธ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ธมฺมปทอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ชา.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ชาตกอุทฺทกถา (ภาษาบาลี)

มังคลัตถทีปนี

- มงฺคฺล. (บาลี) = มงฺคฺลตฺถทีปนี (ภาษาบาลี)
 มงฺคฺล. (ไทย) = มังคลัตถทีปนี (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอยู่ด้วยกันเป็นหมู่คณะ ไม่สามารถจะอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังได้ นับตั้งแต่ระดับสถาบันครอบครัว สถาบันชาติ จนถึงระดับโลก การอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในฐานะต่าง ๆ ทั้งในด้านศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และการติดต่อ เป็นต้น เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคมใหญ่ และมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอยู่ตลอดเวลา บางครั้งทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหายาเสพติด ปัญหาการละเมิดสิทธิ ปัญหาความขัดแย้ง เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้มีสาเหตุมาจากการขาดความเคารพต่อกันเป็นประการสำคัญ

ความเคารพ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ที่สอนให้มองเห็นคุณค่าความดีและความสำคัญของบุคคลและสิ่งต่าง ๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจ^๑ ช่วยให้สังคมมนุษย์มีความเคารพและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน จึงจำเป็นที่บุคคลในสังคมจะได้นำหลักธรรมข้อนี้ไปประยุกต์ใช้ในสังคมและชีวิตประจำวัน ความเคารพ แม้มิใช่เป็นหลักธรรมที่ถือว่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา แต่ก็ได้รับความยกย่องว่าเป็นมงคลอันสูงสุดอย่างหนึ่งในชีวิตของคนทุกคน ดังพระพุทธพจน์ว่า คารโว จ นิวาโต จ เอตมมุงฺคฺลฺมุตฺตมํ แปลความว่า ความเคารพ ความถ่อมตน นี้เป็นมงคลอันสูงสุด^๒

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นเพื่อให้เป็นแบบอย่างของความประพฤติปฏิบัติชอบ คำสอนเรื่องความเคารพต่อกันและกันเป็นหลักพื้นฐานทาง

^๑มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **หลักสูตรและประมวลการสอบนิชาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘๖.

^๒ช.ช. (บาลี) ๒๕/๙/๔., ช.ช. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

สังคม ทั้งในส่วนสังคมสงฆ์และสังคมผู้ครองเรือน ในสังคมสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนสาวกให้แสดงความเคารพกันตามลำดับพรรษา คือผู้ที่บวชเข้ามาในพระธรรมวินัยก่อนจะได้รับ ความเคารพจากผู้ที่ยบวชภายหลัง ผู้บวชภายหลังจะต้องแสดงความเคารพต่อผู้ที่บวชก่อน ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป ภิกษุไม่ควรเรียกกันและกันด้วยวาจาว่า ‘อาวุโส’ เหมือนดังที่เรียกกันตอนนี้ ภิกษุผู้แก่กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือตระกูล โดยวาจาว่า ‘อาวุโส’ ก็ได้ ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ‘กันต’ หรือ ‘อายุสสมา’ ก็ได้^๓ ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุผู้บวชก่อนกับภิกษุผู้บวชภายหลังมีอยู่ในพระวินัยปิฎก เป็นธรรมเนียมที่ศิษย์ (อันเตวาสิก) พึงกระทำต่ออุปัชฌาย์ของตน เรียกว่า อุปัชฌาย์วัตร และข้อปฏิบัติหรือหน้าที่อุปัชฌาย์พึงกระทำแก่สัทธิวาริก เรียกว่า สัทธิวาริกวัตร^๔

ความเคารพนั้น เป็นเหตุแห่งความเจริญและความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ดังเรื่องสัตว์ ๓ สหาย พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล มีสัตว์ ๓ สหาย คือ นกกระทา ลิง และช้างพลาย อาศัยอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ ต้นหนึ่งในป่าหิมพานต์ ครั้งแรกสัตว์ทั้งสามอยู่อย่างไม่เคารพกันและกัน เพราะไม่รู้ว่าใครเกิดก่อนใคร อยู่มาวันหนึ่ง ทั้งหมดได้ปรึกษากันว่า นี่พวกเรา ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่า พวกเรา ๓ สหาย ผู้ใดคือผู้สูงวัยกว่ากัน จะได้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา และเชื่อฟังผู้นั้น จากนั้นก็ถามกันและกันว่า สหายทั้งหลาย พวกท่านรู้จักต้นไม้ต้นนี้ตั้งแต่มันโตได้แค่ไหน ช้างตอบว่า เมื่อเรายังเล็ก เราเคยเดินคร่อมต้นไม้ต้นนี้ ยอดไทรพอระห้องของเรา เราจำเรื่องเก่านี้ได้ ลิงตอบว่า เมื่อเรายังเล็ก เราเคยนั่งบนพื้นดิน เคี้ยวกินยอดไทรต้นนี้ เราจำเรื่องเก่านี้ได้ ส่วนนกกระทาตอบว่า เพื่อนทั้งหลาย ที่โน้นมีต้นไม้ใหญ่ เรากินผลของต้นไม้ ไทรนั้นแล้ว ได้ถ่ายมูลไว้ที่นี่ ไทรต้นนี้เกิดจากผลของต้นไม้ ไทรนั้น ดังนั้น เราจึงเป็นผู้ใหญ่โดยชาติกำเนิด ลิงและช้างพลายจึงกล่าวกับนกกระทาว่า เพื่อน บรรดาเราทั้งหลาย ท่านคือผู้ใหญ่กว่าโดยชาติกำเนิด เราทั้ง ๒ จะสักการะ เคารพ นับถือ บูชาและเชื่อฟังท่าน จากนั้น นกกระทาได้ให้ลิงกับช้างพลายสมาทานศีล ๕ และตนเองก็รักษาศีล ๕ ด้วย

^๓ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๔วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๔-๖๗/๕๗-๖๙., วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๖๗/๘๒-๘๒.

สหายทั้งสามต่างเคารพยำเกรงกันและกัน ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน^{๑๓} เรื่องสัตว์
๓ สหายที่ยกมากล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า ความเคารพยำเกรงต่อกันและกันนั้น เป็นข้อประพฤติ
ปฏิบัติทั้งของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน อันเป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ
และถึงสุคติสวรรค์ในโลกนี้และโลกหน้า

ในสังคมไทย ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ได้รับ
อิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า การที่คนไทยมีความเคารพมีความอ่อนน้อม
ต่อมตนและมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน เพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนา
พระพุทธศาสนาจึงถือว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการหล่อหลอมจิตใจของคนไทย จะ
เห็นได้ว่า วิถีชีวิตของสังคมไทยในอดีต ต่างอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข บิดามารดากับ
บุตรธิดาต่างมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน บุตรธิดาเป็นคนว่านอนสอนง่าย มีความเคารพรัก
และเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดาและครูอาจารย์เป็นอย่างดี เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ซึ่ง
ปัจจุบันเรียกกันว่ายุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่าง
ขนานใหญ่มีผลกระทบต่อสถาบันต่าง ๆ กล่าวคือ จากอดีตสถาบันครอบครัวอยู่ร่วมกัน
อย่างมีความสุข ก็กลายเป็นสถาบันที่ขาดความอบอุ่น ลูกไม่เคารพเชื่อฟังบิดามารดา
จากสังคมที่เคยอยู่ร่วมกันอย่างมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ก็กลายเป็นสังคมที่อยู่ด้วยกัน
อย่างแหวะแวง ไม่มีความไว้วางใจกันและกัน เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า สังคมขาด
หลักธรรมในการดำเนินชีวิตที่จะอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาต่าง ๆ
เช่น ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ต่างฝ่ายต่างมีทิฐิ ดื้อรั้น ไม่เคารพต่อกัน

ดังนั้น การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ จะได้ศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความ
เคารพในประเด็นเหล่านี้ คือ ความหมาย พัฒนาการ หลักความเคารพในพระพุทธศาสนา
อิทธิพลของความเคารพในพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย โทษและประโยชน์ รวมทั้ง
แนวทางแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิต เพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในสังคมมองเห็นคุณค่าและ
ความสำคัญของความเคารพ และเพื่อเป็นแนวทางในการวางรากฐานชีวิตที่ดีงามในสังคม
ต่อไป

^{๑๓}เทียบใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒-๘๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๔-๑๒๕.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวความคิดเรื่องความเคารพในอินเดียโบราณ
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวความคิดพื้นฐานและพัฒนาการเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลแนวความคิดเรื่องความเคารพที่มีต่อสังคมไทย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาวิเคราะห์เรื่องความเคารพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ตลอดจนการอ้างอิงเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องเท่านั้น

๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า ในวงพุทธบริษัท เป็นที่ทราบกันดีว่า คฤหัสถ์กราบไหว้แสดงความเคารพแก่พระภิกษุ ส่วนในหมู่พระภิกษุ ก็แสดงความเคารพกันตามลำดับความแก่อ่อนโดยพรรษา หรือตามลำดับอายุสมาชิภาพในหมู่สงฆ์ พระภิกษุที่อ่อนพรรษากว่าจึงกราบไหว้พระภิกษุที่แก่พรรษากว่า การแสดงความเคารพกันตามความหมายของพระพุทธศาสนาอย่างนี้ มิใช่เป็นเรื่องแสดงความสูงต่ำ ไม่ว่าจะในด้านเกียรติยศ อำนาจภายนอกหรือคุณธรรมภายในก็ตาม ด้านภายนอกมองเห็นง่ายอยู่แล้ว ว่าเฉพาะด้านคุณธรรมภายในคฤหัสถ์ แม้เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงเพียงใด ก็กราบไหว้พระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ส่วนในหมู่พระสงฆ์ พระภิกษุผู้เป็นอริยบุคคลสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ แต่อ่อนพรรษากว่า ก็แสดงความเคารพแก่ภิกษุปุถุชนผู้แก่พรรษากว่า ที่เป็นเช่นนั้น เพราะระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการแสดงความเคารพหรือกราบไหว้กันอย่างนี้มีไว้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อความดีงามและการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสงฆ์หรือสังคม ความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์หรือการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสังคมนั้น รวมอยู่ในคำว่าธรรมหรือเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ผู้ที่ปฏิบัติตามระเบียบหรือธรรมเนียมการแสดงความ

เคารพเช่นนั้น ย่อมเชื่อว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ หรือพูดอย่างสั้น ๆ ว่า ปฏิบัติเพื่อเชิดชูธรรม ซึ่งเท่ากับว่าปฏิบัติด้วยความเคารพธรรมนั่นเอง^{๑๔}

มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์ กล่าวถึงความเคารพว่าเป็นมงคลสูงสุด สรุปได้ว่า คนเราจะมีชีวิตอยู่เป็นระเบียบเรียบร้อย ดำเนินสะดวกราบรื่น และอยู่สงบสุข ชื่นบานสำราญใจ ก็เพราะได้อาศัยอำนาจดึงดูดของความเคารพที่มีต่อกัน ถ้าอยู่กันอย่างไม่มี ความเคารพเป็นระเบียบวินัยแล้ว ก็จะต่างอะไรกับกองโจร และจะประทุติตัวเลอะเทอะ หลวแหลกไปตามอำเภอใจ ความเคารพนี้เป็นคุณสมบัติทั่วไปแก่ทุกเพศทุกวัย จำเป็นต้องปฏิบัติร่วมกัน เพราะมารยาทที่ดีงามนับเป็นจริยวัตรทั้งของผู้ใหญ่และผู้น้อย เมื่อผู้น้อย และผู้ใหญ่มีความเคารพต่อกัน เชื่อว่าได้แสดงออกซึ่งกิริยาวิจาใจที่สุภาพต่อสังคม ประกาศให้มวลชนรู้ว่า เป็นผู้มีการยาทชั้นสูง การสร้างนิสัยเคารพนั้นส่งผลให้สังคมมีความระลึกถึงกัน มีความจงรักภักดีต่อกัน มีความเอื้อเพื่อเชื่อถือต่อกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและมีความสุขในชีวิต^{๑๕}

งานวิจัยเรื่อง **การศึกษาเชิงวิเคราะห์มังคลัตถปิณี** สรุปได้ว่า ความเคารพ หมายถึง การทำให้หนัก ความเป็นผู้มีความเคารพในบุคคลและคุณธรรมที่ควรเคารพ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา สมาธิ ความไม่ประมาท และปฏิสันถารทั้ง อามิสปฏิสันถารและธรรมปฏิสันถาร เมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมได้รับอานิสงส์ คือ มีความสุข (ถึงสุดขีด) เกิดในตระกูลสูง ไม่เสื่อมจากคุณธรรมที่ตนเข้าถึงแล้ว และเป็นเหตุให้เข้าถึงคุณธรรมขั้นต่อไปที่ตนยังไม่บรรลุ รวมทั้งการมีลาภ และได้รับการสรรเสริญ แต่ถ้าหากไม่ปฏิบัติตามก็มีโทษเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดในอบายภูมิ ทุกคติ วินิบาต นรก เกิดในสกุลต่ำ เป็นต้น^{๑๖}

^{๑๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๓๗.

^{๑๕}สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธิมฺมโร), **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๙๕-๔๑๓.

^{๑๖}พระมหาอดุลย์ คนแวง, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มังคลัตถปิณี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๒.

งานวิจัยเรื่อง **การบูชาัญญาในพระไตรปิฎก** สรุปความสำคัญพอสังเขปได้ว่าการบูชาัญญาเป็นสัญชาตญาณเดิมที่ฝังลึกในธรรมชาติของมนุษย์ เพราะความกลัวอันเกิดจากความไม่รู้ความไม่เข้าใจในธรรมชาตินั้น ๆ เลยเกิดความเชื่อในสิ่งที่ตนเห็นและสัมผัส เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ บริสุทธิ์เหนือตน มีพลังอำนาจ อาจทำและบันดาลให้ทั้งสิ่งร้ายและสิ่งดีแก่ตน จึงควรค่าแก่การเคารพบูชาและถวายเครื่องเช่นสังเวช เริ่มแรกอาจเริ่มจากครอบครัวก่อน แล้วก็ขยายวงกว้างเป็นชุมชนและสังคมขึ้นไปตามลำดับจนกลายเป็นลัทธิแนวความคิดเชื่อถือในแนวนี้ขึ้นมา^{๑๗}

งานวิจัยเรื่อง **แนวคิดเรื่อง “ครู” ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา** ได้กล่าวถึงบุคคลผู้ควรแก่ความเคารพมีมารดาบิดา เป็นต้น ชื่อว่าครู และคำว่า ครู นี้ เป็นมูลศัพท์ของคำว่า คารวะหรือความเคารพ คำว่า ครู หรือ ครุ แปลว่าผู้สั่งสอน ผู้แนะนำ ผู้ควรแก่การเคารพ ผู้ควรแก่การยกย่อง หมายถึง บุคคลผู้มีความหนักแน่นในด้านความรู้ ความสามารถและคุณธรรม มีบทบาทในการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่สังคมทุกด้าน ดังนั้น จึงเป็นผู้ควรแก่การเคารพ ในทางพระพุทธศาสนาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นครู แต่เป็นครูที่เราเอาพระธรรมคำสอนนั้นมาศึกษา และประพฤติปฏิบัติตามด้วยความมีเหตุผล และนำแบบอย่างคุณสมบัติที่ทรงเป็นบรมครูนั้นมาประพฤติปฏิบัติตามด้วยความเคารพ อาจกล่าวได้ว่า ครู มี ๓ ประเภท คือ (๑) มารดาบิดาเป็นครูเบื้องต้นโดยธรรมชาติ (๒) ครูอาจารย์เป็นครูโดยตำแหน่ง (๓) หลักพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นครูประจำโลก^{๑๘}

^{๑๗} พระมหามานพ เจือจันทร์, “การบูชาัญญาในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๙.

^{๑๘} เรือนสาย ฐัญญุ, “แนวคิดเรื่อง “ครู” ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑), หน้า ๙-๑๑.

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

ในงานวิจัยครั้งนี้ จะศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑.๕.๑ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยวิธีเก็บข้อมูลจาก คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย

๑.๕.๒ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลชั้นนทุติยภูมิ คือส่วนที่เป็นอรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา ปกรณ์วิเสส พร้อมทั้งส่วนที่เป็นคำอธิบายจากเอกสารฉบับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๓ วิเคราะห์ อธิบายความ และแสดงเหตุผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ได้ชัดเจนมากที่สุด

๑.๕.๔ สรุปและนำเสนอข้อมูลที่ได้อมา

๑.๖ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ความเคารพ หมายถึง การแสดงอาการนับถือ มีการกราบและไหว้ เป็นต้น เป็นการแสดงออกถึงความเป็นผู้ตระหนักรู้จักคุณค่าของบุคคลและสิ่งต่าง ๆ โดยถูกต้องและด้วยความจริงใจ

ความเชื่อ หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งที่ดีงาม และในการทำความดี ไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก^{๑๙}

มารยาท หมายถึง กิริยาวาจาที่ถือว่าเรียบร้อย^{๒๐}

^{๑๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒๓.

^{๒๐}ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๖๔๓.

จริยธรรม	หมายถึง	ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ, ศีลธรรม, กฎ ศีลธรรม ^{๒๑}
มงคล	หมายถึง	สิ่งที่ทำให้โชคดี, ธรรมที่นำมาซึ่งความสุข ความเจริญ ^{๒๒}

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบแนวความคิดเรื่องความเคารพในอินเดียโบราณ
- ๑.๗.๒ ทำให้ทราบแนวความคิดพื้นฐานและพัฒนาการเรื่องความเคารพ
ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๓ ทำให้ทราบอิทธิพลแนวความคิดเรื่องความเคารพที่มีต่อสังคมไทย

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๑๑.

บทที่ ๒

แนวความคิดเรื่องความเคารพในอินเดียโบราณ

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวความคิดที่เป็นบ่อเกิดแห่งการเคารพและการไหว้บูชาของคนอินเดีย อันเป็นจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมต่าง ๆ แม้พระพุทธศาสนา ซึ่งมีแหล่งกำเนิดในอินเดีย ก็ได้มีการปฏิบัติ* คำสอนบางอย่าง ปฏิบัติสังคม ในวัฒนธรรมเดิมมาเป็นหลักคำสอนและสังคมแบบพระพุทธศาสนา ในประเด็นต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของคำว่า ความเคารพ

๒.๑.๑ ความหมายตามศัพท์

ในภาษาไทย คำว่า ความเคารพ เป็นคำศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า คารโว หรือ คารวะ เป็น ปุงลิงค์ แปลว่า การยกไว้เป็นของสูง, การยกไว้ในเบื้องสูง, การนับถือ, การนบนอบ, การเคารพ, ความนับถือ วิเคราะห์คำศัพท์ว่า คฺรุโน ภาโว คารโว ตามรูปศัพท์หมายถึงความเป็นแห่งผู้หนัก^๑ หมายถึง ความเป็นผู้หนักแน่น^๒

* คำว่า ปฏิบัติ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงหลักการที่เป็นมูลฐานอย่างสิ้นเชิง เช่น ปฏิบัติจากประเทศเกษตรกรรมเป็นประเทศอุตสาหกรรม หรือการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขเป็นแบบมีประธานาธิบดีเป็นประมุข (จ้านงค์ ทองประเสริฐ, “พระพุทธเจ้ากับการปฏิบัติสังคม”, ใน สารนิพนธ์พุทธศาสนบัณฑิต รุ่นที่ ๕๕, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑) : ๑๐๕).

^๑ พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียนวัดปากน้ำจัดพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓๖.

^๒ แปลก สนธิรักษ์ และสวัสดี พิณจันทร, ศัพท์ศาสนา นักรวมและธรรมศึกษาตรี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๐), หน้า ๔๐.

คำว่า เคารพ หรือ คารวะ คำศัพท์เดิมคือ ครุ เมื่อเปลี่ยนรูปคำตามไวยากรณ์แล้ว รูปศัพท์ก็แปลงไปเป็น คารโว แปลว่า ความเคารพ บางทีใช้เรียกคนที่ทำหน้าที่สอนวิชาความรู้ว่า ครู

ศัพท์นิติปกรณ์ธำมมาลา ให้ความหมายว่า ครุ ธาตุเป็นไปในความอันสูง^๓ พจนานุกรมมคธ-ไทย ได้อธิบายว่า คำว่า ครุ เป็นคำวิเศษณะ แปลว่า ใหญ่, มาก, หนัก, สูง, สูงสุด, ให้คร่ำคร่ายาก, ลง ก สกัต์เป็น ครุก บ้าง เป็นปุงลิงค์ แปลว่า บุคคลผู้อื่น (ศิษย์) พึงทำให้หนัก คือยกไว้เบื้องสูง, บุคคลผู้อยู่เบื้องสูง (มีบิดามารดา เป็นต้น), คนผู้แสดงออกซึ่งความรักในศิษย์, คนผู้ไปรักในศิษย์, คนผู้ถ่ายทอดความรู้และความดีงามแก่ศิษย์, คนผู้สั่งสอน, คำว่า ครู วิเคราะห์คำศัพท์ว่า ครติ อุกุคโต ปากัญญภาตตีติ ครุ^๔

คัมภีร์อภิธานวรรณนา ให้ความหมายว่า ครุ (คร เสน+อุ) แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก วิเคราะห์ศัพท์ว่า ครติ สิญจติ วิตุถาเรตีติ ครุ หมายถึงสิ่งที่กว้างออกไป ชื่อว่า ครุ^๕

๒.๑.๒ ความหมายตามอรรถ

เมื่อถือเอาตามความหมายในภาษาไทย ศัพท์ว่า คารวะ หมายถึง ความเคารพ ความเป็นผู้หนักแน่น เป็นต้น ในด้านศาสนา คำว่า คารวะ มีความหมายดังนี้

^๓พระอัครวงศาจารย์, **ศัพท์นิติปกรณ์ ธำมมาลา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๒๓), หน้า ๒๑๐.

^๔พันธุ์ ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรมมคธ-ไทย**, หน้า ๒๓๓.

^๕พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๘๔๓.

หนังสือมังคลัตถทีปนี ให้ความหมายว่า ภาวะแห่งบุคคลผู้หนัก เชื่อว่า คารวะ หมายถึงความเป็นผู้มีความเคารพ ได้แก่ การทำให้หนักในบุคคลและคุณธรรม ที่ควรเคารพเหล่านั้น^๖

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า การแสดงอาการ นับถือ เช่น เคารพผู้ใหญ่ เคารพธงชาติ; ไม่ล่วงเกิน, ไม่ละเมิด, เช่น เคารพสิทธิของผู้อื่น^๗

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้อธิบายไว้ว่า อันความ เคารพ คือ ความวางใจ ความตั้งใจมั่น เป็นหลักสำคัญของบุคคลทุกถ้วนหน้า ถ้าบุคคล ไม่มีความวางใจในใตใดที่หนึ่งแล้ว ก็ย่อมมีความว่าเหวใจ พึงพิจารณาดูได้ด้วยตนเอง^๘

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) ได้อธิบายไว้ว่า ความเคารพ นั้น ได้แก่ กิริยาอาการที่ยกย่องเชิดชูซึ่งบุคคลหรือสิ่งที่ควรยกย่องเชิดชู อันเป็นอาการ ตรงกันข้ามกับความดูหมิ่นเหยียดหยาม ได้แก่ การไหว้ การกราบ การนบนอบอ่อนน้อม การต้อนรับ การสำรวมกิริยาให้สงบ และความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่ ซึ่งเป็นอาการที่แสดงให้เห็น ว่าจะตั้งใจยกย่องเชิดชูให้สมแก่ฐานะ^๙

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า คารวะหรือคารวตา ได้แก่ ความเคารพ, การนับถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อ หรือโดย

^๖พระสิริมงคลจารย์, **มังคลัตถทีปนี ทูตโย ภาค**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๔.

^๗ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๙๘.

^๘สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **ธรรมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาภูมิบาลวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๒๐.

^๙สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี), **มงคลในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๙.

ความแน่นหนักจริงจัง, การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญแล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้องด้วยความจริงใจ^{๑๐}

ปิ่น มุทุกันต์ ได้อธิบายไว้ว่า ความตระหนัก ซึ่งเป็นความหมายของคารวะ นั้น หมายถึง ตระหนักในคุณค่าอันมีอยู่ในตัวคนอื่นและในสิ่งอื่น คุณค่ามีอยู่ในคน ใด หรือในสิ่งใดก็ตาม ถ้าเราไปใส่ใจปลงใจในคนนั้นสิ่งนั้น เรียกว่า ตระหนักในคุณค่า ความตระหนักในคุณค่านี้แหละที่เป็นเนื้อแท้ของคารวะหรือความเคารพ^{๑๑}

दनัย ไชยโยธา อธิบายว่า คารวะ ได้แก่ การแสดงความเคารพทางกาย และวาจา ถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความหนักแน่นจริงจัง, การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญแล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นด้วยความจริงใจโดยการคำนับ การกราบ การไหว้ การลุกขึ้นต้อนรับ การพูดจาสุภาพ เป็นต้น^{๑๒}

ดังนั้น ความเคารพ จึงหมายถึง ความเป็นผู้มีความตระหนักและหนักแน่นจริงจัง เป็นการมองเห็นคุณค่าและความสำคัญแล้วแสดงออกทั้งด้านกาย วาจา และใจ ต่อบุคคลและสิ่งของด้วยความนอบนอบและนับถืออย่างจริงใจ

๒.๒ บ่อเกิดแห่งการมีความเคารพ

๒.๒.๑ ความเชื่อดั้งเดิม

ความเชื่อ หมายถึง ศรัทธา ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส^{๑๓} เป็นภาษาไทย ถ้าเรียกตามรูปบาลี (อักษรไทย) คือ สหุทธา และรูปสันสกฤต (อักษรไทย) คือ ศุรุทธา คนไทย

^{๑๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒๑.

^{๑๑}พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์, **มงคลชีวิต ภาค ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๙.

^{๑๒}รศ. ดนัย ไชยโยธา, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๒.

^{๑๓}ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๗๖๗.

ใช้ทั้งรูปบาปและสันสกฤต เมื่อกล่าวถึงความเชื่อ ก็ต้องกล่าวถึงลัทธิความเชื่อด้วย นั่นคือ “ศาสนาทุกศาสนาล้วนเกิดจากความเชื่อด้วยกันทั้งนั้น”^{๑๔} ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิตของมนุษย์ “ที่เกิดจากการสนองความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity) จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิม เริ่มตั้งแต่มนุษย์เกิดมาเป็นทารกและมีพัฒนาการกลายมาเป็นความใคร่รู้ในวัยเด็กจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่”^{๑๕}

ความเชื่อ ซึ่งหมายถึงความตกลงใจเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. ความตกลงใจในความมีหรือความเป็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เชื่อว่า นรก สวรรค์ ภูต ผี หรือเทวดามีจริง

๒. ความตกลงใจในความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น มีความเชื่อว่า ถ้าเราทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้แก่ใคร สิ่งนั้นย่อมตามสนองเรา^{๑๖}

ความเชื่อมีอิทธิพลต่อความรู้สึก ความคิด และการแสดงออกของมนุษย์ ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ถ้าเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ หรือนูญบาป ก็มักจะยำเกรงที่จะกระทำสิ่งที่จะส่งผลให้ตนไปสู่ภพภูมิที่ลำบากในอนาคต

ความเชื่อ มีอยู่ ๓ แบบ คือ

๑. ความเชื่อแบบศรัทธาปสาท เช่น ความเชื่อความศรัทธาในศาสนา ในลัทธิ ความเชื่อในพระเจ้า ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือความศรัทธาในตัวบุคคล ในองค์ศาสตพยานกรรม ในตัวเจ้าลัทธิ ในวีรบุรุษ ในนักการเมืองนักปกครองที่เขารู้สึกชื่นชอบ บางครั้งก็เป็นความ

^{๑๔}พระมหาประคัตต์ อคฺคปญฺโญ (ขังแสง), “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

^{๑๕}นายแพทย์สุวัฒน์ จันทระจาง, *ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

^{๑๖}พระมหานิกุล สุวรรณดี. “การศึกษาวิเคราะห์หลักความเชื่อเรื่องระบบวรรณะของชาวฮินดูในประเทศไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีชาวฮินดูและนักศึกษาศาสนาในกรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

เชื่อที่หาเหตุผลไม่ได้ เป็นความเชื่อที่เกิดจากอารมณ์แบบอัตวิสัย ที่เกิดจากความจงรักภักดี ความไว้น้ำใจหรือเกิดจากความหลงใหลมันใจด้วยความกระตือรือร้นเพราะอยากเชื่อ ความเชื่อเช่นนี้ถือว่าเป็นสภาพของจิตที่ไม่ต้องการใช้เหตุผล

๒. ความเชื่อที่เกิดจากการยอมรับว่าสิ่งหนึ่งมีอยู่หรือเป็นอยู่จริงโดยอาศัย พยานหลักฐานและข้อมูลสนับสนุน เป็นความเชื่อที่อาศัยเหตุผล แต่เป็นเหตุผลที่ยังแฝงอยู่กับอารมณ์ความรู้สึก เป็นความเชื่อแบบอัตวิสัย ผู้ที่มีความเชื่อเช่นนี้ ส่วนใหญ่จะลดอคติลง ได้เป็นบางส่วนและเพิ่มความมีเหตุผลมากขึ้นกว่าเดิม

๓. ความเชื่อที่เกิดจากองค์ความรู้ เป็นความเชื่อโดยอาศัยการมีพยานหลักฐาน ที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัส เป็นความเชื่อที่เกิดจากการยอมรับในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า มีอยู่จริง สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ จากพยานหลักฐานที่เชื่อถือได้ หรือเป็นองค์ ความรู้สากลที่มีการยอมรับว่าเป็นความจริง เช่น ความรู้ทางวิทยาศาสตร์^{๑๗}

ความเชื่อของมนุษย์มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่สมัยที่โลกยังอยู่ในยุคป่าเถื่อน เมื่อ มนุษย์ได้ถือกำเนิดบนพื้นโลก ความกลัวและความต้องการให้ชีวิตรอดพ้นจากภัยอันตราย ต่าง ๆ มีความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย เป็นต้น เกิดขึ้นเป็นอันดับแรก เนื่องจาก มนุษย์มีสติปัญญาไม่ดีพอ คนโบราณจึงนับถือแม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้ พระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวต่าง ๆ และทุก ๆ สิ่งในเอกภพ ว่ามีชีวิต เชื่อว่าสรรพสิ่งมีอำนาจ มีอิทธิฤทธิ์มากมาย สามารถดลบันดาล จะดลบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ได้ทั้งทางดีและทางร้าย ดังนั้น เมื่อเกิด ภัยพิบัติขึ้น ต่างก็หวาดผวาและเกรงกลัวต่อสิ่งเหล่านั้น ระบบความเชื่อในเรื่องความ ศักดิ์สิทธิ์จึงเกิดขึ้นมา มีการเคารพ กราบไหว้ บูชา จนกลายเป็นความเชื่อฝังลึกในจิตใจ ของมนุษย์มาตั้งแต่อดีต แม้ว่าปัจจุบันนี้จะมีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สมัยใหม่ มีวิวัฒนาการรู้เท่าทันสิ่งเหล่านั้นแล้วก็ตาม ความเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจ รวมทั้ง ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ก็ยังคงมีอยู่ในจิตใจมนุษย์

^{๑๗}นายแพทย์สุวัฒน์ จันทรจางง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, หน้า ๗.

ความเชื่อของคนโบราณ อันเป็นเหตุให้เกิดลัทธิศาสนาต่าง ๆ วิวัฒนาการมา
โดยลำดับ ดังนี้

๑. การยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ

มนุษย์เริ่มตั้งแต่เกิดมา มองเห็นธรรมชาติรอบข้าง ไม่รู้ว่าเป็นสิ่งใด และเพราะ
อะไร เมื่อร่างกายกระทบความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย เมื่อลืมหูตามองเห็น
โลกรอบตัว พบความมืด ความสว่าง ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว พายุ ฝนตก
ฟ้าร้อง เกิดความสงสัยและหวาดกลัวภัย เชื่อว่าสิ่งที่เห็นนั้นศักดิ์สิทธิ์บริสุทธิวิเศษกว่า
ตนเอง มีอำนาจทำให้เกิดได้ ตายได้ ให้ชั่วได้ ให้ดีได้ ควรแก่การเคารพบูชาและควร
มอบให้ซึ่งเครื่องเซ่นสังเวย

๒. ความเชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับ (วิญญาณหรือผี)

ไสยศาสตร์จัดเป็นความเชื่อเก่าแก่ของมนุษยชาติตั้งแต่ก่อนมีศาสนา หรือลัทธิ
ต่าง ๆ นักมนุษยวิทยาฝ่ายตะวันตกใช้คำว่า Dy-namism หรือ Belife of Mana ได้แก่
ลัทธิที่เชื่ออำนาจลึกลับที่เคลื่อนไหวอยู่ภายใน อำนาจลึกลับที่เรียกว่า มนะ นั้นสามารถ
บันดาลให้สิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งได้ และสามารถถ่ายทอดออกจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง
และถ่ายเทจากธรรมชาติไปสู่มนุษย์และจากมนุษย์ไปสู่ธรรมชาติได้

มนุษย์โบราณที่เป็นพอมด หมอผี สามารถเรียกมนะเอาไปใช้งานได้ตาม
ความต้องการ เช่น เรียกไปช่วยเหลือการเกษตร การเดินทางและอื่น ๆ มนุษย์ล่าสัตว์
บางจำพวกจะเชิญมนะให้เข้าไปสิงอยู่ในอาวุธคู่มือ เพื่อช่วยเหลือการล่าสัตว์

๓. ความเชื่อในเรื่องมายาศาสตร์

คำว่า มายาศาสตร์ (Magic) กับ ไสยศาสตร์ (Superstition) ใช้แทนกันได้
เพราะทั้งสองเป็นศาสตร์ของจิตหรือวิญญาณเกี่ยวกับอำนาจลึกลับ ซ่อนเร้น ไม่สามารถ
แสดงออกให้พิสูจน์ได้ทั้งสองอย่าง เป็นความเชื่อเก่าแก่ของมนุษย์ตั้งแต่ก่อนมีศาสนา

มายาศาสตร์หรือไสยศาสตร์ เป็นผลสืบเนื่องโดยตรงจากความเชื่ออำนาจ
ลึกลับของมนะ มายาศาสตร์เป็นเรื่องภายนอก หรือเกิดจากการกระทำข้างนอกเป็นรูป
มองเห็นได้ด้วยนัยน์ตา ส่วนมนะเป็นเรื่องภายในเกิดจากอำนาจข้างในไม่สามารถเห็นได้
ด้วยนัยน์ตา

๔. ความเชื่อในเรื่องข้อห้าม

ความเชื่อที่แสดงออกให้เห็นว่าศาสนาของมนุษย์นั้นมีทั้งข้ออนุญาตให้กระทำ ได้แก่ ธรรม และมีทั้งส่วนที่ห้ามมิให้กระทำ ได้แก่ วินัย คำว่าธรรมวินัยที่ใช้ในพระพุทธศาสนา หมายถึงลักษณะปฏิบัติดังกล่าวนี้

มนุษย์ในสมัยโบราณ ถือว่าบุคคลที่เป็นหัวหน้าครอบครัว หัวหน้าหมู่ หัวหน้าพิธีกรรม เป็นมนุษย์มีศักดิ์สูง ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามมิให้ผู้มีฐานะรองลงมาละเมิด ห้ามมิให้ใช้ภาชนะที่หัวหน้าใช้ อาสนะหรือเครื่องปลูกัดของหัวหน้า ห้ามมิให้ผู้อื่นแตะต้อง บางทีถึงขนาดห้ามมิให้ถูกต้องเครื่องนุ่งห่มของหัวหน้าก็มี นักรบผู้กล้าหาญป้องกันอริราชศัตรู มีข้อห้ามมิให้ผู้ใดดูแคลน ให้มีการเคารพ เป็นต้น ข้อนี้แสดงถึงความภาคภูมิใจที่มนุษย์มีอยู่แต่โบราณ

๕. พิธีชำระให้บริสุทธิ์

มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันกับการห้ามแตะต้องของหวงห้าม ถ้าใครแตะต้องหรือทำผิดกฎ จะต้องชำระให้บริสุทธิ์ เป็นการชำระจิตใจนั่นเอง คือ ทำความหมองมัวในจิตใจให้สะอาด หรือชำระเพื่อเรียกความโชคดีเข้ามาสู่ตน เป็นการชำระบาปทางใจด้วย มีวิธีการหลายอย่าง เช่นการอดอาหาร การตัดผม ตัดเล็บ โกนหนวด การผ่านเข้าในกลุ่มควัน (เครื่องหอม) ในพิธี การลุยไฟ เป็นต้น

๖. ความเชื่อมีชีวิตในทุกสิ่ง

มีความเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีชีวิตเช่นเดียวกับคน เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ เครื่องใช้ ล้วนมีชีวิตกำกับอยู่ด้วย ชีวิตของสัตว์และของธรรมชาติเหล่านี้ มีรูป มีจิตใจ (วิญญาณ) มีความรู้สึกทุกข์สุข มีความหวัง อาจมีกรรม อาจโหดร้าย อาจไม่มีอำนาจ อาจทรงอำนาจ อาจช่วยเหลือมนุษย์ได้ หรืออาจทำร้ายแก่มนุษย์ได้ ทำให้มนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันมากขึ้น และเชื่อว่าธรรมชาติทั้งหลายชอบให้รัก ให้อ่อนน้อม ธรรมชาติมีลักษณะแบบใด ก็จะกระทำให้ถูกใจไปในลักษณะนั้น ๆ ต่อจากนั้น ความเชื่อเข้าทำนองกลัวอำนาจของธรรมชาติ ต้องกราบอ่อนน้อมไม่ให้อำนาจ และพัฒนาไปสู่การบูชาเครื่องเช่นสังเวศ จนในที่สุดธรรมชาติที่มีอำนาจได้กลายเป็นเทพเจ้าไปในที่สุด เพราะมีความเชื่อว่า ธรรมชาติทั้งปวงสามารถบันดาลโชคราะห์ตาและผลประโยชน์ให้แก่มนุษย์ได้

๗. การบูชาสัตว์ที่มีคุณลักษณะพิเศษ

ความเชื่ออีกลักษณะหนึ่ง คือ การเห็นสัตว์ควรแก่การบูชา มองคุณลักษณะแต่ ละอย่างของสัตว์มีคุณประโยชน์แก่มนุษย์ เช่น สุนัขไถ่เนื้อ กระบือ โค ช่วยเหลือการเกษตร (ศาสนาฮินดู มีความเชื่อว่าโคเป็นพาหนะของพระอิศวร) แพะให้น้ำนม จึงควรได้รับการบูชา อย่างยิ่ง

๘. การบูชาธาตุประจำโลก

ความเชื่อเรื่องธาตุประจำโลก (ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุ) เช่น เชื่อว่า แผ่นดิน เป็นมารดา (พระแม่ธรณี) เป็นที่เกิดของพืชพันธุ์ธัญญาชาติทั้งหลาย น้ำในทะเลสาบ น้ำพุช่วยให้ชีวิตมีความชุ่มชื้น ฟ้า อากาศเป็นบ้านของดวงอาทิตย์ เป็นต้น ถือว่าเป็น ความเชื่อของมนุษย์มาตั้งแต่โบราณ มีการบูชาอำนาจของธาตุประจำโลก

๙. การบูชาบรรพบุรุษ

การเคารพบูชาบรรพบุรุษ เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องผีและ วิญญาณของผู้ที่เคารพนับถือได้ล่วงลับไปแล้ว เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย หัวหน้า เผ่าพันธุ์ และพระมหากษัตริย์ ขณะที่บุคคลเหล่านี้ยังมีชีวิตอยู่ได้ทำคุณประโยชน์ มากมาย ดังนั้น เมื่อท่านเหล่านี้ได้ล่วงลับไปแล้ว จึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานและผู้ที่มีความสัมพันธ์กันต้องให้ความเคารพด้วยการเช่นไหว้อยู่เสมอ และทำพิธีกรรมด้วยสิ่งของ ต่าง ๆ เป็นต้น ทำด้วยความสำนึกในบุญคุณ ถ้าใครไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องอาจจะได้รับโทษ ต่าง ๆ นานา จึงเป็นสาเหตุแห่งการเคารพบูชาบรรพบุรุษ

๑๐. การเชื่อเครื่องหมายและเครื่องราง

ความเชื่อในเรื่องเครื่องหมายที่กลายมาเป็นเครื่องรางของขลัง เป็นความเชื่อ ที่เกิดจากการนำวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ตนพอใจ เช่น รูปสัตว์ พืชพันธุ์ ต้นไม้ เป็นต้น มาเป็น เครื่องหมายประจำตระกูลและเผ่าของตน เริ่มแรกเป็นเพียงแค่เครื่องหมายในหลาย ๆ รูปแบบ ต่อมาภายหลังได้พัฒนามาเป็นเครื่องรางของขลัง ซึ่งผู้ที่ศรัทธานั้นจะมีความเชื่อว่าสามารถ ป้องกันอันตรายและบันดาลโชค ลาภ ความสำเร็จให้แก่ตนได้

๑๑. ความเชื่อเรื่องพิภพใต้ดิน

ความเชื่อเรื่องพิภพใต้ดิน เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยโบราณ มนุษย์บางพวกใน สมัยก่อน มีความเชื่อว่า ข้างล่างแผ่นดินอันเป็นที่ฝังศพ เป็นโลกมืด น่าเกลียดน่ากลัว เป็นที่ อยู่ของคนชั่ว เรียกว่า นรก เป็นสถานที่หาความรื่นเริงไม่ได้ ดวงวิญญาณที่ลงไปอยู่ในที่

แห่งนี้ จะรอคอยวันเวลาไถ่จากความมืดและความเศร้าสู่ความสว่างอันเป็นความหวังครั้งแรกของคนที่อยู่ในนั้น^{๑๘}

การศึกษาเรื่องความเชื่อดังกล่าวมา สรุปได้ ๒ ประเด็น คือ ความเชื่อที่เกิดจากธรรมชาติที่มนุษย์สมัยก่อนสามารถจะมองเห็นหรือสัมผัสได้ เมื่อตนได้รับความสุขหรือความทุกข์จากธรรมชาติเหล่านั้น ก็เกิดความเชื่อในเหตุที่ตนได้รับว่าเกิดจากธรรมชาติ อีกประเด็นหนึ่ง คือ ความเชื่อที่ปราศจากตัวตน ซึ่งบรรพบุรุษได้ปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นประเพณีในกาลต่อมา ทำให้เกิดความเชื่อและปฏิบัติตามโดยปราศจากเหตุและผลเช่นกัน แม้ปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้ก็ยังคงมีอยู่ จะสังเกตเห็นได้ว่า ในยุคที่เศรษฐกิจตกต่ำ ข้าราชการมากแพง เป็นเหตุให้เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมายตามมา บางคนก็นำเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาเป็นที่พึ่งโดยการบนบานศาลกล่าว ด้วยความเชื่อว่าจะสามารถดลบันดาลให้ชีวิตของตนดีขึ้น

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า ความเชื่อเหล่านี้เป็นคุณลักษณะพื้นฐานของศรัทธาที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณ มีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เป็นเหตุแห่งการเคารพบูชา ปัจจุบันนี้ แม้วิทยาศาสตร์จะก้าวหน้าสามารถพิสูจน์ความจริงของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้แล้วก็ตาม ความเชื่อในสิ่งเหล่านี้ก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในจิตใจมนุษย์

๒.๒.๒ ศรัทธาและจุดกำเนิดของศรัทธา

มนุษย์ดำรงชีวิตด้วยอาศัยปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นอกจากปัจจัยดังกล่าวนี้แล้ว ยังต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยวหรือที่พึ่งทางใจ ได้แก่ ลัทธิและศาสนา ที่ตนมีความเชื่อถือและศรัทธายินดีที่จะปฏิบัติตามด้วยความเคารพ

^{๑๘} ศาสตราจารย์เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗-๓๓.

ความเชื่อเป็นพื้นฐานที่ทำให้คนหาที่พึ่งทางใจ และเป็นจุดเริ่มต้นของศาสนา เมื่อบุคคลมีศรัทธาแล้ว ก็จะทำให้ความสนใจประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมและกฎเกณฑ์ของศาสนานั้น ๆ อันก่อให้เกิดความสุขทั้งแก่ตนเองและสังคมส่วนรวม

คำว่า ศรัทธา เป็นคำในภาษาสันสกฤต ตรงกับคำภาษาบาลีว่า สหฺฐา เป็นอิตถีลึงค์ แปลว่า ความเชื่อ* ดังนี้

ที่ชื่อศรัทธาเพราะเป็นธรรมชาติตั้งมั่น^{๑๙}

ที่ชื่อว่าศรัทธาเพราะเป็นเหตุให้บุคคลตั้งจิตชอบ^{๒๐}

ความเชื่อในสิ่งทั้งหลายมีพระรัตนตรัยเป็นต้น ชื่อว่า ศรัทธา^{๒๑}

มนุษย์มีศรัทธาอันเกิดจากความกลัวและความต้องการเป็นเบื้องต้น เมื่อมนุษย์เกิดมา วาระจิตแรกที่เกิดขึ้นคือ ความกลัวและความต้องการให้ชีวิตรอดพ้นจากภัย มีความหนาว ร้อน หิวกระหาย เป็นต้น การแสวงหาเครื่องมือเพื่อต่อสู้กับสิ่งเหล่านี้ คือการสร้างศรัทธาความเชื่อขึ้นมา แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีศรัทธาตั้งแต่แรกเกิดและมีศรัทธาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ คือ

๑. ศรัทธาในสิ่งอื่นหรือผู้อื่น คือ ศรัทธาในสิ่งที่มีมนุษย์ถือว่ามีอำนาจเหนือตน เช่น ต้นไม้ ภูเขา ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นต้น มนุษย์ในสมัยโบราณเชื่อว่า สิ่งเหล่านี้มีฤทธิ์อำนาจที่จะช่วยเหลือตนได้

๒. ศรัทธาในตนเอง คือ เชื่อว่าฤทธิ์อำนาจเป็นของตน อยู่ที่ตน ตนเองเป็นผู้บันดาลความสำเร็จหรือความไม่สำเร็จด้วยตนเอง^{๒๒}

* แยกศัพท์เป็น ส + ธา เป็นไปในความเชื่อมั่น ตั้งมั่น ลง อ ปัจจัยในนามกิตติ์

^{๑๙}“สยฺ สหฺฐหติ สหฺฐา” มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, **สัตตนิติปกรณ์ สุตตมาลา (ฉบับภูมิพล)**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพล, ๒๕๒๕), หน้า ๔๐๔.

^{๒๐}“สมฺมา จิตฺตํ นิเรติ เอตายาติ สหฺฐา” มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๔.

^{๒๑}“รัตนตฺตยาทีสุ ปสาโท สหฺฐา นาม” พันตรี ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียนวัดปากน้ำจัดพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๐๑.

^{๒๒}ศาสตราจารย์เสฐียร พันธรั้งษ์, **ศาสนาโบราณ**, หน้า ๓๔.

ศรัทธาทัง ๒ ประเภทนี้ มีประจำตัวมนุษย์มาตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

ประเภทแห่งศรัทธามี ๒ อย่าง คือ

๑. สัทธานุญาณวิปยุต คือ ศรัทธาอันมิได้ประกอบด้วยปัญญา เป็นศรัทธาแบบมงมาย เชื่อว่าผู้อื่นและสิ่งอื่นเป็นผู้มีอำนาจเหนือตน

๒. สัทธานุญาณสัมปยุต คือ ศรัทธาอันประกอบด้วยปัญญา เป็นศรัทธาที่มีเหตุผล เชื่อว่าการกระทำของตนเองนั้นแหละ คือฤทธิ์และอำนาจที่เกิดแก่ตน จะมีผลสำเร็จหรือไม่สำเร็จก็อยู่ที่ตนเอง^{๒๓}

ความเชื่อที่มนุษย์แสดงออกในรูปแห่งพิธีกรรมมี ๒ ลักษณะ คือ

๑. ความเชื่อที่เป็นเทวนิยม คือ ความเชื่อที่สอนเกี่ยวกับเรื่องความมีอยู่ของพระเจ้าสูงสุดคอยดูแลควบคุมความประพฤติ ด้วยข้อเสนอหรือเงื่อนไขที่ว่า ถ้าประพฤติดีปฏิบัติชอบแล้วก็จะได้พบกับเทพเจ้า มีเทพเจ้าคุ้มครอง เมื่อตายไปแล้วก็จะได้เข้าไปอยู่ในภูมิภพเดียวกับพระเจ้า

๒. ความเชื่อเกี่ยวกับอเทวนิยม คือ ความเชื่อที่เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลธรรม ด้วยเงื่อนไขที่ว่า ถ้าประพฤติปฏิบัติชอบแล้ว เชื่อว่าจะเป็นการพัฒนาตนให้ได้รับความสุขที่สมบูรณ์ได้ โดยเฉพาะกำหนดเจตนาแห่งการกระทำของตนเป็นที่ตั้ง และเป็นเครื่องวัดเครื่องทดสอบ^{๒๔}

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๒๔} พระมะลิน กิตติปาโล, “ความสำคัญของศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๙๗.

ความเชื่อเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นสำหรับคนทุกคน เพราะความเชื่อทำให้คนเกิดพลังกำลังใจ และมีความหวังในการที่จะดำรงชีวิตเป็นอยู่อย่างปลอดภัย “ศรัทธาเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาในระยะแรกและทั้งยังเป็นหลักความเชื่อพื้นฐาน”^{๒๕} เป็นจุดเริ่มต้นและก้าวแรกที่สำคัญในการนำบุคคลเข้าสู่การประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนในทางศาสนา เมื่อศรัทธาเกิดขึ้น การเคารพการบูชาก็จะบังเกิดตามมาในภายหลัง

ในส่วนของพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนในเรื่องศรัทธาหรือความเชื่อชัดเจน โดยเน้นว่า ศรัทธาที่ดีนั้นจะต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หลักในเกสปุตติสูตร* มิได้มุ่งให้สลัดทิ้งศรัทธาออกไปทั้งหมด เพียงชี้ให้เห็นว่า ศรัทธาอาจจะผิดหรือถูกก็ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่าศรัทธาหรือความเชื่อที่เนื่องด้วยเหตุผล จะต้องมียุทธูปการกำกับอยู่เสมอ และทำให้ศรัทธากลายเป็นความเชื่อที่ไม่มีเดบอดหรือมงาย “ศรัทธาจึงมีความจำเป็นเพราะถ้าใช้ถูกทางย่อมนำไปสู่เป้าหมายได้รวดเร็วขึ้น”^{๒๖} ศรัทธาจึงเป็นคุณธรรมเบื้องต้น

^{๒๕}รศ.ดร. จินดา จันทร์แก้ว, “พุทธญาณวิทยา : กำเนิด ศรัทธา และตรรกะ”, ใน สารนิพนธ์ พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๕. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑) : ๑๖๕.

* หลักเกสปุตติสูตร ๑๐ ประการ มีดังนี้

๑. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
๒. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
๓. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
๔. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
๕. อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)
๖. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอนุমান (หมายถึงการคาดคะเนตามหลักเหตุผล)
๗. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
๘. อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
๙. อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้
๑๐. อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

(อจ. ติก. (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๔๓., อจ. ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕).

^{๒๖}รศ.ดร. จินดา จันทร์แก้ว, “พุทธญาณวิทยา : กำเนิด ศรัทธา และตรรกะ”, ใน สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๕, หน้า ๑๖๖.

ของการปลูกฝังให้คนเราเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เมื่อบุคคลได้รับรู้หรือรับฟังคำสอนพร้อมทั้งพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาดีแล้วจึงจะเกิดความเชื่อเพื่อนำไปปฏิบัติตามให้เหมาะสมกับชีวิตของตน พุทธศาสนิกชนจึงมีเสรีภาพในการใช้ความเชื่ออย่างเต็มที่ โดยการไม่เชื่ออย่างมกมาย แต่เชื่ออย่างมีเหตุผล พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ไม่ได้สอนให้พึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก จึงทำให้มนุษย์มีคุณค่าในตัวเองมากขึ้น พุทธศาสนิกชนควรมีศรัทธาหรือเชื่อในเรื่อง ๔ ประการ ดังนี้

๑. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่า เมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือเป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ไร้ผล และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยการอ้อนวอน หรืออนนคอยไสยเวทมนตร์

๒. วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของแห่งกรรม จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากกรรมที่ตนได้ทำไว้

๔. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีความมั่นใจในองค์พระตถาคตว่า ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระคุณทั้ง ๙ ประการ* ตรัสธรรมและบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง^{๒๗}

ความเชื่อทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นความเชื่อที่พุทธศาสนิกชนควรเชื่อไว้เป็นเบื้องต้นแรก พระพุทธเจ้าสอนเรื่องกรรม คือ การกระทำที่เป็นเหตุและเป็นผลทั้งดีและชั่ว อันสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้จะพึงได้รับผลจากการกระทำของตนเอง เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่

* พระพุทธคุณ ๙ ประการ พึงดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๘๔.

^{๒๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๔.

พึงอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน^{๒๘} ความเชื่อ ๔ ประการนี้ ถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมาก เพราะถ้าพุทธศาสนิกชนไม่เชื่อในหลัก ๔ ประการนี้แล้ว ก็เท่ากับว่าเป็นชาวพุทธเพียงแค่อ้างเท่านั้น แต่ไม่ได้เป็นชาวพุทธที่ดีได้เลย และนอกจาก ความเชื่อ ๔ ประการนี้แล้ว ชาวพุทธจะต้องมีหลักความเชื่อในพระรัตนตรัย คือ เชื่อใน พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ได้แก่ การเชื่อในคุณของพระรัตนตรัย

๒.๓ การไหว้และการบูชาของคนอินเดียสมัยโบราณ

๒.๓.๑ การไหว้ทิศ

การไหว้ทิศ มีปรากฏในสิงคาลกสูตร^{๒๙} มีรายละเอียด ดังนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน (ป่าไผ่) ใกล้กรุงราชคฤห์ เข้าวันหนึ่งพระองค์ได้เสด็จสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็น สิงคาลกมาณพ มีผ้าเปียก มีผมเปียก กำลังไหว้ทิศอยู่ จึงตรัสถามเพื่อชวนสนทนาว่า กำลังทำอะไร เมื่อเขากราบทูลว่า กำลังไหว้ทิศตามคำสั่งของบิดาก่อนบิดาจะตาย จึงตรัสว่า ในอริยวินัย* เขาไม่ได้ไหว้ทิศกันแบบนี้ สิงคาลกมาณพจึงทูลถามว่า ในอริยวินัย เขาไหว้ทิศกันอย่างไร

^{๒๘}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๗/๓๕๖.

^{๒๙}เทียบใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๒๔๒-๒๗๔/๑๙๙-๒๑๘.

* อริยวินัย แปลว่า แบบแผนของพระอริยเจ้า ระบบชีวิตหรือระบบการฝึกฝนอบรมของอารยชน เทียบได้กับคำว่า สุคติวินัย ได้แก่ หลักการครองชีวิตอันประเสริฐ (ดู อภ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๒), หมายถึงพระพุทธศาสนา (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๐๕/๓๐๐. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมตามลำดับแก่สิงคาลกมาณพว่า เพราะเหตุที่สาวกของพระอริยเจ้าสามารถละกิเลส ๔^{๓๐}ได้ ไม่ทำกรรมชั่วโดยฐานะทั้ง ๔^{๓๑} ไม่ประพฤติทางแห่งความเสื่อมทรัพย์ ๖ ประการ^{๓๒} ปราศจากความชั่ว ๑๔ ประการดังกล่าวนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายทางแห่งความเสื่อมทรัพย์โดยละเอียด แล้วทรงอธิบายลักษณะมิตรเทียมและมิตรแท้

จากนั้น ทรงอธิบายเรื่องทิศ ๖ โดยทรงแบ่งบุคคล ๖ ประเภทตามจำนวนทิศทั้ง ๖ ทิศ คือ บิดา-มารดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง และสมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน และทรงแนะนำให้ปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ฝ่ายละ ๕ ประการ (ยกเว้นหน้าที่ของ

^{๓๐}กรรมเครื่องเศร้าหมอง, การกระทำที่เป็นเหตุให้เศร้าหมอง มี ๔ อย่าง คือ

๑. ปาณาติบาต การทำชีวิตให้ตกลงคือ ฆ่าฟันสังหารกัน
๒. อทินนาทาน ถือเอาของที่เจ้าของเขามีได้ให้คือลักขโมย
๓. กามเมสุมิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม
๔. มุสาวาท พูดเท็จ (เทียบใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๐).

^{๓๑}คำว่าไม่ทำความชั่วโดยฐานะ ได้แก่ อคติ คือ ทางความประพฤติที่ผิด, ความลำเอียง มี ๔ คือ

๑. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก
๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา
๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง
๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว (เทียบใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑).

^{๓๒}ทางแห่งความเสื่อมทรัพย์ ๖ ประการ ได้แก่ อบายมุข ๖ คือ

๑. ติดสุราและของมีนเมา
๒. ชอบเที่ยวกลางคืน
๓. ชอบเที่ยวดูการเล่น
๔. เล่นการพนัน
๕. คบคนชั่วเป็นมิตร
๖. เกียจคร้านการงาน (เทียบใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗-๒๕๓/๒๐๒-๒๐๕).

สมณพราหมณ์ ซึ่งมี ๖ ประการ) เมื่อปฏิบัติได้ครบถ้วนตามหน้าที่ของทิศนั้น ๆ แล้ว ก็ถือว่าเป็นผู้ไหว้ทิศตามแบบอริยวินัย หรือแบบพุทธครบบริบูรณ์ ผู้ไหว้ทิศแบบนี้จะ ปิดป้องทิศได้สำเร็จ

เมื่อจบธรรมบรรยาย สิ่งศาลกมาณพีมีความเลื่อมใสแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือ พระรัตนตรัยตลอดชีวิต

คนอินเดียสมัยโบราณนิยมไหว้ทิศกัน ความเชื่อเรื่องไหว้ทิศสืบทอดกันมา ช้านาน (ดังสิ่งศาลกมาณพีไหว้ทิศตามคำสั่งของบิดา) นอกจากจะไหว้ทิศแล้ว ยังได้ นับถือธรรมชาติและเทพเจ้า รวมทั้งการบูชาวิญญาณของบรรพบุรุษ เพราะมนุษย์ต้องการ ที่พึ่งทางจิตใจ ต้องการสิ่งเคารพนับถือ ต้องการศาสนาเป็นที่พึ่ง การที่มนุษย์ต้องมีที่พึ่ง ก็คือต้องการความอบอุ่นทางทางจิตใจและต้องการความรู้แจ้งเห็นจริงแห่งชีวิต^{๓๓} จะเห็นได้ในสมัยพุทธกาล มนุษย์ที่ต้องการความอบอุ่นทางจิตใจ ยามเมื่อเกิดความกลัวต่อภัย คุกคาม ย่อมจะพากันแสวงหาสิ่งสักการะเคารพหรือที่พึ่ง ดังพระพุทธรูปว่า

มนุษย์จำนวนมากผู้ถูกภัยคุกคาม ต่างถึงภูเข
ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นสรณะ

นั่นมิใช่สรณะอันเกษม นั่นมิใช่สรณะอันสูงสุด
เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ส่วนผู้ถึงพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ
ย่อมใช้ปัญญาขอบพิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ ประการ คือ

ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์
และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์

^{๓๓} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รวมสาส์น (๑๙๙๗) จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐-๒๑.

นั่นเป็นสรวงอันเกษม นั่นเป็นสรวงอันสูงสุด
เพราะอาศัยสรวงเช่นนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^{๓๔}

ดังนั้น การที่มนุษย์ได้ยึดเอาภูเขาบ้าง ต้นไม้บ้างเป็นสรวง มิใช่เรื่องแปลกเมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงเห็นว่า ความเชื่อที่แสดงออกในรูปต่าง ๆ เช่นนั้น ไม่ใช่ที่พึ่งอันประเสริฐ ไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม แล้วทรงชี้แนะแนวทางให้ว่า ที่พึ่งอันประเสริฐคือ พระพุทธร พระธรรม และพระสงฆ์ ที่จะเป็นเครื่องป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ให้แก่ มนุษย์ได้

๒.๓.๒ การไหว้ทิศของพุทธกับพราหมณ์

หลักธรรมด้านสังคมสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนาที่มีความสมบูรณ์ที่สุด คือ คำสอนเรื่องทิศ คำว่าทิศที่เข้าใจกัน หมายถึง ทิศใหญ่ ๔ ทิศ ได้แก่ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า ทิศ^{๓๕} หมายถึง ด้าน, ข้าง, ทาง, เบื้อง (หมายเอาทิศเหนือ ใต้ ตะวันออก และตะวันตก เป็นต้น) การกราบไหว้ เคารพนับถือทิศ ดังที่สังคาลกมาณพได้ไหว้ตามคำสั่งของบิดานั้น จะเห็นได้ว่า ความมุ่งหมายที่สังคาลกมาณพกราบไหว้ ก็คือทิศทั่วไปที่ทุก ๆ คนรู้จักกันนั่นเอง

^{๓๔} ฐ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๕๐-๕๑., ฐ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๙๒.

“พหู เว สรวง ฺย นุตติ	ปพฺพตานิ วนานิ จ
อารามรูกฺขเจตฺยานิ	มณฺเฐสุสา ภายตฺตชฺชิตา
เนตฺ โข สรวง ฺย เชม	เนตฺ สรวงมุตฺตม
เนตฺ สรวงมาคมฺม	สพฺพทูกฺขา ปมฺจุจติ
โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ	สงฺฆญฺจ สรวง ฺคโต
จตฺตารี อริยสจฺจานิ	สมฺมปฺปญฺญา ย ปสฺสตี
ทูกฺขํ ทูกฺขสมฺปฺปาทำ	ทูกฺขสฺส จ อติกฺกม
เอตฺ โข สรวง ฺย เชม	เอตฺ สรวงมุตฺตม
เอตฺ สรวงมาคมฺม	สพฺพทูกฺขา ปมฺจุจติ”

^{๓๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๔๐๒.

ซึ่งในสิงคาลกสูตร มีประเด็นที่น่าสนใจอยู่ ๒ ประการ คือ ๑. ทำไมบิดาของสิงคาลกมาณพ จึงสั่งกำชับก่อนตายให้ลูกให้ไว้ทศ ๒. ทำไมพระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงเรื่องนี้

พระพุทธโฆสจารย์^{๓๖} ได้อธิบายไว้ ดังนี้

๑. สิงคาลกมาณพเป็นบุตรของคหบดีมหาศาลคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์ เป็นผู้ นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งคหบดีและภรรยาต่างก็ได้บรรลุปะเป็นพระโสดาบัน^{๓๗} แต่บุตร คือสิงคาลกมาณพ เป็นผู้ไม่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อบิดามารดาแนะนำให้ไป เฝ้าพระผู้มีพระภาคและพระมหาเถระมีพระสาวรีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระ มหากัสสปเถระ เป็นต้น มักจะตอบว่า เขาไม่มีกิจจะต้องไปหาสมณะเหล่านั้น การเข้าไปหาสมณะจะต้องไหว้ การน้อมตัวลงไหว้ทำให้เจ็บหลัง การนั่งคุกเข่าทำให้ เจ็บเข่า การนั่งบนพื้นทำให้เสื่อผ้าแปดเปื้อน เศร้าหมอง เก่าเร็ว การเข้าไปนั่งใกล้ทำให้ ต้องสนทนาพูดจากัน ซึ่งจะนำไปสู่ความสนิทสนม และจะต้องนิมนต์ให้รับจีวร บิณฑบาต เป็นต้น ซึ่งทำให้สิ้นเปลืองทรัพย์เปล่า ๆ ด้วยเหตุนี้ บิดามารดาจึงเลิกแนะนำ ต่อมา เมื่อบิดาป่วยหนักนอนชมอยู่บนเตียง ได้สั่งสิงคาลกมาณพก่อนตายให้หมั่นไหว้ทศ ทั้งนี้โดยหวังว่า สิงคาลกมาณพคงไม่เข้าใจความหมาย และต้องไหว้ทศอย่างที่คนทั่วไป ไหว้กัน ซึ่งจะเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคหรือพระอริยสาวกเห็นเข้าแล้ว จะช่วยแนะนำ ให้เข้าใจความหมายตามเจตนาของตนได้

๒. ตอนเช้าตรู่ของวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ พระองค์ทรงตรวจดู หมูสัตว์ที่ควรโปรดตามหน้าที่หรือพุทธกิจประจำวัน ทรงเห็นอุปนิสัยของสิงคาลกมาณพ จึงเสด็จมาสอนเรื่องนี้ตามที่ผู้เป็นบิดาประสงค์ และทรงมุ่งหมายให้พระธรรมเทศนานี้

^{๓๖}พระอรรถกถาจารย์ ชาวอินเดีย ผู้แต่งคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่น คัมภีร์ สมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยปิฎก คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่มกนิคาย เป็นต้น (เสนาะ ผดุงฉัตร, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๙-๓๒).

^{๓๗}โสดาบัน ได้แก่ ผู้ถึงกระแสที่จะนำไปสู่นิพพาน, พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลโสดาปัตติผล (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕๒).

เป็นคิหิวินัย คือ ข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์สืบต่อไปด้วย และคิหิวินัยนี้ ได้กลายมาเป็นธรรมะสำหรับสังคมที่ชาวพุทธทั่วไปยึดถือปฏิบัติกันสืบมาจนบัดนี้^{๓๘}

ระหว่างศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธศาสนา “ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาที่เกิดขึ้นก่อนพระพุทธศาสนาประมาณ ๙๐๐-๑,๐๐๐ ปี”^{๓๙} ดังนั้น วัฒนธรรมบางอย่างที่มีมาแต่โบราณ เมื่อมาถึงยุคพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมดั้งเดิมรวมทั้งคำสอนด้วย ก็ยังคงมีอยู่และยึดถือปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา อาจจะเข้าใจความมุ่งหมายบ้างหรือไม่เข้าใจบ้าง ถือเป็นเรื่องปกติธรรมดาสามัญของคนทั่วไป สิ่งศาลกมาณพนั้น แม้ว่าครอบครัวของตนเองจะหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ตาม แต่ตนเองไม่ได้สนใจตามครอบครัว อีกทั้งไม่มีความเข้าใจธรรมะ ทำให้ความคิดเห็นและการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของบิดามารดาเป็นความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เพียงสักว่าทำตามคำสั่งเท่านั้น ไม่เข้าใจว่าทิศที่ไหว้หมายถึงทิศเช่นใด เขาก็ไหว้ทิศตามที่คนสมัยนั้นไหว้กัน

ส่วนทัศนะเรื่องทิศ ๖ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้บุคคลปฏิบัติต่อกันอนุเคราะห์สงเคราะห์ช่วยเหลือกันและกันให้ครบถ้วน ครบทิศ เพราะเป็นความสัมพันธ์ของคนในสังคม ได้แก่ การปฏิบัติระหว่างบิดามารดากับบุตร อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง สมณะหรือนักบวชกับประชาชน

การปฏิบัติช่วยเหลือสงเคราะห์ตามทิศ ๖ ถือว่าเป็นหน้าที่ เป็นกิจที่ควรกระทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอยู่ร่วมกันในสังคม หากไม่อาศัยซึ่งกันและกันหรือคิดว่ามิใช่หน้าที่ ไม่ต้องการพึ่งใครและไม่ต้องการให้ใครมาพึ่ง ย่อมจะนำมาซึ่งความล่มสลายของสังคม ไม่มีบุคคลใดที่จะอยู่คนเดียวในโลกได้โดยไม่พึ่งสิ่งอื่นสิ่งใด เพราะมนุษย์เกิดมาก็ต้องมีบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด อีกทั้งต้องมีมิตร มีคนรู้จัก ซึ่งก็ถือว่าบุคคลซึ่งอยู่ในสังคมต่างก็มีสภาพเช่นเดียวกันทั้งนั้น

^{๓๘}ที่.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๒-๒๗๔/๑๓๒-๑๕๑. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๙}รศ.ดร. ดนัย ไชยโยธา, นานาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙),

ทิสทั้ง ๖ ก็คือบุคคลประเภทต่างๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธทางสังคม ดุจทิสที่อยู่รอบตัว ด้วยเหตุของความเกี่ยวข้องกับสัมพันธจึงเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น ลักษณะเช่นนี้ จึงเท่ากับการสงเคราะห์บุคคลทั้ง ๖ ทิส และเป็นการเคารพให้เกียรติซึ่งกันและกันด้วย ได้แก่

๑. ทิสเบื้องหน้า คือ ทิสตะวันออก (ปรัตถิมทิส) ได้แก่ บิดามารดา เพราะเป็นผู้ที่มาก่อน บุคคลที่มาก่อน ก็คือบิดามารดาเกิดมาก่อน และเป็นให้กำเนิด เป็นผู้เริ่มต้นชีวิต เป็นผู้อุปการะแก่บุตรมาก่อน จึงมีความเกี่ยวข้องกับบุตรใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. บิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด มีความเกี่ยวข้องกับบุตรทางชีววิทยาหรือทางพันธุกรรม

๒. บิดามารดาเป็นผู้รับผิดชอบต่อบุตร บุตรอยู่ในความรับผิดชอบของบิดามารดาทางสังคม จึงมีความเกี่ยวข้องกับบุตร

เมื่อบิดามารดาเป็นผู้เกี่ยวข้องและเป็นผู้มีอุปการะคุณต่อบุตร จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะอุปการะท่านทั้งสองได้ ดังนั้น หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติสงเคราะห์ซึ่งกันและกันระหว่างบิดามารดากับบุตร ควรปฏิบัติดังนี้

๑. บุตรพึงบำรุงบิดามารดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- (๒) จักทำกิจของท่าน
- (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- (๔) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

๒. บิดามารดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้า ย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้

(๕) มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๕๐}

๒. ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ (ทักษิณทิศ) ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นผู้ที่ควรแก่การบูชาคุณ (ทักษิณยบุคคล) โบราณถือว่าการแสดงความเคารพ ซึ่งอะไรที่อยู่ขวาก็แสดงว่าเราต้องทำความเคารพ ดังนั้น ทิศเบื้องขวาก็เป็นทิศของครูอาจารย์ เมื่อเราเป็นศิษย์เราก็ยอมปฏิบัติต่อครูอาจารย์ หรือเมื่อเราเป็นอาจารย์เราก็ต้องปฏิบัติต่อศิษย์ การปฏิบัติต่อกัน ถือว่าเป็นการสงเคราะห์ช่วยเหลือกัน ควรปฏิบัติดังนี้

๑. ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ลูกขึ้นยืนรับ
- (๒) เข้าไปคอยรับใช้
- (๓) เชื้อฟุ้ง
- (๔) ดูแลปรนนิบัติ
- (๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

๒. ครูอาจารย์ยอมอนุเคราะห์ศิษย์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) แนะนำให้เป็นคนดี
- (๒) ให้เรียนดี
- (๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
- (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
- (๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย^{๕๑}

๓. ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก (ปัจฉิมทิศ) ได้แก่ บุตรภรรยา หมายถึง คนที่มาทีหลัง เมื่อเราเกิดมาเรายังไม่มีสามีภรรยาและบุตร บุคคลผู้มาทีหลังก็คือสามีภรรยา ซึ่งบุคคลดังกล่าวจะติดตามเป็นกำลัง สนับสนุนอยู่ข้างหลัง เป็นที่พึ่งข้างหลัง คือมีหน้าที่ที่ช่วยให้ก้าวไปข้างหน้า เช่น ภรรยาเป็นกำลังให้สามีในการทำงาน

^{๕๐}ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔., ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๕๑}ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๕., ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

กำลังใจจึงเป็นที่พึ่งอย่างหนึ่งของสามี ดังนั้น จึงควรสงเคราะห์กันและกันตามหลักธรรม ดังนี้

๑. สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
 - (๑) ให้เกียรติยกย่อง
 - (๒) ไม่ดูหมิ่น
 - (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
 - (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้
 - (๕) ให้เครื่องแต่งตัว
๒. ภรรยาอย่ามอมนุเคราะห์สามีโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
 - (๑) จัดงานดี
 - (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
 - (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
 - (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
 - (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๔๒}

๔. ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ (อุตตรทิศ) ได้แก่ มิตรสหาย คนใกล้ชิด และผู้ร่วมงาน ซึ่งเป็นผู้ยืนอยู่เคียงข้าง เพราะเป็นผู้ช่วยประคองสนับสนุน ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตรายและช่วยให้บรรลุความสำเร็จ

มิตรสหายเป็นที่พึ่งทางสังคม เพราะการที่เรามีมิตรก็จะเท่ากับเรามีมิตรเพื่อการสังคมหรืออยู่ในสังคม เพื่อช้ชณะทางสังคม มิตรจึงเป็นที่พึ่งให้แก่เราในฐานะนี้ ด้วยเหตุนี้จึงมีหลักธรรมที่ควรสงเคราะห์ระหว่างมิตรกับมิตรดังนี้

๑. บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
 - (๑) การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
 - (๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก

^{๔๒}ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๙/๑๖๕., ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

- (๓) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
 - (๔) วางตนสม่ำเสมอ
 - (๕) ไม่พุดจาหลอกหลวงกัน
๒. มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์ตอบโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
- (๑) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
 - (๒) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
 - (๓) เมื่อมีภัยก็เป็นทีที่พึ่งพำนักได้
 - (๔) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
 - (๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร^{๔๓}

๕. ทิศเบื้องล่าง (เหฏฐิมทิศ) ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะบุคคลดังกล่าวเป็นผู้ที่ช่วยทำการงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้ มีหลักที่ควรปฏิบัติดังนี้

๑. นายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
- (๑) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
 - (๒) ให้อาหารและค่าจ้าง
 - (๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
 - (๔) ให้อาหารมีรสแปลก
 - (๕) ให้หยุดงานตามโอกาส
๒. คนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์นายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ
- (๑) ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
 - (๒) เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
 - (๓) ถือเอาแต่ของทีนายให้
 - (๔) ทำงานให้ดีขึ้น
 - (๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๔๔}

^{๔๓}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๐/๑๖๕-๑๖๖., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

^{๔๔}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๑/๑๖๖., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

๖. ทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) ได้แก่ สมณพราหมณ์ หรือนักบวช ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสอนสืบต่อพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมและหลักความประพฤติที่ต้องปฏิบัติมากมาย บรรพชิตเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ ดังนั้น จึงควรปฏิบัติดังนี้

๑. คฤหัสถ์ย่อมบำรุงสมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
- (๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
- (๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
- (๔) เปิดประตูต้อนรับ
- (๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

๒. สมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
- (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- (๖) บอกทางสวรรค์ให้^{๔๕}

การสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างบุคคลที่เปรียบเสมือนทิศเหล่านี้ให้ทำด้วยความเมตตา พอเหมาะพอดี จึงควรทำให้ครบทุกทิศ คือ เป็นบุตรก็เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ก็เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นเพื่อนก็เป็นเพื่อนที่ดีของมิตร เป็นพลเมืองก็เป็น พลเมืองที่ดีของประเทศชาติ เป็นสาวกก็เป็นสาวกที่ดีของพระศาสดา หากครองเรือนก็เป็นสามีภรรยาที่ดีต่อกัน และการสงเคราะห์กันในทิศนี้ ถือเป็นการสงเคราะห์ขั้นพื้นฐาน มีลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันและกัน เป็นการเคารพและให้เกียรติกันและกัน เป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนต้องปฏิบัติ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

^{๔๕}ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๒/๑๖๖., ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

จะเห็นได้ว่าเรื่องทศ ๖ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอน มีความแตกต่างจากทศ ที่สังคาลกมาณพเข้าใจ เป็นการปฏิบัติปรับประยุกต์คำสอนเข้าสู่สังคมได้เป็นอย่างดี รวมทั้งทุกคนสามารถนำไปใช้ได้ ถือได้ว่าเป็นหลักคำสอนสากลที่มนุษย์ในโลกสามารถนำไปใช้ได้กับสังคมของตนเอง ชาวพุทธทุกคนควรให้ความสำคัญ และนำมาปฏิบัติกันอย่างจริงจัง ให้สมกับที่ท่านเรียกว่าเป็นวินัยของคฤหัสถ์ เท่ากับเป็นมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ หรือเป็นเกณฑ์วัดความเป็นชาวพุทธ^{๔๖}

๒.๓.๓ การบูชาตัณญา

การบูชาตัณญา เป็นการบูชาอย่างหนึ่งซึ่งมีรูปแบบหลากหลาย เป็นพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ซึ่งปรากฏเด่นชัดกว่าลัทธิศาสนาอื่น ๆ การบูชาตัณญานั้นมีมาตั้งแต่สมัยเริ่มมีมนุษยชาติ ถือเป็นสัตวชาติญาณดั้งเดิมที่ฝังรากลึกลงในธรรมชาติของมนุษย์^{๔๗} เป็นพิธีกรรมกรเช่นสรวงด้วยวิธีฆ่าคนหรือสัตว์เป็นเครื่องบูชา^{๔๘} การบูชาตัณญาในสมัยโบราณ ได้ถูกถ่ายทอดกันมาเรื่อย ๆ เป็นประเพณีนิยมสืบเนื่องกันมาช้านาน มนุษย์บูชาตัณญา เพราะมีความเชื่อว่า เทพเจ้าคือผู้ดลบันดาลภัยพิบัติ รวมทั้งความสุขให้แก่มนุษย์ได้ และความเชื่อที่ว่า เมื่อตายไปแล้วก็จะได้ไปอยู่ร่วมกับเทพเจ้า จึงเชื่อและเลือกทำพิธีบูชาตัณญาเพื่อให้เทพเจ้าเกิดความพึงพอใจ ดลบันดาลทุกสิ่งให้ตามที่ตนปรารถนา อันเนื่องมาจากธรรมชาติของมนุษย์คือความกลัวภัย ซึ่งเกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ตนไม่รู้ เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง แผ่นดินไหว น้ำท่วม

ว่าโดยรูปศัพท์ บูชาตัณญา (บูชา+ตัณญา) มีความหมายต่างกัน ดังนี้

คำว่า บูชา หมายถึง แสดงความเคารพบุคคลหรือสิ่งที่มีอำนาจเหนือด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ฐูป เทียน เช่น บูชาพระ บูชาเทวดา บูชาไฟ ยกย่องเทิดทูนด้วยความนับถือหรือ

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *สอนนาถ-สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด), หน้า ๕๕.

^{๔๗} SGF. Brandon. *A Dictionary of Comparative Religion*, (Great Britain London & Prescott, n.d.), p. 545.

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕*, หน้า ๔๘๔.

เลื่อมใสในความรู้ความสามารถ เช่น บุษาวีรบุรุษ บุษาคามรู้ บุษาศิมีเอ^{๔๙} ส่วนคำว่า ยัญ หมายถึง การเซ่น การบูชา การเซ่นสรวงชนิดหนึ่งของพราหมณ์^{๕๐} เมื่อใช้ในภาษาไทยนิยมเรียกรวมกันว่า การบูชายัญ ได้แก่ การบูชาของพราหมณ์อย่างหนึ่ง การเซ่นสรวงด้วยวิธีฆ่าคนหรือสัตว์เป็นเครื่องบูชา^{๕๑}

ดังนั้น การบูชายัญ หมายถึง การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่ตนเคารพนับถือ เช่นเทพเจ้าหรือผีต่าง ๆ โดยการเซ่นสรวง บวงสรวง อ้อนวอน เพื่อหวังพึ่งพาอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่ตนเคารพนับถือนั้นให้มาบันดาลผลที่ตนต้องการ

การบูชายัญมักใช้ไฟประกอบกรบูชา จึงเรียกว่า การบูชาไฟ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญอย่างยิ่งที่มีมาแต่โบราณ มนุษย์ได้ยึดถือปฏิบัติรักษาสืบทอดกันมาโดยมีคิดว่า พระพระชาติเป็นเทพเจ้าผู้สร้างสัตว์โลกทั้งหลาย จึงได้ทวงบำเพ็ญตบะและได้ประทานให้กำเนิดเทพอัคนีออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์ เพราะเหตุที่เทพอัคนีเกิดจากพระโอษฐ์นั้น เทพอัคนีจึงเป็นเทพเสวยอาหารและเป็นเทพองค์แรกที่พระชาติสร้างขึ้นจึงได้นามว่า อัคนี^{๕๒}

หากมองย้อนกลับไปในสมัยก่อนที่ชาวอารยันเข้ามาครองอินเดีย ลัทธิการนับถือธรรมชาติเป็นลัทธิแรกที่มนุษย์ได้นับถือกันมา เมื่อมาถึงยุคชาวอารยันปกครองอินเดียนอกจากจะเคารพนับถือธรรมชาติและเทพเจ้าต่าง ๆ ชาวอารยันยังเคารพนับถือและบูชาวิญญาณของบรรพบุรุษเช่นเดียวกับเทพด้วย เพราะเห็นว่ามันุษย์และสัตว์ที่ตายไปนั้นก็เพียงแต่ร่างกาย (Body) ส่วนวิญญาณ (Soul) นั้นยังคงสภาพอยู่ และยังมีการบริโภคอาหารเช่นเดียวกับมนุษย์ ฉะนั้น จึงเกิดการบวงสรวงและเซ่นวิญญาณ และชาวอารยันยังมีความเชื่อถือต่อไปอีกว่า วิญญาณเหล่านั้น มีภพอยู่เบื้องบน การที่จะส่งเครื่องบูชาให้ไปถึง

^{๔๙}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๔๘๔.

^{๕๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๕.

^{๕๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔.

^{๕๒}รศ.ดร.สุนทร ณ รังษี, ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ. (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐-๒๑.

วิญญาณเหล่านั้นได้ ก็ด้วยการเผาไฟบูชาญให้ควันไฟลอยขึ้นไป จึงทำให้มีลัทธการบูชาญเกิดขึ้น^{๕๓} แท้จริงแล้ว คนพื้นเมืองเดิมของอินเดียใช้ว่าจะใช้ไฟบูชาญเท่านั้น การบูชาโลกธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ รวมทั้งต้นไม้ใหญ่และภูเขา^{๕๔} เป็นต้น ก็มีมาเป็นเวลานานแล้ว เพราะสิ่งเหล่านี้ คนในสมัยโบราณมีความเชื่อว่ามีวิญญาณหรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ ซึ่งสามารถให้ทั้งคุณและโทษแก่มนุษย์ได้

ในช่วงแรก การบูชาญต่อเทพเจ้าของชาวอินเดียไม่มีอะไรที่พิสดารมากนัก กล่าวคือ ทำกันง่าย ๆ คือเอาอาหารวางลงให้เทวดาลงมาเสวยกับพื้นดินเปล่า ๆ เท่านั้น^{๕๕} และเป็นสิ่งที่สังเกตว่าการบูชาญนั้น “เริ่มต้นจากการบูชาธรรมชาติรูปแบบง่าย ภายในครอบครัว จากนั้นมาเป็นพิธีกรรมที่ต้องทำในชุมชน และเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่เพิ่มความประณีตสลับซับซ้อน เพื่อความศักดิ์สิทธิ์และดูขลังยิ่งขึ้น”^{๕๖}

ส่วนพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงเรื่องการบูชาญไว้เหมือนกัน แต่การบูชาญในแนวพุทธนั้นมีความแตกต่างจากการบูชาญในศาสนาพราหมณ์ ดังที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ เช่น

๑. **ยัญญสูตร**^{๕๗} พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องการบูชาญ เรื่องนี้เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี มีเรื่องเล่าว่า สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เตรียมการบูชาญมหาญ คือ โคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัว ถูกนำไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชาญ แม้ข้าราชการบริพารของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นผู้เป็นทาส คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ แม้ชนเหล่านั้นก็ถูกอาชญาคุกคาม ถูกภัยคุกคาม ร้องให้น้ำตานองหน้า คร่ำครวญบ่นเพ้อและอ้อนวอนอยู่

^{๕๓} พระอรรถกถาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๘-๑๑.

^{๕๔} ร.ศ.สุนทร ณ รัชชี, **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**. หน้า ๑๒.

^{๕๕} ส. พลายน้อย, **เทวนิยาย**, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๗.

^{๕๖} พระมหามานพ เจื้อจันท์. “การบูชาญในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐.

^{๕๗} เทียบใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๑-๙๒., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙.

ครั้งเวลาเช้า ภิกษุจำนวนมากเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี เมื่อกลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคถึงเรื่องที่ได้พบเห็นการตระเตรียมจะฆ่าสัตว์จำนวนมากแล้วบุชายัญ

พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสคาถาว่า

มหาภัยที่มีกิริยามากเหล่านั้น คือ อัศวเมธ บุรุษ
เมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคพะ* ไม่มีผลมาก
(เพราะ) พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับภัยที่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์
ชนิดต่าง ๆ

ส่วนภัยใด ไม่มีกิริยา เอื้ออำนวยประโยชน์
ประชาชนนุชาตระกูลทุกเมื่อ คือ ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โค
และสัตว์ชนิดต่าง ๆ พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบ แสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่ ย่อมเกี่ยวข้องกับภัยนั้น

นักปราชญ์พึงบุชายัญนั้น ที่มีผลมาก เพราะเมื่อ
บุชายัญนั้นนั้นแหละ ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่ว
ภัยย่อมแพร่หลาย และเทวดาก็ยังเลื่อมใส^{๕๔}

* คำทั้ง ๕ คำ หมายถึงมหาภัย ๕ ประการของพราหมณ์ ได้แก่ อัศวเมธ คือการฆ่าม้าบุชายัญ
ปฐิสเมธ คือการฆ่าคนบุชายัญ สัมมาปาสะ คือการทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอบบ่วง ไม้ตกที่ไหน ทำการบุชายัญ
ที่นั่น วาชเปยยะ คือการตีไม้เพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ นิรัคคพะ คือภัยไม่มีลิมหรือกลอน คือทั่วไปไม่มี
ขีดคั่นจำกัด การฆ่าครบทุกอย่างบุชายัญ อนึ่ง มหาภัย ๕ ประการนี้ เดิมทีเดิยวเป็นหลักสงเคราะห์ที่ดั่งาม
แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบุชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน (ดูรายละเอียดใน
ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๕๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๑-๙๒., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙.

เหตุการณ์ในพระสูตรนี้ แสดงการบูชาสัตถุในศาสนาพราหมณ์นั้น มีการเตรียมสิ่งของมากมายเพื่อทำการบูชา คือ ต้องมีการฆ่าคน ฆ่าสัตว์ต่าง ๆ เช่น แพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ แต่แนวคิดเกี่ยวกับการบูชาสัตถุในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ ทรงมุ่งเน้นถึงการให้โดยปราศจากการเบียดเบียนกันเป็นหลัก ถือเอาการให้เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ และมีผลานิสงส์มาก อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลชนอย่างแท้จริงด้วย เพราะการบูชาสัตถุที่ว่านี้ คือ การไม่เบียดเบียนกันและกัน ไม่มีการฆ่าคนหรือสัตว์เพื่อสังเวท บวงสรวงบูชา แต่เป็นการให้อภัยทานที่ยิ่งใหญ่ จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงดัดแปลงมหาสัตถุ ๕ ประการ ได้แก่ อัศวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคพะ คือการบูชามหาสัตถุมีการฆ่าม้า เป็นต้น มาเป็นคำสอนใหม่เรียกว่า สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน หรือราชสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หลักการสงเคราะห์ประชาชน ของนักปกครอง ดังนี้

๑. สัสสมเมธ ได้แก่ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร
๒. บุริสเมธ ได้แก่ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดี มีความสามารถ
๓. สัมมาปาสะ ได้แก่ ความรู้จักผูกพันสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม เป็นต้น
๔. วาชเปยยะ หรือ วาจาเปยยะ ได้แก่ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดีมี คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ^{๕๙}

ราชสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา ส่วนที่แก้ไขปรับคำสอนในศาสนาพราหมณ์ ได้กล่าวถึงคำศัพท์เดียวกัน แต่ชี้ถึงความหมายอันชอบธรรมที่ต่างออกไป ตรงกับมหาสัตถุ ๕ ของพราหมณ์ คือ

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๘.

๑. อัสดเมธ ได้แก่ การฆ่าม้าบุชายัญ
๒. บุริสเมธ ได้แก่ การฆ่าคนบุชายัญ
๓. สัมมาปาสะ ได้แก่ ยัญอันสร้างแทนบูชาในที่ซึ่งว่างลอบงไปหล่นลง
๔. วาชเปยยะ ได้แก่ การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัย
๕. นิรัคคพะ หรือ สรรพเมธะ ได้แก่ ยัญไม่มีลิมสลัก คือ ทั่วไปไม่มีขีดชั้นจำกัด การฆ่าครบทุกอย่างบุชายัญ

มหายัญ ๕ ที่พระราชพาฬิงบูชาตามหลักศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนา สอนว่า เดิมทีเดียวเป็นหลักการสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการ บูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน ความหมายที่พึงต้องการ ซึ่ง พระพุทธศาสนาสั่งสอน ๔ ข้อแรก มีดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนข้อที่ ๕ ตามหลักสังคห วัตถุ ๔ นี้ว่าเป็นผล แปลว่า ไม่มีลิมกลอน หมายความว่า บ้านเมืองจะสงบสุข ปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน^{๖๐}

๒. **กฏทนต์สูตร**^{๖๑} พระสูตรที่ว่าด้วยกฏทนต์พราหมณ์ (พราหมณ์พื้นเขยिन) มีเรื่องว่า

พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้ ประทับอยู่ในสวนอัมพลัญญิกา (สวนมะม่วงหนุ่ม) ใกล้หมู่บ้านชาณุมัต ซึ่งพระ เจ้าพิมพิสารได้พระราชทานหมู่บ้านนี้เป็นพรหมไทยให้กฏทนต์พราหมณ์ปกครอง ขณะที่ พระผู้มีพระภาคเสด็จแวะไปประทับที่นั่น กฏทนต์พราหมณ์กำลังเตรียมการจัดทำพิธีบูชา มหายัญ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ ประการ เพื่อความสุข ความเจริญของตนเอง และประชาชนในหมู่บ้าน โดยเตรียมสัตว์ไว้ฆ่าบุชายัญ คือ วัวเพศผู้ ลูกวัวเพศผู้ ลูกวัวเพศ เมียม เพาะ และแกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว เนื่องจากตนไม่ทราบว่าจะทำพิธีนี้อย่างไร และทราบ ว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาประทับอยู่ที่สวนอัมพลัญญิกาแล้ว จึงได้ออกไปเฝ้า แม้จะถูก พราหมณ์หลายร้อยคนที่มาพักเพื่อรับทานในพิธีบูชามหายัญนั้นคัดค้านว่า ไม่สมควรไปเฝ้า

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

^{๖๑} เทียบใน ที.สี. (บาลี) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๗-๑๕๐., ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

ควรให้พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาเอง ฎีกาทันตพราหมณ์ก็ได้ยกเอาพุทธคุณขึ้นมาอ้าง
ลบล้างเหตุผลของพวกพราหมณ์ ทำให้พราหมณ์เหล่านั้นยอมรับในเหตุผล

ต่อมา ฎีกาทันตพราหมณ์พร้อมบริวารได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ และ
ถามเรื่องยัญญสมบัติ อันมีองค์ประกอบ ๑๖ ส่วนว่าเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคทรงอธิบาย
พิธีบูชามหายัญญ ๓ ประการ อันมีองค์ประกอบ ๑๖ ประการ โดยยกเอาพิธีบูชามหายัญญของ
พระเจ้ามหาวิชิตราชมาตรัสเล่าประกอบ ดังนี้

พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงมีพระราชทรัพย์มหาศาล ทรงมีพืชพันธุ์ธัญญาหาร
เต็มท้องพระคลัง ทรงทำสงครามได้ชัยชนะจนได้ครองดินแดนกว้างใหญ่ไพศาล วันหนึ่ง
ทรงประสงค์จะทำพิธีบูชามหายัญญเพื่อความสุขสวัสดิแก่พระองค์เองและอาณาประชาราษฎร์
จึงทรงปรึกษากับพราหมณ์ปุโรหิต (ที่ปรึกษา) ว่าจะทำอย่างไร พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูล
แนะนำให้ทรงทำเป็นขั้น ๆ ดังต่อไปนี้

ขั้นที่ ๑ ให้ทรงปราบโจรผู้ร้ายแบบถอนรากถอนโคน เพื่อมิให้กลับมาเป็น
เสี้ยนหนามเบียดเบียนประชาราษฎร์ต่อไปอีก โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ

๑. ให้พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่เกษตรกรผู้ขยันในการทำเกษตร
๒. ให้พระราชทานต้นทุนแก่ราษฎรผู้ขยันในการค้าขาย
๓. ให้พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการผู้ขยันในหน้าที่ราชการ

ขั้นที่ ๒ ให้มีรับสั่งถึงบุคคลในพระราชอาณาเขต ๔ พวก คือ (๑) พวกเจ้าผู้
ครองเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับพระเจ้ามหาวิชิตราช (๒) พวกอำมาตย์ราชบริพารผู้ใหญ่ (๓) พวก
พราหมณ์มหาศาล (พราหมณ์ผู้มีทรัพย์มาก) (๔) พวกคหบดีมหาศาล (คหบดีผู้มีทรัพย์มาก)
เพื่อขอให้บุคคลเหล่านั้นรับทราบการพระราชพิธีบูชามหายัญญและขอความเห็นชอบด้วย ซึ่ง
ปรากฏว่าบุคคลเหล่านั้น ได้ตอบรับรองด้วยดี

ขั้นที่ ๓ ตรวจหาคุณสมบัติของเจ้าของพิธีบูชามหายัญญ คือ พระเจ้า
มหาวิชิตราช และคุณสมบัติของผู้ทำพิธี คือพราหมณ์ปุโรหิตเอง ปรากฏว่าทั้งพระเจ้า
มหาวิชิตราชและพราหมณ์ปุโรหิตมีคุณสมบัติครบถ้วนตามตำรา

จึงเป็นอันได้องค์ประกอบของมหาัญญครบทั้ง ๑๖ ประการ^{๒๒} พราหมณ์ปุโรหิต กราบทูลอธิบายเหตุผลให้ทรงสบายพระทัยว่า ผู้เป็นเจ้าของพิธีบูชามหาัญญที่มีองค์ประกอบ ๑๖ ประการอย่างนี้จะไม่มีการครหานินทาได้ภายหลัง

^{๒๒}องค์ประกอบของมหาัญญครบ ๑๖ ประการ มีดังนี้

๑. ต้องได้รับการอนุมัติ (การรับรองหรือการเห็นชอบ) จากบุคคล ๔ จำพวก (ดูหน้า ๔๐ และ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๙/๑๓๒-๑๓๓).

๒. คุณสมบัติของพระเจ้ามหาวิชิตราช ๘ ประการ คือ

(๑) ทรงมีพระชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายพระชนกและฝ่ายพระชนนี ถือเป็นปฏิสนธิบริสุทธิ์ตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้เพราะอ้างถึงชาติตระกูล

(๒) ทรงมีพระรูปร่างงามน่าดูน่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรม มีพระวรกายดุจพรม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก

(๓) ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีพืชพันธุ์ธัญญาหารเต็มท้องพระคลัง

(๔) ทรงมีกองทหารที่เข้มแข็ง ประกอบด้วยกองทัพ ๔ เหล่า (พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า) อยู่ในระเบียบวินัย คอยรับพระบัญชา มีพระบรมเดชาานุภาพดั่งจะเผาผลาญข้าศึกได้ด้วยพระราชอิศริยยศ

(๕) ทรงมีพระราชศรัทธา ทรงเป็นทายก ทรงเป็นทานบดี มิได้ทรงปิดประตู (ไม่ตระหนี่) ทรงเป็นดุจโรงงานของสมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนือง ๆ

(๖) ทรงรู้เรื่องราวที่ได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมานั้น ๆ ไว้มาก

(๗) ทรงทราบความหมายแห่งภาษิตที่ได้ทรงศึกษานั้นว่า นี้จุดมุ่งหมายแห่งภาษิตนี้ ๆ

(๘) ทรงเป็นบัณฑิตมีพระปรีชาสามารถดำริเรื่องราวในอดีต อนาคต และปัจจุบันได้

(ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓-๑๓๔).

๓. คุณสมบัติของพราหมณ์ปุโรหิต (ที่ปรึกษา) ๔ ประการ คือ

(๑) เป็นผู้ที่มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา ถือเป็นปฏิสนธิบริสุทธิ์ตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้ เพราะอ้างถึงชาติตระกูล

(๒) เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิหัตถศาสตร์ ภูมิศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และลักษณะมะหาบุรุษ

๓. เป็นผู้มั่งคั่ง มีศีลที่เจริญ ประกอบด้วยศีลที่เจริญ

๔. เป็นบัณฑิตที่มีปัญญาเฉียบแหลมลำดับที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ผู้รับ การบูชา (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๑/๑๓๕).

ขั้นที่ ๔ ให้ทรงวางพระทัยในการบวชสามเณร ๓ ประการ คือต้องไม่ทรงเดือดร้อนพระทัยว่า (๑) กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรา จักสิ้นเปลืองไป (๒) กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรา กำลังสิ้นเปลืองไป (๓) กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราได้สิ้นเปลืองไปแล้ว

ขั้นที่ ๕ ให้ทรงวางพระทัยในผู้มารับทาน ซึ่งจะมีทั้งคนดีและคนไม่ดีปะปนกัน โดยให้ทรงตั้งพระทัยเจาะจงให้แก่ผู้ที่ยังเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐^{๒๓} เท่านั้น

ขั้นที่ ๖ ในการทำพิธีบวชสามเณรนั้น ไม่ต้องฆ่าวัว แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์ นานาชนิด ไม่ต้องตัดไม้ทำลายป่ามาทำหลักบวชสามเณร ไม่ต้องตัดหญ้าคา พวงทาสกรรมกร ของพระเจ้ามหาวชิตราชก็ไม่ต้องถูกบังคับให้ทำสิ่งที่ตนไม่ต้องการ สิ่งที่ต้องใช้ในพิธีมีเพียง เนยใส เนยข้น นมเปรี้ยว น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเท่านั้น

เมื่อพระเจ้ามหาวชิตราชทรงเตรียมการเสร็จตามขั้นตอนนั้นแล้ว พวกเจ้าผู้ครองเมือง พวกอำมาตย์ พวกพราหมณ์มหาศาล และพวกคหบดีมหาศาลได้นำทรัพย์พวกละจำนวนมากมายมาถวายร่วมในพิธีนี้ แต่พระเจ้ามหาวชิตราชไม่ทรงรับ กลับพระราชทาน

^{๒๓}ทางแห่งกรรมชั่ว, ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล, กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. กายกรรม ๓ ได้แก่

- (๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์
- (๒) อทินนาทาน การลักทรัพย์
- (๓) กาเมสุมิฉฉาจาร การประพฤตินอกใจ

๒. วจีกรรม ๔ ได้แก่

- (๔) มุสวาท การพูดเท็จ
- (๕) ปิสุณาวาจา การพูดส่อเสียด
- (๖) ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ
- (๗) สัมผัสปลลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ

๓. มโนกรรม ๓ ได้แก่

- (๘) อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา
- (๙) พยาบาท ความคิดร้าย
- (๑๐) มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒).

พระราชทรัพย์ให้แก่บุคคลเหล่านั้นอีกด้วย บุคคลทั้ง ๔ พวกจึงได้จัดตั้งโรงงานขึ้นในทิศทั้ง ๔ ของหลุมยัญ คือ พวกเจ้าผู้ครองเมืองตั้งโรงงานในทิศตะวันออก พวกอำมาตย์ในทิศใต้ พวกพราหมณ์มหาศาลในทิศตะวันตก และพวกคหบดีในทิศเหนือ และทำการแจกทานไปพร้อม ๆ กับพระเจ้ามหาวชิตราช

กฏทันตพราหมณ์ทูลถามว่า ยังมียัญอย่างอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่ามหายัญดังกล่าวหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มี คือนิตยทาน (การให้ทานเป็นประจำแก่ผู้มีศีล)

ทูลถามว่า มียัญอย่างอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่านิตยทานหรือไม่
ตรัสตอบว่า มี คือ การสร้างวิหารอุทิศถวายแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔

ทูลถามว่า มียัญอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่าการสร้างวิหารหรือไม่
ตรัสตอบว่า มี คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง

ทูลถามว่า มียัญอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่าการถึงพระรัตนตรัยหรือไม่
ตรัสตอบว่า มี คือ การสมาทานศีล ๕

ทูลถามว่า มียัญอื่นที่เตรียมการน้อย แต่มีผลมากกว่าการสมาทานศีล ๕ หรือไม่
ตรัสตอบว่า มี คือ การออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในศีล ๓ ชั้น บำเพ็ญ

สมาธิจนได้ฌาน ๔ แล้วเจริญภาวนาจนได้วิชชา ๔

หลังจากฟังพระธรรมเทศนาจบลง กฏทันตพราหมณ์เกิดความเลื่อมใส ได้ประกาศตนเป็นอุบาสก ขอลงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต แล้วสั่งให้ปล่อยสัตว์ทั้งหมดที่เตรียมไว้ และเมื่อได้ฟังอนุพุทฺธิกถาต่อไปอีกก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน

พระสูตรนี้ เป็นอีกพระสูตรหนึ่งที่ยกตัวอย่างให้เห็นถึงการบูชายัญในพระพุทธศาสนา ไม่เหมือนการบูชายัญของพราหมณ์ กล่าวได้ว่าเป็นการปฏิบัติคำสอนแบบหน้ามือเป็นหลังมือ คำว่า ยัญ ในที่นี้ พระพุทธองค์ทรงเปลี่ยนเป็น ทาน คือ การให้ ซึ่งการให้นั้นมีลำดับความสำคัญและมีผลานิสงส์มากขึ้นไปเรื่อย ๆ ตามลำดับ ดังนี้

๑. การให้ทานเป็นนิตยแก่ผู้มีศีล
๒. การสร้างวิหาร ที่อยู่อาศัย ถวายพระสงฆ์ที่มาจากทิศทั้ง ๔
๓. การนับถือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ

๔. การสมาทานและรักษาศีล ๕ คือ เว้นการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดโกหก และดื่มน้ำเมา
๕. การออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในศีล ๓ ประเภท บำเพ็ญสมาธิจนได้ฌาน ๔ บำเพ็ญปัญญาจนได้วิชา ๘

การที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมุ่งเน้นสิ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและส่วนรวมเป็นหลัก สิ่งใดที่เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนตนเองและคนอื่นรวมทั้งเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม สิ่งนั้นถือว่ามีผลานิสงส์มาก

ตามที่ได้กล่าวมานั้น เป็นเพียงการศึกษาบางแง่มุมของการบูชาญัตติปรากฏเด่นชัดเฉพาะในส่วนของการศรัทธาเท่านั้น ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก และพระพุทธองค์ทรงปรับเปลี่ยนให้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยไม่ได้มุ่งศึกษาประเด็นอื่น ๆ ให้ละเอียดมากนัก เพียงแค่ต้องการยกตัวอย่างเรื่องการบูชาญัตติมานำเสนอให้ทราบเท่านั้นรวมทั้งเรื่องของการกราบไหว้ทิศด้วย ซึ่งทั้งสองประเด็นนี้เกี่ยวเนื่องด้วยแนวความคิดเรื่องความเคารพบูชาตนเอง

การกราบไหว้ทิศก็ดี การบูชาญัตติก็ดี เป็นรูปแบบหนึ่งของการแสดงความเคารพบูชาสิ่งที่ตนเองและบุคคลในสังคมมีความเลื่อมใสศรัทธา เชื่อว่าสิ่งที่ตนทำนั้นจะส่งผลตอบแทนให้ชีวิตมีความสุขความเจริญ แม้ว่าสิ่งที่ทำนั้นอาจจะถูกต้องหรือไม่ถูกต้องก็ตาม ดังได้กล่าวแล้วว่า การที่เราจะเชื่ออะไรลงไป พระพุทธศาสนาสอนให้มีปัญญากำกับเสมอ เรียกว่า สัทธานุญสนสัมปยุต คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา

ดังนั้น ความเคารพและการกราบไหว้บูชา จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อสิ่งนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นบุคคล หรือธรรมชาติก็ตาม เมื่อเราให้สำคัญต่อสิ่งนั้นแล้ว ก็จะยินดีปฏิบัติตามหรือเคารพกราบไหว้ด้วยความนับถือ กล่าวได้ว่า ศาสนาทุกศาสนาในโลกนี้ ซึ่งมีคนเคารพนับถือมากมาย ล้วนแต่เกิดเกิดขึ้นจากความเชื่อและความเลื่อมใสเป็นพื้นฐาน หลังจากมีศรัทธาแล้วก็จะให้ความสำคัญ สนใจที่จะประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนานั้น ๆ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ตนเองและส่วนรวม ซึ่งมีมูลเหตุมาจากความต้องการมีที่พึ่งทางใจ และความต้องการรู้แจ้งเห็นจริงในปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินั่นเอง

บทที่ ๓

แนวความคิดเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวความคิด พัฒนาการ และหลักความเคารพในพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ในประเด็นต่อไปนี้

๓.๑ ความสำคัญของความเคารพในพระพุทธศาสนา

คารวะธรรม หรือ ธรรมคือความเคารพ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์ ความเคารพนี้ “นับเป็นสมบัติของอารยชน ด้วยอารยชนคือคนที่มีอารยธรรมย่อมมีความเคารพกันเป็นระเบียบ”^๑ การที่บุคคลจะนับถือ กราบไหว้ บูชา หรือลงมือกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไป หากมีความเคารพเป็นเบื้องต้นแล้ว สิ่งนั้นก็ย่อมส่งผลทำให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้กระทำอย่างเต็มที่ ความเจริญรุ่งเรือง และการได้รับสรรเสริญ ยกย่องมุทิตายินดี เป็นต้น ล้วนแล้วแต่อาศัยความเคารพเป็นที่ตั้งเช่นกัน พระพุทธองค์จึงทรงสรรเสริญความเคารพว่าเป็นมงคลแก่ชีวิต “เพราะเป็นปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ช่วยให้ชีวิตมีความเจริญ ช่วยยกระดับชีวิตให้สูงขึ้น และช่วยให้มีจิตใจสูงขึ้นด้วยคุณธรรมประจำใจ”^๒

พระพุทธศาสนาดำรงคงอยู่ได้จนถึงปัจจุบันนี้ ก็เนื่องจากพุทธบริษัทต่างช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและเผยแผ่ให้สืบเนื่องยาวนานต่อไป การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแม้แต่พระพุทธองค์

^๑บุญมา จิตจรัส, มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑๕.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรม ทรงเคารพพระธรรม^๓ ด้วยทรงมองเห็นว่า พระธรรมนี้แหละที่จะเป็นที่พึ่งที่อาศัยได้ จะเห็นได้ว่า ในสมัยที่พระองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ นั้น เกิดความรำพึงว่า บุคคลผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยสมณะหรือคนไหนหนอแลอยู่ และได้มีพระดำริว่า

เราพึงสักการะ เคารพอาศัยสมณะหรือพราหมณ์อื่นอยู่
เพื่อความบริบูรณ์แห่งศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ ... สมาธิชั้น ...
ปัญญาชั้น ... วิมุตติชั้น ... แห่งวิมุตติญาณทัสสนชั้นที่ยัง
ไม่บริบูรณ์ แต่เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์อื่นในโลก พร้อมด้วย
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ
พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ที่มีศีลสมบุรณ์กว่าเรา ... มีสมาธิ...
มีปัญญา ... มีวิมุตติ ... มีวิมุตติญาณทัสสนะสมบุรณ์กว่าเรา
ที่เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยอยู่ ทางที่ดีเราพึงสักการะ เคารพ
ธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั้นแลอยู่^๔

และพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ ปราภฏในมหาปริณิพพานสูตรว่า

อานนท์ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระ
ศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเธอไม่
พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและพระวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้ว
แก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของ
เธอทั้งหลาย^๕

พระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงมอบพระธรรมวินัยอันเป็น
หลักคำสอนและหลักการทางพระพุทธศาสนาให้ผู้แทนพระองค์ แสดงให้เห็นว่าพระองค์

^๓ อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๔/๑๐๔., อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๕.

^๔ เทียบใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๓/๑๖๗-๑๖๙., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๓/๒๓๓-๒๓๔.

^๕ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ทรงให้ความเคารพพระธรรมวินัย ซึ่งพระธรรมวินัยนี้ หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ^๖ ให้ถือเป็นเหมือนตัวแทนพระพุทธเจ้านั่นเอง และให้พุทธบริษัททั้งหมดอยู่กันตามหลักการของพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ถือเอาพระไตรปิฎกเป็นที่พึ่งพิง และอ้างถึงเป็นมาตรฐานสุดท้ายในการตัดสินความ^๗ สังคมจำเป็นต้องมีธรรมและวินัยเป็นเครื่องกำกับ เช่น สังคมสงฆ์ต้องมีธรรมและวินัยของสงฆ์ สังคมฆราวาสต้องมีธรรมและวินัยของฆราวาส กล่าวได้ว่า ธรรมและวินัยเป็นเครื่องมือในการประกอบคุณงามความดี

ความเคารพ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่ง จึงถือว่ามีค่าสำคัญอย่างยิ่ง แต่การจะมีความเคารพที่ดีได้นั้น “ต้องเป็นความเคารพที่มีปัญญาเป็นมูลฐาน จึงจะชอบด้วยพุทธประสงค์”^๘ หมายความว่า การที่เราจะเคารพสิ่งใดลงไป ควรตระหนักให้มาก เรียกว่า “ตระหนักในความดี ความตระหนักในความดีนี้แหละที่เป็นเนื้อแท้ของคารวะ ธรรมหรือความเคารพ”^๙ และควรสร้างเป็นนิสัยติดตัว การที่เหล่าพุทธศาสนิกชนต่างยึดถือและปฏิบัติตามหลักธรรมด้วยความเคารพ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และยังจะเป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยาวนานต่อไปได้ นอกจากนี้แล้ว ไม่ว่าจะส่วนบุคคลหรือสิ่งของที่มีคุณประโยชน์ต่อสังคม พระพุทธองค์ก็ทรงให้ความเคารพและให้ความสำคัญต่อสิ่งเหล่านั้นเช่นกัน การเคารพจึงเป็นหลักธรรมสำคัญที่บุคคลควรตระหนักในจิตใจให้มาก รวมทั้งเห็นคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ ว่ามีความสำคัญและมีประโยชน์

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๓.

^๗พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต), “พระธรรมวินัย กฎหมาย ทัฎฐิ และผลประโยชน์ กรณีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ ฉบับใหม่”, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๗**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓) : ๑๔๙.

^๘พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์, **มงคลชีวิต ภาค ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๑.

^๙เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

๓.๒ พัฒนาการแนวความคิดเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา ได้ถือกำเนิดในดินแดนที่เรียกว่า ชมพูทวีป หมายถึง “ดินแดนที่เป็นประเทศอินเดีย ปากีสถาน และเนปาลในปัจจุบัน”^{๑๐} พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในยุครุ่งเรืองไปด้วยเจ้าลัทธิต่าง ๆ มากมาย อีกทั้งมีความหลากหลายทางขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และระบบความเชื่อ ซึ่งเจ้าลัทธิต่าง ๆ ในสมัยนั้น มักจะอวดอ้างถึงคุณสมบัติลัทธิของตนเท่านั้นที่สามารถทำผู้ประพฤติปฏิบัติตามบรรลุป่าหมายสูงสุดได้ หรือถึงความหลุดพ้น

ดังนั้น หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ได้เสด็จไปโปรดสัตว์โลกในที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่โปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้แก่ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ โดยได้แสดงปฐมเทศนาเป็นครั้งแรก ชื่อว่าธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๑๑} ทำให้โกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัย พระพุทธองค์ได้ประทานอุปสมบทให้ด้วยพระดำรัสว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด ซึ่งการอุปสมบทแบบนี้ เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ทำให้มีสังฆรัตนะเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในโลก และเป็นเหตุให้มีรัตนะครบทั้ง ๓ เรียกว่า รัตนตรัย ต่อจากนั้นมา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเข้ามาบวชประพฤติปฏิบัติธรรมมากมาย กลายเป็นสังคมใหญ่ขึ้นมา เรียกว่า สังคมสงฆ์

คำว่า สังฆ์ แปลว่า หมู่ หรือชุมชน หมู่หรือชุมชนที่จะเป็นสังฆ์ ก็คือ หมู่หรือชุมชนที่มีการจัดตั้งวางระบบระเบียบเป็นอย่างดี มีอุดมคติ มีจุดมุ่งหมายว่าจะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบ เพื่อประพฤติปฏิบัติกระทำสิ่งที่ดี

^{๑๐}จางง์ ทงประเสริฐ, “พระพุทธเจ้ากับการปฏิวัติสังคม”, ใน สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๕, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑) : ๑๐๖.

^{๑๑}ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓-๑๙/๑๓-๑๗., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๙/๒๐-๒๗.

งาม พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาก็คือชุมชนที่อยู่ร่วมกันเพื่อเจริญไตรสิกขา เพื่อจะได้ฝึกฝนตนให้เจริญงอกงามขึ้นในศีล สมาธิ ปัญญา^{๑๒}

เมื่อมีภิกษุมากขึ้นโดยลำดับ การเป็นอยู่ก็กระจัดกระจายไม่ได้รวมกันอยู่เป็นหมู่เดียวกัน เป็นเหตุให้ภิกษุเหล่านั้นมีความประพฤติต่างกันไป เพื่อให้ความประพฤติเป็นไปในรูปแบบเดียวกัน จึงต้องมีความเป็นระเบียบแบบแผน มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับ เพื่อปรับความประพฤติให้เป็นไปในแนวเดียวกัน “เพราะสังคมจะอยู่ได้ก็ด้วยการอาศัยกฎเกณฑ์และกติกา ต้องเคารพหลักการ กฎเกณฑ์และกติกา และความเคารพกฎเกณฑ์และกติกาสังคมนั้น ก็คือ ความมีวินัย”^{๑๓} พระพุทธองค์ทรงค้นพบธรรม และเพื่อให้ธรรมคือความจริงตามกฎของธรรมชาตินั้น อำนวยผลเป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ จึงทรงวางวินัยขึ้นมาเป็นกฎเกณฑ์ในหมู่มนุษย์ “วินัยนั้นมีความหมายเป็นการจัดระเบียบชีวิต และการจัดระบบสังคมทั้งหมด”^{๑๔} วินัยเป็นบัญญัติของมนุษย์ เป็นการจัดตั้งตามสมมติ ได้แก่ การจัดระเบียบความเป็นอยู่และการจัดระบบสังคม ซึ่งแยกเป็นความหมาย ๓ อย่าง คือ

๑. การจัดระเบียบระบบ ก็เรียกว่า วินัย
๒. ตัวระเบียบระบบ ก็เรียกว่า วินัย
๓. การฝึกคนให้ตั้งอยู่ในระบบระเบียบ ก็เรียกว่า วินัย

เมื่อคนปฏิบัติตามวินัย จนเกิดเป็นคุณสมบัติของเขาขึ้นมา คุณสมบัติที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั้นเรียกว่า ศีล ผู้มีศีล คือผู้ที่ตั้งอยู่ในวินัย การตั้งอยู่ในวินัย หรือความมีวินัย เรียกว่า ศีล ซึ่งได้แก่ สิกขาบทต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นมา อาจกล่าวสรุปได้ว่าการฝึกคนให้มีวินัย คือการฝึกคนให้มีศีลนั่นเอง^{๑๕} วินัยจึงเป็นเครื่องนำชีวิตไปสู่ภาวะและฐานะที่พึงประสงค์ได้ เป็นเครื่องควบคุมการงานหน้าที่และความเป็นอยู่ให้เรียบร้อยถูกต้อง

^{๑๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **จัดระเบียบสังคม ตามคตินิยมแห่งสังฆะ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

^{๑๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **วินัย เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๙), หน้า ๑.

^{๑๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๔.

มีความเหมาะสมตามที่ปรารถนา “วินัยเป็นพื้นฐานของความเป็นคน และวินัยเป็นพื้นฐานแห่งการอบรม”^{๑๖} ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่า “ในการปฏิบัติตามธรรม ถ้าไม่มีวินัยมาช่วยตรึงหรือกำกับ บางทีก็พลาดจะเขวทำให้เข้าใจธรรมผิดไป”^{๑๗}

วินัยนั้น พระพุทธองค์มิได้มีการบัญญัติไว้ล่วงหน้า ต่อเมื่อเกิดความเสียหายขึ้น จึงจะทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามประพฤติเช่นนั้นอีก ในการบัญญัติวินัย พระพุทธองค์ทรงมีขั้นตอนในการบัญญัติ กล่าวคือ เมื่อมีเรื่องไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นจากการกระทำของภิกษุสงฆ์ จะทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ตรัสถามภิกษุผู้ก่อเหตุให้ถูกรับ แล้วทรงตั้งพระบัญญัติห้ามมิให้ทำอย่างนั้นอีก ทรงกำหนดโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิด เรียกว่า ปรับอาบัติ

ในฐานะที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระธรรมราชาผู้ปกครองสงฆ์ และทรงเป็นสังฆบิดรผู้ดูแลสงฆ์ จึงทรงทำหน้าที่สำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. ทรงตั้งพระพุทธรูปบัญญัติ เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดด้วยการลงโทษคือปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้างตามสมควรแก่ความผิดนั้น ๆ
๒. ทรงตั้งขนบธรรมเนียม ซึ่งเรียกว่า อภิสมาจาร เพื่อชักนำความประพฤติของภิกษุสงฆ์ให้ดีงาม^{๑๘}

^{๑๖} พระพุทธวรญาณ (กิตติทินนเถระ), “การบวชพระในพระพุทธศาสนา”, ใน **รวมข้อเขียนพระธรรมเทศนาและคำบรรยาย**, รวบรวมและจัดพิมพ์แจกเนื่องในงานทำบุญวันเกิดพระพุทธวรญาณ เจ้าอาวาสวัดกวีศารามราชวรวิหาร เจ้าคณะจังหวัดลพบุรี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕) : ๓๓.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **จาริกบุญ-จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๙๘.

^{๑๘} ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาปฐมบัญญัติประกอบการเรียนการสอนวินัยบัญญัตินักธรรมชั้นตรี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

อนึ่ง พระพุทธองค์ทรงบัญญัติวินัยไว้เป็นพุทธอาณา^{๑๙}แก่พระสาวกนั้น ก็เพื่อประโยชน์ ๑๐ ประการที่จะพึงได้รับจากการบัญญัติวินัยนั่นเอง ได้แก่

๑. เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
๓. เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก
๔. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
๕. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
๖. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
๗. เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่เลื่อมใสแล้ว
๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งศีลธรรม
๑๐. เพื่อเอื้อเพื่อวินัย^{๒๐}

ดังนั้น “ธรรมจึงเป็นบรรทัดฐานแห่งความถูกต้องของวินัย และวินัยเป็นบรรทัดฐานแห่งพฤติกรรมมนุษย์ที่ถูกต้องตามธรรม”^{๒๑} คารวะ หรือความเคารพ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่ง บุคคลจะเจริญก้าวหน้า หรือเลื่อมใสในการปฏิบัติธรรม ก็ขึ้นอยู่กับการมีความเคารพหรือไม่มีความเคารพนั่นเอง เพราะว่าความเคารพเป็นระเบียบวินัย สำหรับร้อยรัดให้คนรวมกันเป็นหมู่คณะ และจัดสรรให้เป็นหมู่คณะที่ร่วมฉันท์กันประพาศคุณงามความดี นอกจากเป็นระเบียบวินัยแล้ว ยังเป็นอำนาจดึงดูดหมู่คณะให้เคารพรักใคร่

^{๑๙}พุทธอาณา ได้แก่ อำนาจปกครองของพระพุทธเจ้า, อำนาจปกครองฝ่ายพุทธจักร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๔).

^{๒๐}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๙/๒๖., วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙, ข้อ ๑, ๒ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมคือสงฆ์ ข้อ ๓,๔ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ข้อ ๕,๖ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์หรือแก่ชีวิต ข้อ ๗,๘ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน ข้อ ๙,๑๐ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา คำว่า เอื้อเพื่อพระวินัย หมายถึง เพื่อเชิดชูพระวินัย ๔ อย่าง ได้แก่ สังฆวินัย ปหานวินัย สมถวินัย และบัญญัติวินัย (วิ.อ. (บาลี) ๑/๓๙/๒๓๖-๒๓๗. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๒๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญ-จาริกธรรม, หน้า ๒๙๕.

นับถือกัน ก่อให้เกิดความสนิทชิดเชื้อปรองดองกันด้วยความสามัคคี ให้รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นอกเห็นใจกันด้วยเมตตากรุณา ให้รู้จักยกย่องเชิดชูเกียรติกันตามฐานะผู้ใหญ่ผู้น้อย และประสงค์ให้หมู่คณะอยู่สถิตเสถียรเป็นปึกแผ่นแน่นหนา เป็นที่สง่างามแก่ชาติ ศาสนา^{๒๒} และเป็นมงคลอันสูงสุด^{๒๓}

๓.๒.๑ เสนิยวัตรบรรทัดฐานของการมีความเคารพ

สังคมสงฆ์เป็นสังคมใหญ่ มีระเบียบแบบแผน ได้แก่ พระธรรมวินัย ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ให้ยึดถือและปฏิบัติตาม กุลบุตรที่มาบวชในพระพุทธศาสนาต่างก็มาจากต่างทิศ ต่างตระกูล และต่างความคิดเห็น เมื่อมาอยู่รวมกัน จำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ให้ถือปฏิบัติ ได้แก่ การถือนิสสัย หมายความว่า ก่อนเคยประพฤติปฏิบัติแบบใด แต่เมื่อมาอยู่รวมกันแล้ว การประพฤติปฏิบัติต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันโดยยึดถือปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก

สังคมอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาลและแม้ในสมัยพุทธกาล ตกอยู่ในอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาชนชั้นปกครองที่เรียกตนเองว่า อารยัน ได้ตั้งขึ้นและใช้เป็นเครื่องมือในการปกครอง ทั้งนี้โดยศาสนาพราหมณ์สอนไว้ว่า ชีวิตของมนุษย์ขึ้นอยู่กับพรหมลิขิต คือเมื่อพระพรหม เทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ได้ทรงลิขิตให้ผู้ใดเกิดในวรรณะใดแล้ว ผู้นั้นจะต้องอยู่ในวรรณะนั้นไปจนตลอดชีวิต จะเปลี่ยนเป็นวรรณะอื่นไม่ได้ และเรียกชาวพื้นเมืองเดิมที่ตนปกครองว่า มิถักชะ คือเป็น อนารยชน^{๒๔}

นอกจากนี้ ได้มีการแบ่งระบบชนชั้นวรรณะ ไม่ขึ้นตรงต่อกันและกัน วรรณะต่ำจะไปคบหาสมาคมกับวรรณะสูงไม่ได้ ถือว่าผิดประเพณี มีการดูถูกเหยียดหยาม

^{๒๒}สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโฆษ) , **บทสร้างนิสัย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๗), หน้า ๔๘.

^{๒๓}ช.ช. (บาลี) ๒๕/๙/๔., ช.ช. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๒๔}จางงศ์ ทองประเสริฐ, “พระพุทธเจ้ากับการปฏิวัติสังคม”, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสนปริทัศน์** หน้าที่ ๔๕, หน้า ๑๐๖.

ในชั้นแรกพวกอารยันได้แบ่งระบบชนชั้นออกเป็น ๓ จำพวก คือ “พราหมณ์หรือนักบวช นักรบ และพ่อค้า ครั้นต่อมาได้จัดระบบของสังคมขึ้นมาใหม่อีก เพื่อความเหมาะสมแก่ฐานะ หน้าที่ และการงาน โดยได้แบ่งชนชั้นออกเป็น ๔ จำพวก”^{๒๕} เรียกว่าวรรณะทั้ง ๔^{๒๖} คือ “ชนชั้นในสังคมอินเดียที่กำหนดด้วยชาติกำเนิดตามหลักศาสนาพราหมณ์”^{๒๗} ได้แก่

๑. **วรรณะพราหมณ์** ได้แก่ นักบวช นักปราชญ์ ครูบาอาจารย์ มีหน้าที่อบรมสั่งสอน และประกอบศาสนพิธีต่าง ๆ เป็นวรรณะสูง เปรียบเสมือนศีระซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความคิด สติปัญญา
๒. **วรรณะกษัตริย์** ได้แก่ นักรบ นักปกครอง นักการเมือง มีหน้าที่ทำการรบ และปกครองบ้านเมือง เป็นวรรณะสูงพอ ๆ กับวรรณะพราหมณ์ เปรียบเสมือนอกซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งพลังทางสังคม บางทีก็เปรียบเสมือนแขน ซึ่งมีหน้าที่ถืออาวุธต่อสู้ป้องกันประเทศ
๓. **วรรณะแพศย์** ได้แก่ นักธุรกิจ เกษตรกร สถาปนิก วิศวกร เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นชนชั้นกลาง เป็นพวกที่คุ้มครองเศรษฐกิจของชาติ เปรียบเสมือนขาซึ่งเป็นส่วนที่เลี้ยงหรือพยุงกายให้ทรงอยู่ เศรษฐกิจที่ทรงสังคมได้ตกอยู่ในมือของชนพวกนี้ บางทีก็เปรียบเสมือนท้อง
๔. **วรรณะศูทร** ได้แก่ พวกเจ้าของดินเดิม ซึ่งถูกเหยียดหยามว่าเป็นทาส คือคนที่คอยรับใช้พวกอารยันดุจเป็นทาส จึงกลายเป็นวรรณะที่ ๔ เรียกว่า วรรณะศูทร เปรียบเสมือนเท้า เพราะเท้าเป็นเครื่องพยุงร่างกายให้เคลื่อนไหวไปไหนมาไหนได้ พวกศูทรจึงเปรียบเสมือนอวัยวะที่ต่ำสุด แต่ถ้า

^{๒๕} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๑.

^{๒๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๗๘/๓๖๐., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๘/๔๖๓.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕๙.

ไม่มีพวกศูทรสังคมก็เจริญก้าวหน้าไปได้ยาก เพราะพวกศูทรเป็นเสมือน
แรงงานหรือกรรมกรนั่นเอง^{๒๔}

การแบ่งชนชั้นเช่นนี้ ทำให้เกิดปัญหาทางเชื้อชาติและการเมือง เพราะเป็นการ
เหยียดหยามดูถูก ไม่เป็นการเคารพต่อกันและกัน ผู้ที่จะได้เรียนรู้เรื่องกฎระเบียบ มารยาท
ประเพณีต่าง ๆ ก็จำกัดอยู่เพียงแค่ ๒ วรรณะ คือ วรรณะกษัตริย์กับวรรณะพราหมณ์
ส่วนวรรณะแพศย์กับวรรณะศูทรถือว่าหมดสิทธิ์ที่จะได้ศึกษาเล่าเรียน

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร เสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ และได้ตรัสรู้เป็นพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าในเวลาต่อมา ทรงเห็นความสำคัญเรื่องนี้เป็นสิ่งจำเป็นต้องแก้ไข ทรง
ต้องการจัดระบบทางสังคมใหม่ ปฏิวัติความคิดของชาวอินเดียใหม่ ให้เลิกเชื่อถือเรื่อง
พรหมลิขิต หันมาเชื่อเรื่องกรรมลิขิต หรือเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
เป็นต้น

ในฐานะที่พระพุทธองค์ทรงเกิดในวรรณะกษัตริย์ ซึ่งเป็นนักรบ พระองค์ทรง
ทราบดีว่า “พวกผู้ดีเขารังเกียดพวกไพร่เพียงใด ทั้งนี้เพราะพวกศูทรหรือไพร่นั้นเป็นคนชั้นต่ำ
ไม่มีระเบียบวินัย ไม่รู้จักกิริยามารยาทที่ดีในสังคม”^{๒๕} เมื่อบุคคลเหล่านี้ มาบวชในพระธรรม
วินัยแล้ว พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญในการที่จะปรับปรุงพฤติกรรม จึงได้สอนมารยาทให้
เพื่อจะแก้ปัญหาด้านสังคมในด้านกิริยามารยาท และป้องกันการดูถูกจากบุคคลภายนอก
ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า สาวกของพระสมณะโคดม ไม่มีมารยาทหรือความเป็นผู้ดีเลย จึงได้สร้าง
กฎระเบียบใหม่ คือ การไม่แบ่งแยกระบบชนชั้นวรรณะ ทรงเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงยุค
ระบบสังคมให้ดีขึ้น ไม่มีการดูถูกเหยียดหยามคนต่างวรรณะกัน เพราะถือว่าคนทุกคนเกิด
มามีความเป็นมนุษย์เสมอภาคกัน จะต่างกันก็ตรงที่การทำดีหรือทำชั่ว

^{๒๔}จํานงค์ ทองประเสริฐ, “พระพุทธเจ้ากับการปฏิวัติสังคม”, ใน สารนิพนธ์พุทธศาสนศึกษาบัณฑิต
รุ่นที่ ๔๕, หน้า ๑๐๖.

^{๒๕}จํานงค์ ทองประเสริฐ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

จากแนวความคิดดังกล่าว พระพุทธองค์จึงทรงสอนคุณสมบัติสำหรับคนดีให้ โดยการบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับเรื่องมารยาทขึ้นมา เรียกว่า เสด็จวัตร^{๓๐} คือ ข้อวัตรปฏิบัติที่ภิกษุจะต้องศึกษา ว่าด้วยเรื่องธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียกหรือพึงฝึกปฏิบัติ รวมทั้งให้สามเณรถือปฏิบัติด้วย มี ๗๕ สิกขาบท เป็นหมวดที่ ๗ แห่งสิกขาบทในบรรดาสิกขาบท ๒๒๗ ของพระภิกษุ บทบัญญัติในเสขียะ แบ่งได้ ๔ กลุ่ม ได้แก่

๑. มารยาทที่ควรประพฤติเวลาเข้าบ้าน
๒. มารยาทในการรับบิณฑบาตและการขบฉัน
๓. มารยาทในการแสดงธรรม
๔. มารยาทในการรักษาสุขภาพอนามัย (มารยาทเกี่ยวกับการสุขา)

ข้อวัตรปฏิบัติหรือมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียก มี ๗๕ สิกขาบท ดังนี้

๑. **มารยาทที่ควรประพฤติเวลาเข้าบ้าน** คือ ภิกษุพึงทำความสำเหนียกว่า
 ๑. เราจักนุ่งผ้าให้เรียบร้อย
 ๒. เราจักห่มผ้าจีวรให้เรียบร้อย
 ๓. เราจักปกปิดกายให้ดี ไปในละแวกบ้าน
 ๔. เราจักปกปิดกายให้ดี นั่งในละแวกบ้าน
 ๕. เราจักสำรวจมดี ไปในละแวกบ้าน
 ๖. เราจักสำรวจมดี นั่งในละแวกบ้าน
 ๗. เราจักมีจักษุทอดลง ไปในละแวกบ้าน
 ๘. เราจักมีจักษุทอดลง นั่งในละแวกบ้าน
 ๙. จักไม่เว็กผ้า ไปในละแวกบ้าน
 ๑๐. เราจักไม่นั่งเว็กผ้าในละแวกบ้าน
 ๑๑. เราจักไม่หัวเราะดัง ไปในละแวกบ้าน
 ๑๒. เราจักไม่นั่งหัวเราะดังในละแวกบ้าน

^{๓๐}ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในเสขียกัณฑ์ วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๗๖-๖๕๔/๓๘๐-๔๒๐., วิ.มหา. (ไทย)

๑๓. เราจักพูดเสียงเบา ไปในละแวกบ้าน
๑๔. เราจักนั่งพูดเสียงเบาในละแวกบ้าน
๑๕. เราจักไม่เดินโคลงกาย ไปในละแวกบ้าน
๑๖. เราจักไม่นั่งโคลงกายในละแวกบ้าน
๑๗. เราจักไม่เดินแกว่งแขน ไปในละแวกบ้าน
๑๘. เราจักไม่นั่งแกว่งแขนในละแวกบ้าน
๑๙. เราจักไม่เดินโคลงศีรษะ ไปในละแวกบ้าน
๒๐. เราจักไม่นั่งโคลงกาย ไปละแวกบ้าน
๒๑. เราจักไม่เดินทำสะเอว ไปในละแวกบ้าน
๒๒. เราจักไม่นั่งทำสะเอวในละแวกบ้าน
๒๓. เราจักไม่เดินคลุมศีรษะ ไปในละแวกบ้าน
๒๔. เราจักไม่นั่งคลุมศีรษะในละแวกบ้าน
๒๕. เราจักไม่เดินกระหย่ง ไปในละแวกบ้าน
๒๖. เราจักไม่นั่งรัดเข่าในละแวกบ้าน^{๓๑}

๒. มารยาทในการรับบิณฑบาตและการขบฉัน คือ ภิกษุพึงทำความ
สำเนียงกว่า

๒๗. เราจักรับบิณฑบาตโดยเคารพ
๒๘. เราจักให้ความสำคัญในบาตรขณะรับบิณฑบาต
๒๙. เราจักรับบิณฑบาตพอเหมาะกับแกง
๓๐. เราจักรับบิณฑบาตเสมอขอบปากบาตร
๓๑. เราจักรับบิณฑบาตโดยเคารพ
๓๒. เราจักให้ความสำคัญในบาตรขณะฉันบิณฑบาต
๓๓. เราจักฉันบิณฑบาตไปตามลำดับ
๓๔. เราจักฉันบิณฑบาตพอเหมาะกับแกง
๓๕. เราจักไม่ฉันบิณฑบาตขยู่มลงแต่ยอด

^{๓๑}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๗๖-๖๐๑/๓๘๐-๓๘๓., วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๖-๖๐๑/๖๔๙-๖๗๕.

๓๖. เราจักไม่ใช่ข้าวสุกกกลมแกงหรือกับข้าว เพราะอยากได้มาก
๓๗. เราไม่เป็นไข จักไม่ออกปากขอแกงหรือข้าวสุกมาฉันส่วนตัว
๓๘. เราจักไม่มุ่งตำหนิ มองดูบาตรภิกษุเหล่าอื่น
๓๙. เราจักไม่ทำคำข้าวให้ใหญ่เกิน
๔๐. เราจักทำคำข้าวให้กลม
๔๑. เราจักไม่อ้าปากรอคำข้าวที่ยังไม่ถึงปาก
๔๒. ขณะกำลังฉัน เราจักไม่สอดมือทั้งหมดเข้า
๔๓. ขณะที่ในปากมีคำข้าว เราจักไม่พุดคุย
๔๔. เราจักไม่ฉันโยนคำข้าว
๔๕. เราจักไม่ฉันกัดคำข้าว
๔๖. เราจักไม่ฉันอาหารทำกระพุงแก้มตุ่ย
๔๗. เราจักไม่ฉันสลัดมือ
๔๘. เราจักไม่ฉันโปรยเมล็ดข้าว
๔๙. เราจักไม่ฉันแลบลิ้น
๕๐. เราจักไม่ฉันทำเสียงดังจับ ๆ
๕๑. เราจักไม่ฉันทำเสียงดังซู้ด ๆ
๕๒. เราจักไม่ฉันเลียมือ
๕๓. เราจักไม่ฉันเลียบาตร
๕๔. เราจักไม่ฉันเลียริมฝีปาก
๕๕. เราจักไม่จับภาชนะน้ำดื่มด้วยมือเปื้อนอาหาร
๕๖. เราจักไม่เทน้ำล้างบาตรที่มีเมล็ดข้าวในละแวกบ้าน^{๓๒}
๓. มารยาทในการแสดงธรรม คือ ภิกษุพึงทำความสำเหนียกว่า
๕๗. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนกันร่วม
๕๘. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไขผู้ถือไม้พลอง
๕๙. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไขผู้ถือคัสตรา

^{๓๒}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๐๒-๖๓๒/๓๙๔-๔๑๑., วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๐๒-๖๓๒/๖๗๖-๗๑๑.

๖๐. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้ถืออาวุธ
 ๖๑. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้สวมเชิงเท้า
 ๖๒. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้สวมรองเท้า
 ๖๓. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้อยู่ในยาน
 ๖๔. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้อยู่บนพื้นนอน
 ๖๕. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้นั่งรัดเข่า
 ๖๖. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้โปกศีระชะ
 ๖๗. เราจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้คลุมศีระชะ
 ๖๘. เรานั่งที่พื้นดินจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้นั่งบนอาสนะ
 ๖๙. เรานั่งบนอาสนะต่ำจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้นั่งบนอาสนะสูง
 ๗๐. เรายืนอยู่จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้นั่งอยู่
 ๗๑. เราเดินอยู่ข้างหลังจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้เดินไปข้างหน้า
 ๗๒. เราเดินไปนอกทางจักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้เดินในทาง^{๓๓}

๔. มารยาทในการรักษาสุขภาพอนามัย (มารยาทเกี่ยวกับการสุขา) คือ ฤกษ์พึงทำความสำเหนียกว่า

๗๓. เราไม่เป็นไข้ จักไม่ยื่นถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ
 ๗๔. เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะหรือบ้วนน้ำลาย ลงบนของ
 เจียว
 ๗๕. เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ^{๓๔}

ข้อวัตรปฏิบัติที่เรียกว่า เสดิยะ เหล่านี้ เป็นมารยาทเบื้องต้นที่ภิกษุสามเณรควร
 เรียนรู้และประพฤติปฏิบัติตาม เป็นหลักปฏิบัติอันเป็นคุณสมบัติของผู้ที่ยังต้องศึกษา หรือ
 ธรรมเนียมเกี่ยวกับเรื่องมารยาทที่ภิกษุต้องสำเหนียก ผีกฝนปฏิบัติ เสดิยะ ไม่ใช่
 ชื่อแห่งอาบัติ แต่เป็นชื่อสิกขาบทที่ว่าด้วยมารยาทของบุคคลผู้ได้รับการศึกษา

^{๓๓}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๓๓-๖๕๐/๔๑๒-๔๒๓., วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๓๓-๖๕๐/๗๑๒-๗๓๐.

^{๓๔}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๕๑-๖๕๔/๔๒๓-๔๒๖., วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๑-๖๕๔/๗๓๑-๗๓๕.

เรียกว่า เสดิยวัตร คือ กิริยามารยาทที่เหมาะสมของภิกษุ ผู้ไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งเสดิยะ ต้องอาบัติทุกกฏ เป็นที่น่าสังเกตได้ว่า เสดิยวัตรนี้ สอนให้รู้จักความเคารพต่อตนเองและผู้อื่น รวมทั้งสิ่งแวดล้อมภายนอกด้วย เป็นการให้ความเคารพทั้งบุคคล สถานที่ และสิ่งของ พระพุทธเจ้าทรงตระหนักในบุคคลและสิ่งแวดล้อม จึงทรงวางกฎเกณฑ์ในพระวินัยไว้ อันเป็นการอนุรักษ์แหล่งน้ำ ลำธาร และต้นไม้ได้ด้วย

ดังนั้น เสดิยวัตรจึงเป็นบรรทัดฐานของการมีความเคารพ มีความสำคัญต่อหมู่สงฆ์อย่างยิ่ง เพราะความเสื่อมศรัทธาของประชาชนเกิดจากความประพฤตินอกถิ่นนอกทางพระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์ จะเห็นได้ว่า เมื่อพระภิกษุสงฆ์ทำผิด ถูกชาวบ้านนินทา พระพุทธองค์ทรงพิจารณาถึงความตั้งมั่นแห่งพระศาสนา จึงทรงห้ามประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นอีก แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทให้ปฏิบัติตามเพื่อความดีงามแห่งคณะสงฆ์นั่นเอง ความมีมารยาทดีงาม จึงเป็นเรื่องเบื้องต้นที่ภิกษุผู้บวชเข้ามาแล้วจะต้องศึกษาเรียนรู้เพื่อจะได้ปฏิบัติเสมอภาคกัน หากไม่ปฏิบัติตาม ก็เหมือนเป็นคนไม่มีมารยาท มีความผิดพลาดบกพร่อง มีความเสียหายใช้การไม่ได้ ความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้นนี้ เรียกว่า วิบัติ มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. ศีลวิบัติ วิบัติแห่งศีล ได้แก่ ความเสียแห่งศีล เสียศีล สำหรับพระภิกษุ คือ ต้องอาบัติปาราชิก หรือสังฆาทิเสส

๒. อาจารย์วิบัติ วิบัติแห่งอาจารย์ ได้แก่ ความเสียมรรยาท เสียความประพฤติจรรยาบรรณไม่ดี สำหรับพระภิกษุ คือ ต้องลหุกาบัติ (อาบัติเบา) ตั้งแต่ถูกลัจฉัยถึงทุพภาสิต

๓. ทิฏฐิวิบัติ วิบัติแห่งทิฏฐิ ได้แก่ ความเห็นผิดธรรมผิดวินัย

๔. อาชีวิวิบัติ วิบัติแห่งอาชีพ ได้แก่ ความเสียหายแห่งการเลี้ยงชีพ ประกอบมิจอาชีพ หาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด^{๓๕}

๓.๒.๒ การแสดงความเคารพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

^{๓๕}เทียบใน วิ.ป. (บาลี) ๘/๒๗๑/๒๐๖., วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๔.

คำว่า ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้น ๆ^{๓๖}
ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อม
มนุษย์^{๓๗} ได้แก่ ของที่เกิดขึ้นเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้ เป็นต้น^{๓๘}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ
สิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งแห่งระบบการดำรงอยู่ด้วยดี
ของมนุษย์ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ

๑. มนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยกายกับใจ
๒. สังคม
๓. ธรรมชาติแวดล้อม^{๓๙}

มนุษยชาติจะดำรงอยู่ด้วยดีได้ โลกจะมั่นคงปลอดภัยและอารยธรรมจะเจริญ
งอกงามต่อไป องค์ประกอบ ๓ ส่วนนี้ ต้องมีความประสานกลมกลืนกัน เกื้อกูลอาศัย
ซึ่งกันและกันเป็นอยู่ ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ ธรรมชาติจึงมีความสำคัญต่อชีวิต
ทุกชีวิตในโลกนี้ เพราะถ้ามนุษย์ขาดธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีแล้ว ชีวิตคงเป็นอยู่อย่าง
สงบสุขได้ยาก กล่าวได้ว่า ความสงบ ความร่มรื่นของป่า ทำให้เกิดความสะอาดสบาย
ซึ่งเรียกว่า สัมปายะ แก่พระสงฆ์และบุคคลทั่วไปที่ต้องการฝึกอบรมจิตใจของตนเองให้มี
ความสงบได้

วรพจน์ ทองใบ ได้กล่าวถึงความสำคัญของธรรมชาติไว้ว่า

ป่าไม่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างมาก เหตุการณ์สำคัญใน
พุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติได้ต้นสาละ ณ สวนลุมพินีวัน

^{๓๖}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔
(กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๔๒๐.

^{๓๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๑.

^{๓๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๗.

^{๓๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและผู้ให้, พิมพ์ครั้งที่ ๔
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘), หน้า ๕๕.

เมืองกบิลพัสดุ์ การตรัสรู้ซึ่งเป็นการค้นพบพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าได้
ต้นโพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ที่พระสงฆ์
ได้ยึดถือและปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^{๔๐}

พระสงฆ์สาวกผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะป็นในอดีต
หรือในปัจจุบัน เช่น หลวงปู่แหวน หลวงปู่มั่น หลวงปู่ชา หลวงพ่อพุทธทาส
ท่านเหล่านั้น มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับทุกสรรพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัย
ในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่
ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน จะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดย
ได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่
เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับ
ของพระสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ^{๔๑}

การที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติวินัยเกี่ยวกับเรื่องป่าไม้ก็ดี การใช้สอยป่าไม้ก็ดี
เช่น ห้ามตัดไม้ ห้ามสร้างกุฏิวิหารใหญ่โตเกินความจำเป็น แสดงให้เห็นถึงความตระหนัก
ในคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการแสดงออกถึงความเคารพในสิ่งที่ได้จาก
ธรรมชาติ และเป็นการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ให้รู้จักเกื้อกูลอาศัยกันและกันเป็นอยู่

ดังนั้น แนวความคิดเรื่องภาวะหรือความเคารพดังกล่าว จึงมีส่วนสำคัญต่อ
การอนุรักษ์และรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้า
และพระสงฆ์สาวก รู้จักใช้สอยและรักษาธรรมชาติ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ
อยู่ตลอดเวลา ดังกรณีตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

^{๔๐}วราพจน์ ทองใบ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้: ศึกษา
เปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพงษ์ศักดิ์ เตชะธัมโม วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กับการปลูกป่า
สมุนไพรรักษาพระสมณีก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”, วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

^{๔๑}พระมหาอุทัย มูลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระวินัยปิฎก”, การค้นคว้าแบบอิสระ
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

๑. พระพุทธเจ้ากับป่าไม้

พระพุทธเจ้ามีความสัมพันธ์กับป่าไม้นับตั้งแต่ประสูติจนปรินิพพาน พุทธประวัติเป็นตัวอย่างที่ดี ที่สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างพระพุทธเจ้ากับป่า จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ประสูติได้ต้นสาละใหญ่ ณ สวนลุมพินีวัน ซึ่งรายรอบไปด้วยหมุ่ไม้ที่รื่นรมย์ ครั้งหนึ่งในวัยเยาว์ คราวที่พระราชบิดากำลังทำพิธีมงคลแรกนาขวัญอยู่ พระองค์ประทับอยู่ใต้ร่มเงาไม้หว่า ทรงแสดงสมาธิเจริญอานาปานสติกัมมัฏฐาน จนได้บรรลุปฐมฌาน เมื่อเสด็จออกบวช ทรงอาศัยป่าไม้เป็นส่วนใหญ่เป็นแหล่งพำนักและประพฤติพรหมจรรย์ จนกระทั่งได้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ บริเวณโคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ (ต้นโพธิ์) ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ หลังจากตรัสรู้แล้ว ขณะเสวยวิมุตติสุขอยู่นั้น ก็อาศัยได้ต้นไม้ต่าง ๆ ได้แก่ ต้นไทร ต้นจิก ต้นเกตุ เป็นที่ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข พิจารณาธรรม เสด็จเดินจงกรม ต่อจากนั้น ได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แสดงปฐมเทศนา ในระหว่างที่ยังทรงพระชนม์อยู่ ทรงเผยแผ่ธรรมะแสดงธรรมแก่พุทธบริษัททั้ง ๔ ตลอด ๔๕ พรรษา โดยมากจะอาศัยป่าและต้นไม้เป็นสถานที่แสดงพระธรรมเทศนา จนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของพระองค์ คือ การเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงเลือกที่จะปรินิพพานระหว่างต้นสาละคู่ในสวนสาละวันอันเป็นพระราชอุทยานของมัลละกษัตริย์ เมืองกุสินารา

แสดงให้เห็นว่า ป่ามีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้ามาโดยตลอด พระพุทธองค์ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานในป่าทั้งสิ้น ครั้งเมื่อพระอานนท์กราบทูลถามเรื่องที่พักพิงของพระพุทธบริษัทจากทิศต่าง ๆ พวกเขากันเดินทางมาเฝ้าพระองค์ เมื่อไม่พบจะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธองค์ทรงแนะนำสถานที่อันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช ๔ แห่ง เรียกว่า สังเวชนียสถาน^๒ ได้แก่ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน^๓ สถานที่ ๔ แห่งนี้ล้วนแต่อยู่

^๒สังเวชนียสถาน ได้แก่ สถานที่ตั้งแห่งความสังเวช, ที่ทำให้เกิดความสังเวช (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๑๗).

^๓ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔., ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

ในป่า ป่าไม้จึงมีความสัมพันธ์และมีความสำคัญต่อพระพุทธเจ้า ตลอดจนพระสงฆ์สาวก มาโดยตลอด^{๔๔}

๒. เหตุการณ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง พระสงฆ์กับป่า การใช้สอยป่า และการอาศัยป่า ดังนี้

(๑) ปาสราสิสูตร^{๔๕} พระสูตรว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์ ในพระสูตรนี้มีบางตอนได้ เล่าถึงพุทธประวัติไว้ด้วย ซึ่งมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า ตอนที่พระองค์ทรงแสวงหา สถานที่บำเพ็ญเพียรเพื่อแสวงหาโพธิญาณ ตรัสถึงธรรมชาติและสภาพแวดล้อมแห่งนั้นว่า

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที
แสวงหาทางประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อ
เที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอุรุเวลา
เสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศอันรื่นรมย์ มีราวป่าน่า
เพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี
น่ารื่นรมย์ มีโคจรคาม^{๔๖} ตั้งอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า ‘ภูมิประเทศ
เป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่
ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามตั้งอยู่
โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะ
บำเพ็ญเพียร’ เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า ‘ที่นี่เหมาะแก่การ
บำเพ็ญเพียร’^{๔๗}

^{๔๔}รายละเอียดพุทธประวัติดู สมเด็จพระพรหมญาณสังขิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา พุทธประวัติ ฉบับพิศดาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๑-๔๕๑.

^{๔๕}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๒-๒๘๗/๒๓๔-๒๕๑., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๒-๒๘๗/๒๙๔-๓๑๗.

^{๔๖}คำว่า “โคจรคาม” ได้แก่ หมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกขาจาร, หมู่บ้านที่ภิกษุไปเที่ยววิณฑบาต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๔).

^{๔๗}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๙/๒๔๑., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๙/๓๐๓.

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ธรรมชาติและสภาพสิ่งแวดล้อมที่พระองค์เห็นนั้น มีความงดงาม รื่นรมย์ มีหมู่บ้านอยู่ใกล้สะดวกแก่การที่เข้าไปเพื่อบิณฑบาต และที่สำคัญ คือเหมาะสำหรับเป็นสถานที่บำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรม

ดังนั้น ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตพิเศษเฉพาะ เพราะธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ได้ให้ความร่มรื่น ให้ความสงบเงียบเหมาะแก่การที่จะบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรม จึงควรที่ภิกษุสงฆ์หรือพุทธบริษัท จะต้องให้ความเคารพ มีความกตัญญู ต่อธรรมชาติเหล่านั้น บุคคลที่มีความเคารพต่อธรรมชาติ ถือได้ว่า บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นผู้มี ความกตัญญูต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ตนได้อาศัย เป็นการรักษาและอนุรักษ์ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ทำให้เรามีสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งจะนำพาเราไปสู่ความเจริญ อกงาม^{๔๔} จึงควรที่มนุษย์ทุกคนต้องรู้จักตระหนักในคุณของธรรมชาติอย่างยิ่ง

อนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า การปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร เป็นบุญเป็น กุศลอย่างยิ่ง ดังปรากฏในวนโรปสูตรที่ ๗ ว่า

ชนเหล่าใดปลูกสวนอันนำรื่นรมย์ ปลูกป่า สร้าง
สะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย
บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน
ตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล
แล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน^{๔๕}

พระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า การที่เราได้สร้างสิ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ส่วนรวม หรือสิ่งที่เป็นไปโดยมุ่งประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่า สิ่งนั้นย่อมมีผลานิสงส์มาก ทั้งนี้ “เพราะการรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การขุดบ่อน้ำ ปลูกต้นไม้ เป็นประโยชน์ ไภสาลต่อประชาชนในสังคมทั้งหมด ใครมาใช้ประโยชน์เมื่อไร คนที่ปลูกสร้างก็ได้บุญ

^{๔๔}พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑-๑๖.

^{๔๕}ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔๗/๓๗., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

เมื่อนั้น”^{๕๐}

ดังนั้น สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การรู้จักเคารพต่อกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นการเคารพธรรมชาติ บุคคล หรือสิ่งของต่าง ๆ เป็นสิ่งที่บัณฑิตพึงกระทำกัน ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกคน พระพุทธองค์ทรงสอนให้ภิกษุมองเห็นเหตุผลและประโยชน์ของการอยู่ป่า จึงทรงแสดงเหตุผลไว้ ๔ ประการ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใด ถ้าอยู่แล้ว สติไม่ตั้งมั่น จิตไม่เป็นสมาธิ อาสวะไม่สิ้น ยังไม่บรรลุนิพพาน และแสวงหาปัจจัย ๔ ได้ยาก ป่านั้น ไม่ควรอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ให้หลีกออกไปเสีย

๒. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใด ถ้าอยู่แล้ว แม้จะแสวงหาปัจจัย ๔ ได้ง่าย แต่สติยังไม่ตั้งมั่น จิตไม่เป็นสมาธิ อาสวะยังไม่สิ้น ยังไม่บรรลุนิพพาน ป่านั้น ก็ไม่ควรอยู่ เพราะมิใช่บวชเพื่อแสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต

๓. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใด ถ้าอยู่แล้ว แสวงหาปัจจัย ๔ ได้ง่าย แต่ไม่สามารถทำสติให้ตั้งมั่น ทำจิตให้เป็นสมาธิ ทำให้อาสวะสิ้นไป และบรรลุนิพพาน ป่านั้นก็ควรอยู่

๔. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใด ถ้าอยู่แล้ว แสวงหาปัจจัย ๔ ได้ง่าย และสามารถทำสติให้ตั้งมั่น ทำจิตให้เป็นสมาธิ ทำให้อาสวะสิ้นไป และบรรลุนิพพาน ภิกษุควรอยู่ป่านั้นตลอดไป^{๕๑}

๓.๒.๓ การแสดงความเคารพตามอายุสมาชิกภาพ

สังคัมพระพุทธานุสสาประกอบไปด้วยบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แม้ว่าพระพุทธานุสสาฝ่ายเถรวาทจะไม่มีภิกษุณีเหลืออยู่ก็ตาม แต่ยังมีภิกษุและอุบาสก อุบาสิกา เป็นหลักในสังคัมชาวพุทธต่อไป อาจแบ่งได้เป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่าย

^{๕๐}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, หน้า ๑๖.

^{๕๑}เทียบใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๙๐-๑๙๘/๑๖๒-๑๖๗., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๐-๑๙๘/๒๐๔-๒๐๘.

บรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ ระหว่างบรรพชิตและคฤหัสถ์นั้น มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันมาโดยตลอด ทั้งนี้เพราะอาศัยหลักกรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในจิตใจ เป็นไปในแนวทางเดียวกันนั่นเอง “ในวงพุทธบริษัท เป็นที่ทราบกันดีว่า คฤหัสถ์กราบไหว้เคารพพระภิกษุสงฆ์ ส่วนพระภิกษุสงฆ์ ก็แสดงความเคารพกันตามลำดับความแก่อ่อนโดยพรรษา หรือตามลำดับอายุสมาธิภาพในหมู่สงฆ์”^{๕๒}

ฝ่ายคฤหัสถ์นั้น ให้เคารพกันโดยชาติวุฒิ (ผู้เจริญโดยกำเนิด) วัยวุฒิ (ผู้เจริญโดยวัย) คุณวุฒิ (ผู้เจริญโดยคุณธรรมหรือคุณงามความดี) ส่วนบรรพชิต ให้เคารพกันตามพระพุทธรูปัญญัติ ถือเอาการบวชก่อนบวชหลังเป็นหลัก ภิกษุที่บวชภายหลัง แม้จะเจริญโดยชาติวุฒิ วัยวุฒิ หรือคุณวุฒิกก็ตาม จะต้องเคารพภิกษุผู้บวชก่อนเสมอ เป็นธรรมเนียมที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ให้ประพฤติปฏิบัติต่อกันและกัน

สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงให้มีการแสดงความเคารพกันตามลำดับพรรษา เช่น การกราบไหว้ ลูกรับ ทำอัญชลีกรรม สามิจักรกรรม ให้แบ่งอาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ ภัตตาหารอันเลิศ ตามลำดับพรรษา เพราะมีกรณีตัวอย่างเกิดขึ้น ดังปรากฏในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๗ เรื่องอัคคาสนาทิอนุชานนะ ว่าด้วยทรงอนุญาตอาสนะเลิศเป็นต้น โดยมีเรื่องสรุปย่อ ดังนี้

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ กรุงเวสาลีตามพระอัยยาศัย แล้วเสด็จจาริกไปยังกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุอันเตวาลิกของพวกภิกษุฉัพคคีย์ รีบล่วงหน้าไปก่อนพระภิกษุสงฆ์ จับจองวิหาร จับจองที่นอน เพื่อพระอาจารย์และอุปัชฌาย์ของตนเองจนหมด

พระสารีบุตรไปถึงภายหลัง ไม่ได้ที่พัก จึงไปพักบริเวณโคนร่มไม้แห่งหนึ่ง เวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาค เสด็จลุกขึ้น ทรงพระกาสะ แม้พระสารีบุตรก็ได้กระแอมรับพระองค์ตรัสถามว่า ใครอยู่ที่นั่น พระสารีบุตรตอบว่า สารีบุตร พระพุทธเจ้าข้า พระองค์จึง

^{๕๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๓๗.

ตรัสถามว่า ทำไมเธอจึงมาพักที่นี่เล่า พระสารีบุตรจึงได้กราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้ทรงทราบ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ แล้วสอบถามความเป็นมา เป็นไป ภิกษุทั้งหลายรับว่าจริง จึงทรงดำหนิพวกภิกษุอันเตวาลิกของพวกภิกษุฉัพคคีย์ แล้วรับสั่งถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครควรจะได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ และบิณฑบาตอันเลิศ ภิกษุบางพวกกราบทูลว่า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลกษัตริย์ ควรจะได้ ภิกษุบางพวกกราบทูลว่าภิกษุผู้บวชจากตระกูลพราหมณ์...ตระกูลคหบดี...ภิกษุผู้ทรงพระสูตร...ภิกษุผู้ทรงพระวินัย...ภิกษุผู้เป็นพระธรรมกถึก...ภิกษุผู้ได้ปฐมฌาน...ภิกษุผู้ได้ทุติยฌาน...ภิกษุผู้ได้ตติยฌาน...ภิกษุผู้ได้จตุตถฌาน...ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน...ภิกษุผู้เป็นสกทาคามี...ภิกษุผู้เป็นอนาคามี ... ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ... ภิกษุผู้ได้วิชา ๓ ... ภิกษุผู้ได้อภิญญา ๖ ควรจะได้^{๕๓}

ต่อจากนั้น พระองค์ทรงยกชาดกเรื่องสัตว์ ๓ สหาย^{๕๔} มาเล่าเป็นอุทาหรณ์ให้ฟัง หลังจากทรงเล่าชาดกจบ ได้ตรัสพระคาถาต่อไปว่า

นรชนเหล่าใด ฉลาดในธรรม ประพฤติอ่อนน้อม
ถ่อมตนต่อบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย นรชนเหล่านั้น เป็นผู้ได้รับการ
การสรรเสริญในปัจจุบัน มีสุคติภพในเบื้องหน้า^{๕๕}

พระองค์ได้ตรัสสรุปว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานพวกนั้น ยังมีความเคารพ ยำเกรงกัน ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน ภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเธอเป็นผู้บวชแล้ว ในธรรมวินัยที่เรากล่าวดีแล้ว มีความเคารพยำเกรงกันและกัน ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน จะพึงดงามในธรรมวินัยนี้^{๕๖}

^{๕๓}วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๐/๘๐-๘๑., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๐/๑๒๑-๑๒๔.

^{๕๔}ดูในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ บทที่ ๑ หน้า ๒ และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๑-๘๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๔-๑๒๕.

^{๕๕}วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕.

^{๕๖}วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕.

พระองค์ทรงตำหนิและเตือนแล้วแนะนำวิธีการที่ถูกต้อง ให้ยอมรับ และประพฤติปฏิบัติต่อกันและกันด้วยความเคารพ มีความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่ต่อกัน โดยทรงแสดงธรรมีกถา*รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการกราบไหว้^{๕๗} การลูกรับ^{๕๘}
 อัญชลีกรรม^{๕๙} สามีจิกรรม^{๖๐} อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ
 บิณฑบาตอันเลิศตามลำดับพรราชา อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
 ไม่พึงกีดกันเสนาสนะของสงฆ์ตามลำดับพรราชา^{๖๑}

จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงอนุญาตการกราบไหว้ การลูกรับ อัญชลีกรรม สามีจิกรรม และการได้อาสนะ น้ำ และบิณฑบาตอันเลิศตามลำดับพรราชา ทรงห้ามกีดกันเสนาสนะของสงฆ์ตามลำดับพรราชา ใครกีดกันหรือไม่ปฏิบัติตาม ต้องอาบัติทุกกฏ สิ่งที พระองค์ทรงอนุญาตเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติต่อกันและกันอย่างยิ่ง เพราะเป็นการให้เกียรติต่อกันและกัน เป็นการแสดงอัธยาศัยไมตรีต่อกัน และเป็นการเคารพต่อกันและกัน การแสดงความเคารพในลักษณะดังกล่าวนี้ พระสงฆ์ในปัจจุบันยังยึดถือปฏิบัติกันอยู่ เช่น การกราบไหว้ การลูกรับ และการแสดงสามีจิกรรมต่อกัน จะเห็นได้ว่า ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา พระภิกษุที่มีพรชาน้อยกว่าหรือลูกศิษย์ทั้งหลายจะมีการทำสามีจิกรรมต่อพระ

* ธรรมีกถา ได้แก่ ถ้อยคำที่ประกอบด้วยธรรม, การพูดหรือสนทนาเกี่ยวกับธรรม, คำบรรยายหรืออธิบายธรรม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๑).

^{๕๗}“อุภิวาทน” วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕.

^{๕๘}“ปจฺจุจฺจนัน” วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕.

^{๕๙}“อญฺชลิกมฺม” วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕.

^{๖๐}“สามีจิกมฺม” วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕.

^{๖๑}วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕.

เถระผู้ใหญ่ที่มีพรรษามากกว่าหรือครูอาจารย์ที่ตนเคารพนับถือ เป็นการแสดงอัธยาศัยไมตรีที่ดีต่อกัน ซื่อว่าได้ปฏิบัติธรรมเพื่อความสัมพันธ์ที่ดีและความสามัคคีในหมู่คณะ ก่อให้เกิดมีความเคารพต่อกันและกัน

๓.๒.๓.๑ การแสดงความเคารพต่อกันของบรรพชิต

ระเบียบการแสดงความเคารพต่อกันของบรรพชิต มี ๔ ข้อ ได้แก่ อภิวัต (กราบไหว้) อุฏฐานะ (การลูกรับ) อัณชลิกรรม (การประนมมือ) และสามิจกรรม (การแสดงอัธยาศัย) ทั้ง ๔ ข้อนี้ ได้ยึดถือปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ และทางคณะสงฆ์ได้วางไว้ให้ภิกษุสามเณรถือเป็นหลักปฏิบัติตาม

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร) ได้อธิบายระเบียบการแสดงความเคารพของบรรพชิต ให้ยึดถือหลักปฏิบัติ ๔ ประการ คือ

๑. **อภิวัต** คือ การกราบ การไหว้ ลักษณะการกราบ ให้กราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ ให้กราบ ๓ หน ส่วนการไหว้ ให้กระพุ่มนิ้วแม่มือทั้ง ๑๐ ยกมือขึ้นประนมเหนือศีรษะหรือเสมอน้ำผาก แล้วก้มศีรษะลงเล็กน้อยพองาม ให้ไหว้เพียงครั้งเดียว มีหลักที่ภิกษุสงฆ์จะพึงปฏิบัติต่อกัน ดังนี้

๑. ให้ภิกษุผู้อ่อนพรรษากราบหรือไหว้ภิกษุผู้แก่พรรษากว่า ส่วนสามเณรให้กราบหรือไหว้ภิกษุทั้งหลายแม้บวชในวันนั้น
๒. เมื่อภิกษุเข้าหาพระผู้แก่พรรษากว่า ในสถานที่ใช้นั่งบนพื้น พึงใช้วิธีการกราบ แต่ถ้าเข้าหาในสถานที่ใช้นั่งเก้าอี้หรือยืน พึงยื่นไหว้ ถ้าในสถานที่นั้นมีภิกษุผู้แก่พรรษาหลายท่าน พึงกราบหรือไหว้ผู้มีพรรษาแก่กว่า ครั้นเมื่อมีธุระกิจต้องสนทนากับผู้ใด พึงสนทนากับผู้นั้น
๓. เมื่อภิกษุเข้าหาพระผู้แก่พรรษากว่า ในเวลาท่านเปลือยกาย หรืออยู่ในที่มืด มองไม่เห็นกัน นอนหลับอยู่ มัวทำธุระอยู่ หรือฉันอาหารอยู่ อย่ากราบหรือไหว้
๔. เมื่อภิกษุหนึ่งอยู่ในสำนักพระผู้แก่พรรษากว่า อย่ากราบหรือไหว้ภิกษุผู้มีพรรษาอ่อนกว่า เว้นไว้แต่มีบทให้ทำ เช่น ขอขมากันมาโดยลำดับ แม้

เวลาห่มจีวรคลุมบ่าทั้งคู่ ก็อย่ากราบหรือไหว้ ทั้งในเขตวัด บนบ้าน และนอกเขตวัด

๕. ภิกษุจะเข้าไปในวัดอื่น ฟังแสดงความเคารพ โดยการถอดรองเท้า ถอดมณฑลจีวรเฉวียงบ่า ทำความเคารพภิกษุผู้เป็นเจ้าของที่มีพรรษาแก่กว่า เมื่อเห็นภิกษุเจ้าถิ่นกำลังทำธุระอยู่ ให้รอจนท่านทำธุระเสร็จก่อน จึงค่อยเข้าหา
๖. เมื่อภิกษุจะเข้าไปในโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ หรือสถานที่ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา เจดีย์สถาน ฟังแสดงความเคารพ อย่าห่มคลุม อย่ากั้นร่ม อย่าสวมรองเท้าเข้าไป ฟังกราบหรือไหว้ ในที่ควรกราบหรือควรไหว้

๒. **อุฏฐานะ** คือ การลุกขึ้นยืนต้อนรับ เพื่อแสดงความเคารพภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า ซึ่งเดินตรงมาหรือผ่านไปในระยะใกล้ เป็นธรรมเนียมถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เช่น ภิกษุยืนรับเสด็จ ภิกษุยืนยื่นผ้าสมเด็จพระบรมศาสดา มีหลักถือปฏิบัติดังนี้

๑. ภิกษุอยู่ในที่ควรจะลุกขึ้นได้ เมื่อเห็นภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่ามาถึง ฟังลุกขึ้นยืนรับ และยืนตัวตรงหันหน้าไปทางท่าน อย่าเพิ่งนั่งเมื่อท่านยังไม่นั่ง
๒. ภิกษุผู้นั่งเข้าแถว หรือเข้าประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์บนอาสน์สงฆ์ หรือสถานที่ใช้นั่งบนพื้น เมื่อเห็นภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่ามา อย่าลุกขึ้น ฟังนั่งท่าตรง แสดงอาการสำรวม ทอดตาดูท่านและนมัสการในท่าน แม้ถ้าพบท่านในบ้านก็ฟังทำเช่นนั้น ไม่ควรลุกขึ้น ไม่ควรกราบหรือไหว้
๓. ภิกษุนั่งอยู่ในสำนักของภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า เมื่อเห็นภิกษุรูปอื่นมา ไม่ควรลุกขึ้น และไม่ควรรกราบหรือไหว้

๓. **อัญชลีกรรม** คือ การประนมมือ ลักษณะการประนมมือนี้ นิยมให้กระพุ่มนิ้วมือทั้ง ๑๐ และยกขึ้นเพียงอก ใช้ได้ทั้งขณะยืนและนั่ง โดยปกติใช้ทำแก่ภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า แต่บางครั้งอาจใช้ทำแก่ผู้ภิกษุผู้อ่อนพรรษา แม้แก่ฤหัสถ์และกิจอื่นอันควรแก่ความเคารพ ฟังถือหลักปฏิบัติ ดังนี้

๑. ปฏิบัติต่อภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า เช่น ประนมมือฟังคำสั่งสอน และ ประนมมือสนทนากับท่าน
๒. ปฏิบัติต่อภิกษุผู้มีพรรษาอ่อนกว่าและคฤหัสถ์ เช่น ประนมมือขมาโทษ ประนมมือทำวีนัยกรรม ประนมมือรับกราบไหว้ ประนมมือให้พร
๓. ปฏิบัติในกิจอื่นอันควรแก่ความเคารพ เช่น ประนมมือว่าคำนมัสการพระ ประนมมือทำวัตร ประนมมือสวดมนต์ ประนมมือรับฟังพระปาติโมกข์ ประนมมือฟังพระธรรมเทศนาและวีนัยกถา

๔. **สามิจิกรรม** คือการแสดงอัธยาศัย เช่น เดินหลัง นั่งหลัง ให้ที่นั่ง หลีกทางลดร่ม ถอดรองเท้า เป็นต้น ปฏิบัติต่อภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่าหรืออ่อนกว่า โดยสมควรแก่ประเภทแห่งการบางอย่าง ใช้ทำแม้แก่คฤหัสถ์ เช่น มีเป็นวัตรของภิกษุ ไม่สวมรองเท้า ไม่กั้นร่มเข้าไปในบ้าน ฟังถือเป็นหลักปฏิบัติ ดังนี้

๑. ภิกษุสามเณรอยู่ในที่เดียวกับภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า จะสอนธรรม อธิบายธรรม สาธยายธรรม ฟังขออนุญาตท่านก่อน เว้นแต่ท่านอนุญาตไว้ให้ทำได้เสมอไป ก็ไม่ต้องบอกขออนุญาตทุกขณะก็ได้
๒. ภิกษุสามเณรเดินไปตามทาง พบพระผู้ใหญ่เข้า ฟังหยุดยืนหันหน้าไปทางท่าน ทำท่าตรงแสดงอาการสำรวมทอดตาดูท่านและนมัสการในท่าน ถ้ากั้นร่มฟังกุ่บหรือเบนลงจากศีรษะ ถ้าสวมรองเท้าฟังกุ่บถอดออก
๓. ภิกษุสามเณรเดินไปตามทาง พบพระเจ้าแผ่นดินหรือพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่เสด็จผ่านมา ฟังหยุดยืนหันหน้าไปทางพระองค์ แสดงอาการสำรวมทอดตาดูและนมัสการ^{๒๒}ในพระองค์ ถ้าไปในยาน ก็ฟังกุ่บนั่งท่าตรง แสดงอาการเช่นนั้น

^{๒๒}นมัสการ ได้แก่ การแสดงความอ่อนน้อมด้วยการกราบไหว้; คำที่ใช้ขึ้นต้นและลงท้ายจดหมายที่มีไปถึงพระภิกษุสามเณร (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๔๒๗)., ส่วนคำว่า นมัสการ ในที่นี้หมายถึง การแสดงความรู้สึกชื่นชมในพระบารมีและพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินและทรงบำเพ็ญประโยชน์มหาศาลแก่พสกนิกร

๔. ภิกษุสามเณรพบผู้อื่นแสดงความเคารพตามทางพึงแสดงนมัสการในเขา ด้วยยกมือขวาขึ้น หรือเบนร่วม ห้ามพยักหน้า
๕. ภิกษุสามเณรไปพบศพ พึงหยุดยืนหรือนั่งสุดแต่สถานที่ แสดงอาการ นั่งทอดตาดูศพ นี้ให้ส่วนบุญ หรือนั่งปลงกรรมฐาน
๖. เมื่อภิกษุสามเณรได้เห็นการชักธงชาติขึ้นหรือลง ณ เสาศระจำสถานที่ ราชการตามเวลาปกติ หรือได้ยินเสียงแตรเดี่ยวหรือนกหวีดเป่าค่านับ หรือให้อาณัติสัญญาณการชักธงชาติขึ้นหรือลง ถ้านั่งอยู่ที่ใดที่หนึ่ง แม้ กำลังขบฉันอาหารอยู่ ก็ให้พักไว้ก่อน พึงนั่งตั้งท่าตรง สำรวมใจเมตตา แก่ชาติ ถ้ากำลังเดินก็พึงหยุดยืนบ้ายหน้าไปทางนั้น และสำรวมใจ แผ่เมตตาแก่ชาติเช่นกัน
๗. เมื่อภิกษุสามเณรได้เห็นธงชัยเฉลิมพล ธงเรือรบหรือธงประจำกอง ลูกเสือ ซึ่งทางราชการเชิญผ่านมา หรืออยู่กับที่ประจำแถวทหาร หรือหน่วยลูกเสือ พึงปฏิบัติตามข้อ ๖
๘. เมื่อภิกษุสามเณรได้ยินเสียงเพลงชาติ ซึ่งทางราชการบรรเลงในราชการ กิติ บรรเลงในงานพิธีอย่างใดพิธีหนึ่งกิติ พึงปฏิบัติตามข้อ ๖
๙. เมื่อภิกษุสามเณรได้ยินเสียงเพลงสรรเสริญพระบารมี ซึ่งทางราชการ บรรเลงในราชการกิติ บุคคลบรรเลงในงานใด ๆ กิติ พึงปฏิบัติตามข้อ ๖ และพึงสำรวมใจถวายพระพรแด่พระมหากษัตริย์^{๖๓}

อนึ่ง แม่ว่างทุกอย่างที่จะพึงกระทำต่อกันและกันตามลำดับพรรษา จะเป็น ข้อวัตรที่พึงปฏิบัติต่อกันและกันก็จริง แต่ก็มีข้อยกเว้นเป็นบางเรื่องที่ไม่ต้องนับลำดับพรรษา เช่น ในวัจจุภิวัดตถตา^{๖๔} ว่าด้วยวัตรปฏิบัติในวัจจุภิวัด ทรงอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับ ผู้มาก่อนมาหลัง เพราะมีเรื่องเกิดขึ้น คือ

^{๖๓}สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมธโร), **บทสร้างนิสัย**, หน้า ๕๑-๕๖.

^{๖๔}วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๗๓-๓๗๔/๑๗๒-๑๗๔., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๓-๓๗๔/๒๔๑-๒๔๓.

สมัยนั้น ภิกษุถ่ายทอดอุจจาระในวัจกุฎีตามลำดับพรรษา ภิกษุบวชใหม่รูปหนึ่ง
ปวดอุจจาระอย่างเต็มที่ ต้องรอเข้าคิวตามลำดับพรรษา กลั้้นอุจจาระไม่ไหวจนเป็นลม
สลบล้มลง พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทำการ
ถ่ายทอดอุจจาระตามลำดับพรรษา รูปใดทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้
ถ่ายทอดอุจจาระตามลำดับผู้มาถึง^{๖๕}

อย่างไรก็ตาม เรื่องการแสดงความเคารพของภิกษุ พึงพิจารณาประเด็นสำคัญ
คือ ให้เคารพกันตามพระพุทธรูปบัญญัติ ถือลำดับพรรษาบวชก่อนบวชหลังเป็นหลัก ภิกษุที่
บวชภายหลัง แม้จะเจริญโดยชาติ โดยวัย หรือโดยคุณประการใดก็ตาม ก็ต้องเคารพภิกษุ
ที่บวชก่อน ดังพระพุทธรพจน์ว่า

บุคคลไม่ชื่อว่า เป็นเถระ^{๖๖} เพียงเพราะมีผมหงอก ผู้ที่แก่
แต่วัยเท่านั้น เรียกว่า คนแก่เปล่า ส่วนผู้มีศีลจะ^{๖๗} มีธรรม^{๖๘}
มีอหิงสา สัจญมมะ และทมะ^{๖๙} คายมลทินได้แล้ว เป็น
ปราชญ์ ชื่อว่า เถระ^{๗๐}

การแสดงความเคารพกันตามลำดับพรรษานี้ มิใช่เป็นเรื่องแสดงความ
สูงต่ำ ไม่ว่าจะในด้านเกียรติยศ อำนาจภายนอกหรือคุณธรรมภายในก็ตาม
ด้านภายนอกมองเห็นง่ายอยู่แล้ว ว่าเฉพาะด้านคุณธรรมภายในคฤหัสถ์ แม้เป็น
พระอริยบุคคลชั้นสูงเพียงใด ก็กราบไหว้พระภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ส่วนในหมู่

^{๖๕}วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๗๓/๑๗๓., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๓/๒๔๒.

^{๖๖}คำว่า “เถระ” ในที่นี้ หมายถึง ผู้มีคุณธรรมที่ทำให้เป็นผู้มั่นคง คือ รู้แจ้งอริยสัจ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๔๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๖๗}มีศีลจะ หมายถึง ผู้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๔๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๖๘}มีธรรมมะ หมายถึง บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ (โสดาปัตติมรรค, สกทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค, อรหัตตมรรค) ผล ๕ (โสดาปัตติผล, สกทาคามีผล, อนาคามีผล, อรหัตตผล) และนิพพาน ๑ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๔๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๖๙}อหิงสา หมายถึงความไม่เบียดเบียน สัจญมมะ หมายถึงศีล ทมะ หมายถึงการสำรวมอินทริย์ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๔๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๗๐}ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๖๐-๒๖๑/๖๒., ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖๐-๒๖๑/๑๑๓.

พระสงฆ์ พระภิกษุผู้เป็นอริยบุคคลสูงสุดคือเป็นพระอรหันต์ แต่อ่อนพรรษากว่า ก็แสดงความเคารพแก่ภิกษุปุถุชนผู้แก่พรรษากว่า ที่เป็นเช่นนี้ เพราะระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการแสดงความเคารพหรือกราบไหว้กันอย่างนี้ มีไว้เพื่อความ เป็นระเบียบเรียบร้อย ความดีงามและความอยู่ร่วมกันผาสุกของสงฆ์หรือสังคม ความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์หรือการอยู่ร่วมกันผาสุกของสังคมนั้น รวมอยู่ใน คำว่าธรรมหรือเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ผู้ที่ปฏิบัติตามระเบียบหรือหรือธรรมเนียม การแสดงความเคารพเช่นนี้ ย่อมชื่อว่าปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์ และถือเป็นการปฏิบัติด้วยความเคารพธรรมด้วย^{๗๑}

อีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ให้พระสงฆ์เคารพกันตามลำดับพรรษาการบวช ก่อนบวชหลัง แม้ว่าบุคคลนั้นจะมีอายุมาก เมื่อมาบวชในลำดับภายหลัง ก็ต้องเคารพกราบ ไหว้บุคคลที่บวชก่อน ที่พระองค์ทรงทำเช่นนี้ก็เพื่อต้องการลดทิฏฐิมานะและตัดความถือตัวของบุคคลนั่นเอง อุทาหรณ์จากเรื่องเจ้าศากยะทรงผนวช ดังนี้

เมื่อเจ้าชายศากยะกุมารทั้ง ๕ พระองค์ ได้แก่ เจ้าชายภัททิยะ เจ้าชายอนุทระ เจ้าชายอานนท์ เจ้าชายภคคุ และเจ้าชายกิมพิละ รวมทั้งเจ้าชายโกถิยะกุมาร คือเจ้าชายเทวทัต รวมเป็น ๖ พระองค์เสด็จออกบวช ท่านอุบาลีซึ่งได้รับตำแหน่งเป็น ช่างกลบก* ของเจ้าศากยะกุมารก็ได้ติดตามออกบวชด้วย พวกเขามาเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ อนุปิยัมพวันของมัลลกษัตริย์ แคว้นมัลละ ศากยะกุมารทั้ง ๕ พระองค์ ได้ทูลขอให้ อุบาลีช่างกลบกบวชก่อน เพื่อเบี่ยงทิฏฐิมานะที่มีต่อท่านอุบาลีนั่นเอง เพราะก่อนยังไม่ บวชท่านอุบาลีก็ต้องกราบไหว้เคารพสักการะเจ้าชายทั้ง ๕ พระองค์ในฐานะผู้รับใช้ใกล้ชิด แต่เมื่อได้บวชลำดับก่อนเจ้าชายทั้ง ๕ พระองค์ การแสดงความเคารพกันก็ต้องเป็นไป ตามลำดับการบวชก่อนบวชหลัง จึงเป็นสาเหตุที่เจ้าชายทั้ง ๕ พระองค์ขอร้องให้บวชก่อน ใคร ๆ นั่นเอง^{๗๒}

^{๗๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๔๓๗.

* ได้แก่ ช่างตัดผม, ช่างโกนผม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๑).

^{๗๒}เทียบใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๓๑/๑๑๕., วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐.

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อม
เลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็น
เถระ เป็นรัตต์ัญญู^{๗๓} บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆป
ริณายก และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับ
ฟัง^{๗๔}

และได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า

อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป ภิกษุไม่ควรเรียกกันและกัน
ด้วยวาตะว่า ‘อาวุโส’ เหมือนดังที่เรียกกันตอนนี้ ภิกษุผู้แ่
กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือตระกูล โดยวาตะว่า
‘อาวุโส’ ก็ได้ ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แ่กว่าว่า ‘ภันเต’
หรือ ‘อายุสสมา’ ก็ได้^{๗๕}

จากนัยแห่งพระพุทธพจน์ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงบุคคลที่ภิกษุควรไหว้และ
ให้ความเคารพนับถือ ยกย่องให้เป็นภิกษุที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เพราะข้อนี้แสดงให้เห็น
ถึงความเคารพในท่านเหล่านั้น เนื่องจากเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ ผ่านประสบการณ์
มายาวนานนั่นเอง และยังเป็นการยกย่องให้เกียรติแก่ท่านด้วย

๓.๒.๓.๒ การแสดงความเคารพต่อกันของคฤหัสถ์

^{๗๓}เป็นเถระ ในที่นี้หมายถึงเป็นผู้มีความมั่นคง (ถิรภาวะ) ในพระศาสนา ไม่หวนคืนสู่เพศคฤหัสถ์
อีก ประกอบด้วยคุณธรรมที่ให้เป็นที่เคารพคือศีลเป็นต้น รัตต์ัญญู เป็นตำแหน่งเอกตักคะที่พระอัญญาโกณฑ
ัญญะได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้ามีความหมายว่ารู้ราตรีนาน คือ บวชรู้แจ้งธรรม และเป็นพระชินาสพก่อน
พระสาวกทั้งหลาย (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓๖/๑๒๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๗๔}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๖๙., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒.

^{๗๕}ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ส่วนฝ่ายคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสหลักการว่าด้วยเรื่องความเคารพ กันตามลำดับอายุสมมติภาพ ดังปรากฏในสารันทสูตร พระสูตรว่าด้วยการแสดง อปรีหานิยธรรมที่สารันทเจดีย์ เกิดขึ้นขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ สารันทเจดีย์ กรุงเวสาลี พระพุทธองค์ทรงแสดงอปรีหานิยธรรม^{๗๖} แก่เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย โดยมีใจความ สำคัญของพระดำรัสในอปรีหานิยธรรมข้อที่ ๔ ว่า

พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญ* อย่างเดียว ไม่มี ความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชี และ สำคัญต่อยศของท่านเหล่านั้นว่า เป็นสิ่งควรรับฟัง^{๗๗}

การแสดงความเคารพกันในฝ่ายคฤหัสถ์ พึงยึดถือการเคารพกันโดยชาติวุฒิ (ผู้เจริญโดยกำเนิด) วัยวุฒิ (ผู้เจริญโดยวัย) คุณวุฒิ (ผู้เจริญโดยคุณธรรมหรือคุณงาม ความดี)

ในคัมภีร์อรรถกถา กล่าวถึงบุคคลที่ควรเคารพ ๓ ประเภท^{๗๘} ได้แก่

๑. ชาติวุฒิ ผู้เจริญโดยชาติ คือ เกิดในชาติกำเนิดฐานะอันสูง
๒. วัยวุฒิ ผู้เจริญโดยวัย คือ เกิดก่อน
๓. คุณวุฒิ ผู้เจริญโดยคุณความดีหรือโดยคุณพิเศษที่ได้บรรล

^{๗๖}อปรีหานิยธรรม หมายถึง ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๒ ประเภท คือ ราชอปรีหานิยธรรม และภิกขุอปรีหานิยธรรม (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๔-๑๓๖/๑๑๖-๑๒๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

*ความเจริญ ในที่นี้หมายถึงความเจริญด้วยคุณธรรมมีศีล เป็นต้น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๒๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๗๗}อ.ส.ต.ต.ก. (บาลี) ๒๓/๒๑/๑๔., อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๒.

^{๗๘}“ตตถ เย วุฑฒมปจายนุตีติ ชาติวุฑโฒ วโยวุฑโฒ คุณวุฑโฒติ ตโย วุฑโฒา เตสุ ชา ติสมฺปนฺโน ชาติวุฑโฒ นาม วเย จิตฺโต วโยวุฑโฒ นาม คุณสมฺปนฺโน คุณวุฑโฒ นาม เตสุ คุณสมฺปนฺโน วโยวุฑโฒ อิมสมฺมึ จาเน วุฑโฒติ อธิปฺเปโต” (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๓๗/๓๐๑. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร) ได้อธิบายไว้ในหนังสือบทสร้าง
นิตย ดั่งนี้

๑. ชาติวุฒิ ผู้เจริญโดยกำเนิด หมายถึงบุคคลที่มหาชนยกย่อง
นับถือว่าเป็นผู้มีอารยธรรม และเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในดินแดนแคว้นนั้น ๆ คือสูงศักดิ์โดยชาติ
มีธรรมสำหรับตระกูลวงศ์เป็นเครื่องวัด แม้จะอยู่ในวัยใด ๆ ก็เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง

๒. วัยวุฒิ ผู้เจริญโดยวัย หมายถึงเอาบุคคลผู้อยู่ในปัจฉิมวัย
มีอายุมาก หรือเป็นผู้สูงโดยวัยแห่งอายุกาล และมีธรรมสำหรับวัยเป็นเครื่องวัดว่าเป็นผู้หลัก
ผู้ใหญ่ ซึ่งมหาชนในถิ่นนั้นนิยมนับถือ บุคคลเช่นนี้ เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง

๓. คุณวุฒิ ผู้เจริญโดยคุณงามความดี หมายถึงเอาผู้มีธรรม
สำหรับตนเป็นเครื่องวัด จะเป็นครูอาจารย์หรือดำรงตำแหน่งใด ๆ แม้ผู้เยาว์วัยก็ตาม เมื่อมี
คุณสมบัติมากในสันดาน ซึ่งเป็นผู้น้อยยอมเมตตา เป็นผู้ใหญ่ที่น่านับถือ เป็นผู้เฒ่า
น่ากราบไหว้ บุคคลเช่นนี้ เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง^{๗๙}

อนึ่ง ในสังคมของผู้ครองเรือนหรือฝ่ายฆราวาส พระพุทธองค์ตรัสเรื่อง
ความเคารพระหว่างบุคคลในสังคมทุกประเภททุกภาษา เรียกว่า ทิศ หมายถึงบุคคลที่เรา
ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน ให้รู้จักเคารพต่อกันและกันในบุคคล ๖
ประเภท ซึ่งเปรียบเสมือนทิศ ๖^{๘๐}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า กฎระเบียบวินัยต่าง ๆ กฎระเบียบข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ
และการแสดงความเคารพกันตามลำดับพรรษา หรือตามลำดับอายุสมาชิกภาพ ทั้งฝ่าย
บรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นพุทธประสงค์ที่ทรงบัญญัติให้ยึดถือปฏิบัติกันนั้น มีความสำคัญ
ต่อพระภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์อย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นระเบียบวินัยแล้ว แนวความคิด
เรื่องความเคารพตามลำดับอายุสมาชิก หรือตามลำดับชาติวุฒิ วัยวุฒิ และคุณวุฒินั้น
ยังเป็นเกื้อกูลสัมพันธ์สร้างเสริมความสนิทสนมต่อกัน เป็นการสร้างความสามัคคีและความเจริญ
ในหมู่คณะด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อความดีงาม และความผาสุกของหมู่คณะและสังคมนั่นเอง

^{๗๙} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), บทสร้างนิตย, หน้า ๕๐.

^{๘๐} ดูรายละเอียดทิศ ๖ ในบทที่ ๒ หน้า ๒๙-๓๓.

หากหมู่ชนที่อยู่ด้วยกันในสังคม ไม่รู้จักนำแนวคิดเรื่องความเคารพไปใช้ ปัญหาเรื่องความแตกแยกในหมู่คณะ ซึ่งเกิดมาจากความไม่เคารพย่อมจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ในประเด็นนี้มีข้อสังเกตจากกรณีตัวอย่างในสมัยพุทธกาล เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี^{๙๐} ก่อการทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุที่ภิกษุผู้เชี่ยวชาญด้านพระสูตรเข้าห้องสุขาแล้วเหลือน้ำชำระไว้ใ้ในภาชนะ ต่อมาภิกษุอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นฝ่ายวินัยธร (เชี่ยวชาญด้านวินัย) เข้าที่หลัง เห็นดังนั้นแล้วจึงกล่าวโทษว่าต้องอาบัติ เมื่อภิกษุผู้ชำนาญด้านพระสูตรจะแสดงอาบัติ ภิกษุฝ่ายวินัยธรกลับบอกว่า ถ้าไม่จงใจ ไม่มีสติ ก็ไม่ต้องอาบัติ ต่อมา ด้วยปากต่อปากของพวกศิษย์แต่ละฝ่ายที่ได้ทราบเรื่องราวจากอาจารย์ของตนแล้วนำเรื่องราวไปบอกต่อ ๆ กัน และบอกให้อีกฝ่ายทราบด้วย ฝ่ายหนึ่งกล่าวโทษกันว่า ต้องอาบัติแล้วยังไม่รู้ว่าต้องอาบัติ อีกฝ่ายก็ได้กลับว่าอาจารย์ของท่านกลับคำพูด ที่แรกบอกว่าต้องอาบัติ แต่พอมานอนนี้บอกว่าคุณไม่ต้องอาบัติ ท่านพูดเท็จ จากเรื่องเล็กน้อยก็ได้กลายเป็นเรื่องใหญ่โตขยายวงกว้างออกไปในหมู่ชนที่นับถือภิกษุแต่ละฝ่ายด้วย แม้พระพุทธรองค์จะทรงห้ามแล้วก็ตาม ภิกษุทั้งสองฝ่ายก็ยังตั้งมั่นไม่เชื่อฟัง ไม่ให้ความเคารพในคำตักเตือน กว่าหาข้อยุติได้ต้องใช้ระยะเวลาและสถานการณ์นานพอสมควร

ในสมัยหลังพุทธกาล ความแตกแยกของหมู่สงฆ์ก็ยังมีปรากฏมาเป็นระยะ ๆ เฉพาะที่เห็นเด่นชัด คือ หลังจากพระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานได้เพียง ๗ วัน ก็มีภิกษุรูปหนึ่งกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย ขาดความเคารพต่อพระธรรมวินัย ทั้ง ๆ ที่ตนเองเป็นพุทธสาวก เป็นเหตุให้พระมหากัสสปเถระปรารภถึงความตั้งมั่นแห่งพระศาสนาในภายภาคหน้า จึงให้มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๑^{๙๑} ขึ้น ต่อจากนั้นมาหลังพุทธปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี ภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลายชาวกรุงเวสาลี ประพฤติผิดวินัยและได้แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ เช่น ฉันทอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงไป ๒ องคุลีได้ ทำอุโบสถแยกกันในอาวาสที่มีสีมาเดียวกันได้ พระยสกาภิณฑกบุตรซึ่งเที่ยวจาริกอยู่ในแคว้นวัชชีไปถึงกรุงเวสาลีพิจารณาเห็นว่า หากปล่อยให้เรื่องเหล่านี้เกิดขึ้น พระธรรมวินัยจะเสื่อมลงไปเรื่อย ๆ พวก

^{๙๐}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๕๑-๔๗๕/๒๓๑-๒๕๘., วิ.ม. (ไทย) ๕/ ๔๕๑-๔๗๕/๓๓๓-๓๗๐.

^{๙๑}มูลเหตุการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗-๔๔๕/๓๗๕-๓๙๒.

อธรรมวาทีกี่จะเจริญขึ้น เป็นเหตุให้พระศาสนาไม่ตั้งมั่น จึงได้ประชุมสงฆ์ให้จัดทำ การสังคายนาครั้งที่ ๒^{๓๓} ขึ้น

ในสมัยปัจจุบัน* ลักษณะความแตกแยกที่เกิดขึ้น มีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หลายกรณีด้วยกัน โดยมากจะเป็นเป็นกรณีความแตกแยกที่เกิดจากความประพฤติและ ความคิดเห็นไม่ตรงกันเป็นสำคัญ ในช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ต้นรัชกาลที่ ๔ ได้มีการ แยกแยกพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทยเป็น ๒ นิกาย คือ มหานิกาย และ ธรรมยุติกนิกาย เนื่องจากความคิดเห็นในเรื่องวินัยไม่ตรงกัน เมื่อเวลาผ่านไป ก็เกิดการ รังเกียจเคียดชังกันขึ้น จนในที่สุดก็แตกแยกกันอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้แม้จะมี การแยกเป็น ๒ นิกายก็ตาม แต่กิจบางอย่างที่เป็นส่วนรวมของสงฆ์ก็ยังยึดถือปฏิบัติเป็น ปกติ เช่น การเรียนการสอน การประชุมพระสงฆ์ระดับพระผู้ใหญ่ และมีองค์พระประมุข สงฆ์ คือสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกองค์เดียวกัน^{๓๔} ต่อมาในสมัยปัจจุบัน เมื่อไม่นานมานี้ มีกรณีของการแตกแยกที่เกิดขึ้นหลายกรณี เช่น กรณีของสำนักสันตติโคก^{๓๕} ที่ได้มีการแยกตัวไม่ขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคม มีข้อวัตรปฏิบัติที่เป็นแบบอย่างเฉพาะตน ถูกกระแสวิพากษ์วิจารณ์ว่าแปลความหมายภาษาบาลีผิด ตีความหมายธรรมะผิด เปลี่ยนแปลงรูปแบบตนเองจากเดิม มีความคิดเห็นไม่ตรงกันกับฝ่ายปกครองคณะสงฆ์ ทำ ให้ฝ่ายปกครองคณะสงฆ์หาทางยุติกิจกรรม แม้จะมีคดีความหลายอย่างก็ตาม การ ดำเนินกิจกรรมของสำนักสันตติโคกก็ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน เป็นกรณีตัวอย่างหนึ่งที่ยังเป็น ปัญหาอยู่ และนอกจากนี้ กรณีที่เพิ่งเกิดขึ้นซึ่งสร้างความสะเทือนขวัญชาวพุทธเป็นอย่างมาก

^{๓๓} มูลเหตุการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖-๔๕๘/๓๙๓-๔๒๐.

* ในวิทยานิพนธ์นี้ หมายถึงเฉพาะพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเท่านั้น

^{๓๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตภาโณ), **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒๔-๔๒๙.

^{๓๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศ.นพ.ประเวศ วสี, **สวนโมกข์ ธรรมกาย สันตติโคก**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน บจก., ๒๕๔๑), หน้า ๖๐-๙๐.

มาก ได้แก่ กรณีธรรมกาย^{๔๖} มีการฟ้องร้องกันถึงต้องขึ้นโรงขึ้นศาล ด้วยเหตุชาวธรรมกายมีการสร้างรูปแบบใหม่ เปลี่ยนแปลงแนวความคิดใหม่ ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากสังคม เช่นเดียวกันว่า ดีความหมายหลักธรรมผิด และเน้นการทำบุญที่มองเห็นเป็นรูปธรรมโดยปรับเปลี่ยนวิธีการบางอย่างจนดูเหมือนจะเกินความเป็นจริงไป แต่ชาวธรรมกายก็มีลักษณะเด่นที่ปรากฏให้เห็น เช่น ความมีระเบียบเรียบร้อยแบบเดียวกันของหมู่คณะ

นายแสวง อุดมศรี ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการแตกแยกนิกายของคณะสงฆ์ไทยว่า

การแตกแยกนิกายต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาหรือการแตกแยกนิกายของคณะสงฆ์ไทย ถ้ายังสามารถทำอุโบสถร่วมกันได้ ทำปวารณาร่วมกันได้ และทำสังฆกรรมต่าง ๆ ร่วมกันได้ ก็ไม่จัดว่าเป็นสังฆเภท เพราะการแยกนิกายในลักษณะเช่นนี้ ถือเป็นเพียงการแยกกันปกครองดูแลภิกษุในหมู่คณะของตนเท่านั้น เนื่องจากภิกษุในนิกายเหล่านั้นยังเป็นสมานสังวาสต่อกันอยู่ ตรงกันข้ามกับการแยกนิกายต่างๆ ของพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการแยกนิกายของคณะสงฆ์ในประเทศใดก็ตาม หากแต่นิกายต่างตั้งข้อรังเกียจและระแวงสงสัยว่าตนเคร่งครัด อีกฝ่ายหนึ่งไม่เคร่งครัด เป็นต้น จนกลายเป็นนานาสังวาสถึงกับแยกกันทำอุโบสถ แยกกันทำปวารณา และแยกกันทำสังฆกรรมต่าง ๆ ออกจากกันอย่างเด็ดขาด หรือหากจะมีเหตุให้ต้องทำอุโบสถร่วมกัน ทำปวารณาร่วมกันเป็นครั้งคราว แต่ภายในจิตใจไม่ยอมรับการทำอุโบสถร่วมกัน ไม่ยอมรับการทำปวารณาร่วมกัน และไม่ยอมรับสังฆกรรมการทำอุโบสถร่วมกัน เรียกว่าทำไปเพราะถูกบังคับฝืนใจด้วยอำนาจบางอย่างที่ไม่อาจต้านทานหรือยับยั้งได้ หรือมุ่งเพียงเพื่อต้องการสร้างภาพความสามัคคีทางกายเท่านั้น แต่ภายในจิตใจไม่มีความสามัคคีต่อกันและไม่มี ความปรารถนาดีต่อกันแต่อย่างใด ดังนั้น การแยกนิกายในลักษณะดังกล่าวนี้ จัดเป็นสังฆเภท คือ ความแตกแยกของสงฆ์ โดยพิจารณาจากองค์ประกอบตามที่พระพุทธเจ้าตรัส

^{๔๖}ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *กรณีธรรมกาย บทเรียนเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนา และสร้างสรรค์สังคมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์อาไฟ, ๒๕๔๒).

ไว้ว่า สงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่ายแยกกันทำอุโบสถ แยกกันทำปวารณาและแยกกันทำสังฆกรรมต่าง ๆ มาเป็นเกณฑ์ตัดสินเป็นสำคัญ

การแตกแยกนิกายที่จัดเป็นสังฆเภทด้วยเหตุและผลที่พิจารณาจากองค์ประกอบตามที่พระพุทธเจ้าตรัสดังกล่าวนี้ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในประเทศใดก็ตาม ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมของชาวพุทธในประเทศนั้น ๆ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เพราะเมื่อพระสงฆ์แตกแยกจนไม่มีความสามัคคี ไม่มีความปรารถนาดีต่อกันแล้ว ชาวพุทธที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายต่างกัน ก็เกิดความแตกแยกตามไปด้วย การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกแยกทางความคิด การพูดและการกระทำมีแต่จะก่อให้เกิดความระแวงสงสัยต่อกัน และไม่มีความปรารถนาดีต่อกัน ถือว่าไม่เป็นผลดีแต่อย่างใดทั้งสิ้น^{๘๗}

จากที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่า ความแตกแยกที่เกิดขึ้นในสมัยต่าง ๆ เกิดจากประการสำคัญ ๒ เรื่อง คือ มีแนวความคิดเห็นต่างกันและแนวความคิดทางการประพฤติปฏิบัติไม่เหมือนกัน

ด้วยเหตุนี้เอง พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้มีความเคารพกัน รู้จักช่วยเหลือกัน มีความพร้อมเพรียงกัน โดยประพฤติปฏิบัติตามธรรมะที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกันและกัน เรียกว่า สาราณียธรรม ๖ ประการ คือ

๑. ตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร (เมตตากายกรรม)
๒. ตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร (เมตตาวจีกรรม)
๓. ตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร (เมตตามโนกรรม)
๔. แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรม (สาธารณโภคี)
๕. รักษาศีลบริสุทธ์เสมอกับเพื่อนภิกษุสามเณร (มีศีลสามัญญตา)

^{๘๗} สัมภาษณ์นายแสวง อุดมศรี, หัวหน้าฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๐ เมษายน ๒๕๔๕. อ้างใน อิทธิพล แก้วพิลา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังฆเภทในพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๕-๘๖.

๖. มีความเห็นร่วมกันได้กับภิกษุสามเณรอื่น ๆ (มีทิวฐิสามัญญุต)^{๘๘}

เหตุที่พระพุทธองค์ตรัสเช่นนี้ ก็เพื่อให้ภิกษุสามเณรมีระเบียบแบบแผนและข้อวัตรปฏิบัติ ได้แก่ มีศีลและมีความเห็นเท่าเทียมกัน เป็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยยึดพระธรรมวินัยเป็นที่ตั้ง อันจะส่งผลให้การคณะสงฆ์หรือหมู่คณะมีความสามัคคีกันและอยู่ร่วมกันอย่างมีธรรมะที่เอื้ออำนวยต่อกันและกัน หลักสาราณียธรรมนี้ สามารถนำไปใช้ได้ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์

พระพุทธองค์ตรัสธรรมชี้ให้เห็นว่า ถ้าภิกษุสงฆ์มีความสามัคคีกัน มีความเคารพต่อกันและกัน ความเสื่อมเสียในวงการคณะสงฆ์ก็จะไม่เกิดขึ้นอย่างแน่นอน ซึ่งหลักธรรมที่ตรัสสอนนั้น เรียกว่าอธิภานียธรรม คือธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ธรรมที่ทำให้ไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สามารถนำไปใช้ได้ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ มี ๗ ประการ คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งทีพระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้แล้วสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้
๔. ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ใหญ่เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เชื่อฟังถ้อยคำของท่าน
๕. ไม่ลู่อำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น
๖. ยินดีในเสนาสนะป่า
๗. ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ที่ยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข^{๘๙}

^{๘๘}เทียบใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๔/๓๑๙., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑.

^{๘๙}เทียบใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๖๙-๗๐., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒-๘๓.

อธิปไตยธรรมอีกหมวดหนึ่งที่ตรัสแก่กษัตริย์วชิ (วชิอธิปไตยธรรม)
สำหรับผู้รับผิดชอบต่อบ้านเมือง หรือสำหรับฝ่ายคุณุศลนำไปประพฤติปฏิบัติ มี ๗
ประการ คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
๒. พร้อมเพื่อกันประชุม พร้อมเพื่อกันเลิกประชุม พร้อมเพื่อกันทำ
กิจที่พึงทำ
๓. ไม่ถืออำนาจบาญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติ
ถือปฏิบัติมันตามวชิธรรม
๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววชิ เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็น
ถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง
๕. บรรดาคุณุศลที่กุศลมารีทั้งหลายมิให้อยู่อย่างถูกข่มเหงรังแก
๖. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ของวชิ ทั้งภายในและภายนอก ไม่ละเลยการ
ทำธรรมิกพลี
๗. ให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์^{๙๐}

๓.๓ หลักความเคารพในพระพุทธศาสนา

ความเคารพ เป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา และจัดว่า
เป็นมงคลอันสูงสุด บุคคลควรให้ความสำคัญและตระหนักในใจด้วยการเคารพต่อบุคคล
และสิ่งของ พึงดูตัวอย่างพระพุทธองค์เป็นหลัก เพราะแม้แต่พระพุทธองค์ยังทรงให้ความ
เคารพต่อพระธรรมและพระสงฆ์ หรือแม้แต่สถานที่สำคัญ ๆ ก็ทรงแนะนำให้เคารพสักการะ
นับถือ เช่น สังฆเวไนยสถาน ได้แก่ สถานที่อันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช

ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงหลักความเคารพใหญ่ ๆ ในพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มี ๖ ประการ คือ

๑. สัตถุคารวตา ความเคารพในพระศาสดา หรือพระพุทธเจ้า^{๙๑}

^{๙๐}เทียบใน อภ.สตุตท. (บาลี) ๒๓/๒๑/๑๔-๑๕., อภ.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒.

^{๙๑}“พุทธ คารว” วิ.ป. (บาลี) ๘/๒๗๑/๒๐๖., วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๓.

๒. ธัมมคารวตา	ความเคารพในธรรม
๓. สังฆคารวตา	ความเคารพในสงฆ์
๔. ลิกขาคารวตา	ความเคารพในการศึกษา
๕. อัปปรมาทคารวตา	ความเคารพในความไม่ประมาท
๖. ปฏิสันถารคารวตา	ความเคารพในปฏิสันถาร ^{๑๒}

๓.๓.๑ สัตถุคารวตาหรือพุทธคารวตา

๑) ความสำคัญของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงมีคุณสมบัติหลายอย่าง กล่าวคือ “มีคุณสมบัติภายนอก ได้แก่ บุคลิกภาพ และคุณสมบัติภายใน ได้แก่ คุณธรรมต่าง ๆ”^{๑๓} ในบทสวดระลึกถึงพระพุทธคุณ ได้แสดงพระพุทธลักษณะของพระองค์ไว้ ๙ ประการ ดังนี้

๑. อรหิ	เป็นพระอรหันต์
๒. สมมาสมุพุทโธ	ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ
๓. วิทูชาจรณสมุปนุโน	เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
๔. สุขโต	เสด็จไปได้
๕. โลกวิทู	รู้แจ้งโลก
๖. อนุตฺตโร ปริสทมฺมสารถิ	เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม
๗. สตฺถา เทวมนุสฺสานิ	เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๘. พุทฺโธ	เป็นพระพุทธเจ้า
๙. ภควา	เป็นพระผู้มีพระภาค ^{๑๔}

^{๑๒}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๔/๒๑๕, วิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๑๙.

^{๑๓}พระมหาสุพัฒน์ กุลยานธมฺโม, “พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๐.

^{๑๔}อ.จ.ก.ก. (บาลี) ๒๒/๑๐/๒๗๕., อ.จ.ก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๑.

พระพุทธคุณ ๙ บทนี้ แยกเป็นพระคุณ ๓ ประการคือ (๑) พระปัญญาคุณ ได้แก่ พระคุณคือปัญญา (๒) พระวิสุทธิคุณ ได้แก่ พระคุณคือความบริสุทธิ์ (๓) พระมหากรุณาคุณ ได้แก่ พระคุณคือพระมหากรุณา^{๙๕} พระพุทธคุณ ๙ ประการนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นวาราหतिकุณ (คุณของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ มี อรหิ เป็นต้น) บางทีเลื่อนมาเป็น นวรหคุณ หรือ นวาราหคุณ แปลว่า คุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ ๙ ประการ^{๙๖}

กล่าวสรุปได้ว่า พระองค์ทรงมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ดังนี้

๑. เป็นผู้ค้นพบอริยสัจ ๔
๒. เป็นผู้ตั้งพระพุทธศาสนา
๓. เป็นเจ้าของธรรมวินัย
๔. เป็นผู้ให้กำเนิดพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
๕. เป็นผู้มีพระคุณ ๓ ประการ คือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ
๖. เป็นผู้เสียสละโดยทรงบำเพ็ญพระจริยา ๓ ประการ คือ โลกัตถจริยา (การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก) ญาติัตถจริยา (การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ) และพุทธัตถจริยา (การบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า)^{๙๗}

๒) ความเคารพในพระพุทธเจ้า

การปฏิบัติตนต่อพระพุทธเจ้า โดยการแสดงความเคารพในพระพุทธเจ้า แบ่งออกเป็น ๒ สมัย คือ

๑. สมัยที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์อยู่ ปฏิบัติ ดังนี้ คือ
 - (๑) ไปสู่ที่บารุง ๓ กาล คือ เช้า เพล เย็น

^{๙๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๑.

^{๙๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๓.

^{๙๗} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๑.

- (๒) เมื่อพระพุทธองค์ไม่สวมรองเท้าจกรม เราก็ไม่สวมรองเท้าจกรม
- (๓) เมื่อพระพุทธองค์จกรมอยู่ในที่จกรมต่ำ เราก็ไม่จกรมอยู่ในที่สูง
- (๔) เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่เบื้องต่ำ เราไม่ไปอยู่ในที่สูง
- (๕) ไม่ห่มคลุมบ่าทั้ง ๒ ในที่ทอดพระเนตรเห็น
- (๖) ไม่สวมรองเท้าในที่ทอดพระเนตรเห็น
- (๗) ไม่กั้นร่มในที่ทอดพระเนตรเห็น
- (๘) ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ในที่ทอดพระเนตรเห็น

๒. เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว ปฏิบัติ ดังนี้ คือ

- (๑) ไปไหว้พระเจดีย์ตามโอกาสอันสมควร
- (๒) ไปไหว้สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรม และปรินิพพาน
- (๓) เคารพต่อพระพุทธรูป
- (๔) เคารพต่อพุทธานุภาพ
- (๕) ไม่สวมรองเท้าในลานพระเจดีย์
- (๖) ไม่กั้นร่มในลานพระเจดีย์
- (๗) เวลาใกล้พระเจดีย์ไม่เดินพลาจเรจกลาง
- (๘) เข้าในเขตวัดต้องห่มผ้าลดไหล่ หุบร่ม ถอดรองเท้า
- (๙) ไม่ทำอาการระหุก ๗ อย่างเท่าที่ตนเห็นว่าไม่สมควร
- (๑๐) กราบไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์
- (๑๑) เปล่งวาจาว่าคำระลึกถึงพระพุทธคุณ
- (๑๒) ตามระลึกถึงพระพุทธคุณด้วยใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง
- (๑๓) ปฏิบัติตามพระโอวาทเป็นนิตยด้วยจิตเคารพจริง ๗^{๙๘}

๓) กรณีตัวอย่างความเคารพในพระพุทธเจ้า

^{๙๘}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ภาณสิทธิ์), มงคล ๓๘ ประการ. พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗๕-๑๗๗.

กรณีตัวอย่างความเคารพในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ปรากฏในพระสูตร ดังจะได้นำมาพอเป็นอุทาหรณ์ มีดังนี้

๑. **ธัมมเจตียสูตร**^{๙๙} พระสูตรว่าด้วยธรรมเจตีย์* กล่าวถึงเรื่องเจ้าปเสนทิโกศล กราบทูลพระพุทธรูป และพรรณนาความเลื่อมใสศรัทธาของพระองค์ที่มีต่อพระรัตนตรัย ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมทพูนนิคม แคว้นสักกะ พระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระราชกรณียกิจเสด็จไปยังนครนั้น และได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทรงชมพระเศียรลงจุมพิตพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาค ทรงนวดพระยุคลบาทด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง แล้วทรงประกาศพระนาม พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ทรงเห็นประโยชน์อะไร จึงทรงกระทำความเคารพนอบน้อมในสรีระและแสดงอาการฉันมิตรถึงเพียงนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลตอบว่า ที่ทรงเคารพนอบน้อมอย่างยิ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกของพระองค์ก็เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

จากตัวอย่างดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการแสดงความเคารพต่อพระพุทธรูปของพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งพระองค์ทรงกระทำความเคารพต่อพระพุทธรูปด้วยความนอบน้อมอย่างซาบซึ้งยิ่ง ด้วยทรงมองเห็นว่าพระพุทธรูปทรงมีคุณสมบัติไม่เหมือนคนอื่น ได้แก่ เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เป็นต้น

ในฐานะที่เราเป็นพุทธศาสนิกชน จึงควรตระหนักและให้ความสำคัญในเรื่องนี้ให้มาก รำลึกถึงคุณพระพุทธรูปอยู่ตลอดเวลาในฐานะที่พระองค์ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกโดยการนำธรรมะมาสั่งสอนและให้ประพฤติปฏิบัติตาม ในปัจจุบัน แม้พระพุทธรูปจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ตาม การแสดงความเคารพพระพุทธรูปสามารถปฏิบัติได้โดยกราบไหว้บูชาและรำลึกถึงพระคุณ สิ่งที่สำคัญที่สุดกว่าการกราบไหว้บูชาและรำลึก

^{๙๙}เทียบใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๖๔-๓๗๔/๓๕๑-๓๕๗., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๔-๓๗๔/๔๔๙-๔๕๗.

* คำว่า ธรรมเจตีย์ แปลว่า การนอบน้อมธรรม เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคทรงเรียกอาการที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดงตนนอบน้อมพระองค์และสรรเสริญพระองค์

ถึงพระองค์ คือ การปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระองค์ทรงชี้แนะไว้ให้ ดังพระพุทธพจน์ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม^{๑๐๐} หมายความว่า ผู้ที่ปฏิบัติตามธรรมะของพระองค์ ชื่อว่าเป็นผู้เคารพพระพุทธเจ้าด้วย และนอกจากนี้แล้ว การเคารพสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า คือพระพุทธรูป ก็ถือว่าได้แสดงความเคารพพระพุทธเจ้าเช่นกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ในสังคมปัจจุบัน การสร้างพระพุทธรูปหรือเหรียญต่าง ๆ มักจะเน้นไปในด้านพุทธพาณิชย์มากเกินไป จะเห็นได้ว่า ผู้คนจะให้ความสำคัญเรื่องนี้มากกว่าการปฏิบัติธรรม บางครั้งดูเหมือนเป็นการไม่เคารพในพระพุทธเจ้า เช่น การวางพระพุทธรูปขายตามพื้นดินบ้าง วางในที่ที่ไม่เหมาะสมไม่ควรบ้าง ถือเป็นการไม่ให้ความเคารพอย่างยิ่ง โดยมากจะมองเห็นเป็นเพียงวัตถุหนึ่งที่มีราคาขายได้ เมื่อให้ความสำคัญเรื่องราคาที่สูงและของหายาก จึงทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น การลักขโมยพระพุทธรูปตามวัดและสถานที่ต่าง ๆ มาขาย จนในที่สุดเมื่อตำรวจจับได้ก็ต้องติดคุกติดตาราง แต่การกระทำผิดในลักษณะนี้มีโทษไม่หนักเท่าที่ควร จึงทำให้ผู้ที่มีพฤติกรรมเช่นนี้ไม่หวั่นกลัว น่าจะมีการออกกฎหมายที่ชัดเจนและหนักกว่านี้อีก เพราะพระพุทธรูปถือเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า เมื่อเห็นพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ที่ไหน และมีคนสักการะเคารพ นับถือ แสดงให้เห็นว่ามีพระพุทธศาสนาอยู่ที่นั่น ดังนั้น จึงควรตระหนัก เคารพ สักการะ นับถือ และระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพจริง ๆ มิใช่เสแสร้งแก่งัดทำหรือทำความเคารพเพื่อให้คนอื่นรู้ว่าตนเองก็มีความเคารพเช่นกัน แต่มีได้แสดงความเคารพด้วยความจริงใจ สิ่งที่สำคัญที่สุดที่ควรปฏิบัติ ก็คือการปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ ก็เท่ากับเป็นการเคารพพระพุทธเจ้าด้วยนั่นเอง

๓.๓.๒ ถัมมคารวตา

๑) ความสำคัญของพระธรรม

^{๑๐๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๘๗/๙๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

พระธรรม คือ คำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำมาตรัสสอนสัตว์โลก ให้รู้ตาม พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเคารพธรรม ในบทสวดระลึกถึงพระธรรมคุณ ได้แสดงคุณของพระธรรมไว้ ๙ ประการ ดังนี้

๑. สุวาखाโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง

๒. สนฺทิฎฺฐิโก ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้

๓. อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลา ทุกโอกาส บรรลุเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น และเป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล

๔. เอหิปัสสิโก ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม พิสูจน์ และทำทายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง

๕. โอบนยิโก ควรน้อมเข้ามาในตน คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึงด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่าเชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน

๖. ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญฺหิ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ประจักษ์ใจเฉพาะตนเท่านั้น^{๑๑}

พระธรรมมีความสำคัญ พอจะสรุปได้ ดังนี้

๑. รักษาผู้ปฏิบัติตามไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว
๒. ส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้า

^{๑๑} อภ.ฉก.ก. (บาลี) ๒๒/๑๐/๒๗๖., อภ.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๒.

๓. ทำให้ผู้ปฏิบัติมีความสุข
๔. ทำให้ผู้ปฏิบัติมีเหตุผล และหนักแน่น
๕. เป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลง^{๑๐๒}

๒) ความเคารพในพระธรรม

ความเคารพในพระธรรม คือ เคารพพระธรรมโดยองค์ธรรม ได้แก่ เคารพในพระไตรปิฎก คือ พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม โดยการเรียนรู้และปฏิบัติตาม จนได้ผลตามพุทธประสงค์ การแสดงความเคารพพระธรรมสามารถปฏิบัติได้ ดังนี้

๑. เมื่อมีการประกาศฟังธรรมก็ไปฟังธรรม
๒. นั่งฟังธรรมในโรงธรรมโดยเคารพ
๓. ไม่นั่งหลับ
๔. ไม่ฟังซำน
๕. ไม่สนทนากันถึงเรื่องอื่น ๆ ตั้งใจฟังจริง ๆ
๖. ไม่วางหนังสือบรรจุพระธรรมไว้ในที่ต่ำ ไม่เหยียบย่ำคัมภีร์
๗. ไม่พูดดูหมิ่นพระธรรม
๘. ตั้งใจปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ และปัญญา^{๑๐๓}

๓) กรณีตัวอย่างความเคารพในพระธรรม

กรณีตัวอย่างความเคารพในพระธรรม ที่ปรากฏในพระสูตร ดังจะได้นำมาพอเป็นอุทาหรณ์ มีดังนี้

๑. **คารวสูตร**^{๑๐๔} มีรายละเอียดสำคัญ ดังนี้

^{๑๐๒}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม**, หน้า ๑๔๑.

^{๑๐๓}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ภาณสีทฺธิ), **มงคล ๓๘ ประการ**. หน้า ๑๗๘.

^{๑๐๔}ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๓/๑๖๗-๑๖๘., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๓/๒๓๓-๒๓๔.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ได้เสด็จหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความรำพึงอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยสมณะหรือพรหมณ์คนไหนหนอแลอยู่ พระองค์ได้มีพระดำริว่า เราพึงสักการะ เคารพอาศัยสมณะหรือพรหมณ์อื่นอยู่ เพื่อความบริบูรณ์แห่งศีลชั้นธัมมิกสมาธิชั้นปฐมฌาน วิมุติชั้นปฐมฌาน และวิมุติญาณทัสสนชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ แต่เราไม่เห็นสมณะหรือพรหมณ์อื่นในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะพรหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่มีศีล สมาธิ ปัญญา วิมุติ และวิมุติญาณทัสสนะสมบูรณ์กว่าเรา ที่เราพึงสักการะ เคารพอาศัยอยู่ ทางที่ดีเราพึงสักการะ เคารพธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั้นแลอยู่ ทำให้ทำวสสัมปดีพรหมทราบความรำพึงของพระองค์ด้วยใจแล้วหายตัวจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์ และได้ประณมมือกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตทรงสักการะ เคารพ อาศัยธรรมอยู่ แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบันก็ขอจงสักการะ เคารพ อาศัยธรรมอยู่เถิด จากนั้นได้กล่าวคาถาว่า

พระสัมพุทธเจ้าในอดีต พระสัมพุทธเจ้าในอนาคต
และพระสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดในปัจจุบัน ผู้ขจัดความเศร้าโศก
ของสัตว์เป็นจำนวนมากให้พินาศไปทุกพระองค์นั้น ล้วนเคารพ
พระสัตถธรรมอยู่ นี่เป็นธรรมดาของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย

เพราะเหตุนั้นแล กุลบุตรผู้ใฝ่ประโยชน์ มุ่งหวังความ
เป็นใหญ่ ระลึกถึงคำสอนของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย พึงเคารพ
พระสัตถธรรม^{๑๐๕}

^{๑๐๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๓/๑๖๙., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๓/๒๓๔.

“เย จ อตีตา สมพุทธา	เย จ พุทธา อนาคตา
โย เจตริหิ สมพุทฺโธ	พหุณฺณ โสภนาสนโน
สพฺเพ สทุมฺมครุโน	วิหริสฺสุ วิหรนฺติ จ
อถาปิ วิหริสฺสนฺติ	เอสา พุทฺธานธมฺมตา

จากตัวอย่างนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความเคารพพระธรรม ให้มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นที่พึ่งยิ่งกว่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีพระธรรมเป็นที่ระลึก พระธรรมจึงเป็นหลักแห่งรัตนะทั้งสาม แม้แต่พระอานนท์ ก็ยืนยันแก้วสกลการพราหมณ์ถึงการที่พระพุทธองค์ทรงให้ความเคารพพระธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ว่า ... พราหมณ์ ไม่มีภิกษุสักรูปเลยที่สงฆ์สมมติ คือภิกษุที่ภิกษุผู้เป็นเถระจำนวนมากแต่งตั้งไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลาย ซึ่งภิกษุทั้งหลายพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ ... พราหมณ์ อาตมภาพทั้งหลายมิใช่คนไม่มีที่พึ่ง อาตมภาพทั้งหลายเป็นคนมีที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นที่พึ่ง ... ^{๑๐๖}

นอกจากนี้แล้ว มีพระบาลีที่แสดงว่าพระองค์ทรงเคารพธรรม และสอนให้เคารพธรรมด้วย เช่น ... ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เกิด ... ^{๑๐๗} และพระพุทธพจน์ที่ว่า ... ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา อาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เคารพธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองกายกรรมโดยธรรม ... คุ้มครองวจีกรรมโดยธรรม ... คุ้มครองมโนกรรมโดยธรรม ... ^{๑๐๘}

การแสดงความเคารพพระธรรมนั้น มีวิธีการปฏิบัติหลายอย่างด้วยกัน เช่น เมื่อมีโอกาสฟังธรรมก็ตั้งใจฟังด้วยความเคารพ ไม่นิ่งหลับ ไม่ซูดหรือขีดพื้นเล่นในขณะนั่งฟัง นอกจากนี้แล้ว หนังสือพระไตรปิฎกซึ่งเป็นที่บรรจุรวบรวมทั้งหลักธรรมและวินัยไว้ ไม่ควรวางไว้ในที่ต่ำ การตีความหมายหลักธรรมที่ผิดเพี้ยนไปจากหลักการจริงถือเป็นการไม่เคารพต่อพระธรรม การสวดมนต์ไหว้พระสวดทำนองที่เล่นที่จริง ก็ถือเป็นการไม่เคารพพระธรรมและเป็นการดูหมิ่นพระธรรมด้วย ซึ่งในอนาคตผู้ที่ไม่รู้เนื้อหาแห่งธรรมอย่างแท้จริง

ตสุมา หิ อุตตกาเมน

มหตฺตมภิกฺขุขตา

สทฺธมฺโม ครุภาตพฺโพ

สรํ พุทฺธานสาสนนฺติ.”

^{๑๐๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๘๐/๖๑., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๐/๘๗.

^{๑๐๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๐/๔๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙.

^{๑๐๘} อจ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๔/๑๐๕., อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๕.

ก็จะเขวตามไปด้วย เมื่อมองในสังคมปัจจุบัน จากกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมพุทธ มีกรณีเรื่องการตีความหมายหลักธรรมผิด และเรื่องการวิจารณ์หลักธรรมในทางเสียหาย เกี่ยวข้องอยู่เสมอ เช่น กรณีสันติอโศก กรณีธรรมกาย ถ้าเรานึกถึงความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรมก็ควรที่หันหน้ามาช่วยกันแก้ปัญหานี้ให้ได้ก่อน เพราะมิเช่นนั้น ปัญหา ก็จะยิ่งบานปลาย หลักธรรมก็จะยิ่งผิดเพี้ยนไปเยอะ จนในที่สุดไม่รู้ว่หลักธรรมข้อไหนเป็นข้อเท็จจริง พึงพิจารณาจากกรณีที่ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวจ้วงจาบพระธรรม พระมหากัสสปเถระ มองเห็นความเสื่อมเสีย และความไม่ตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรมจะเกิดขึ้นในอนาคตจึงให้มีการสังคายนาธรรมวินัยขึ้น ดังนั้น เรื่องความเคารพในพระธรรมจึงเป็นเรื่องควรให้ความสำคัญอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่า ในหลักเสขียวัตถวาทด้วยมารยาทการแสดงธรรมนั้น ซึ่งให้เห็นชัดว่า เมื่อจะแสดงธรรมก็แสดงโดยเคารพ เมื่อจะศึกษาก็ศึกษาโดยเคารพ เมื่อจะอธิบายหรือตีความหมาย ก็ควรให้เป็นไปตามหลักความถูกต้องแท้จริง ผู้ที่มีความเคารพพระธรรมย่อมจะประสบผลสำเร็จในชีวิต เพราะธรรมะย่อมรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้ออกไปสู่ที่ชั่ว และผู้ประพฤติธรรมโดยเคารพย่อมอยู่เป็นสุข

๓.๓.๓ สังฆคารวตา

๑) ความสำคัญของพระสงฆ์

พระสงฆ์ เป็นหนึ่งในรัตนะ ๓ ประการ คือสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงจัดตั้งขึ้นมาภายหลัง เป็นสังคมหนึ่งเรียกว่า สังฆะ หรือ สงฆ์ คำว่า สงฆ์ ใช้ในเรื่องของความหมายทางภาษามี ๒ อย่าง คือ

๑. ทางวินัย คำว่า สงฆ์ หมายถึงภิกษุที่ประชุมกันทำสังฆกรรม จำนวนตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป

๒. ทางธรรม คำว่า สงฆ์ หมายถึงคณะบุคคล หรือกลุ่มคนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย^{๑๙๙} นอกจากนี้แล้ว คำว่า สงฆ์ สามารถแปลได้หลายความหมาย เช่น ผู้ฆ่ากิเลส หมายความว่า จะเป็นใคร ๆ ก็ตาม ถ้าพยายามฆ่ากิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงแล้ว ผู้นั้นได้นามว่า เป็นสงฆ์ สงฆ์นั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. สมมติสงฆ์ ได้แก่ ชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบสังฆกรรมได้ตามกำหนดทางพระวินัย ต่างโดยเป็นสงฆ์จตุรวรรคบ้าง (๔ รูปขึ้นไป) ปัญจวรรคบ้าง (๕ รูปขึ้นไป) ทศวรรคบ้าง (๑๐ รูปขึ้นไป) วิสดีวรรคบ้าง (๒๐รูปขึ้นไป)

๒. ปรมัตถสงฆ์หรืออริยสงฆ์ ได้แก่ ผู้เจริญวิปัสสนา จนได้บรรลุมรรค ผลนิพพานไปแล้ว คือ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคจนถึงพระอรหันต์^{๒๐๐}

ในบทสวดระลึกถึงพระสังฆคุณ ได้แสดงคุณของพระสงฆ์ไว้ ๙ ประการ ดังนี้

๑. สุปฏิปันโน ภคฺวโต สวากสงฺโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี

๒. อุตฺตปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติตรง

๓. ฅายปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องทาง

๔. สามีจิปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร

๕. อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย

๖. ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ

๗. ทกฺขิณฺเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา

๘. อญฺชลิกรณฺเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี

๙. อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสุตฺตํ เป็นนानุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๒๐๑}

^{๑๙๙} พันเอกปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘๕-๘๖.

^{๒๐๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ภาณสีทฺธิ), มงคล ๓๘ ประการ. หน้า ๑๗๙.

^{๒๐๑} อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๑๐/๒๗๖., อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๒-๔๓๓.

พระสงฆ์มีความสำคัญ พอจะสรุปได้ ดังนี้

๑. เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบเป็นตัวอย่าง
๒. เป็นบุญเขตของชาวโลก
๓. เป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญก้าวหน้าของพระพุทธศาสนา
๔. เป็นผู้นำของบริษัท ^{๑๑๒}

๒) ความเคารพในพระสงฆ์

ความเคารพในพระสงฆ์ คือ การรู้จักตระหนักถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา มีความยำเกรง อ่อนน้อม กราบไหว้ บูชา เชื้อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน โดยแสดงความเคารพ ดังนี้

๑. เวลาไปสู่ที่บารุงของพระสงฆ์ ต้องไหว้หรือกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ โดยกิริยาอาการเรียบร้อยก่อนแล้วจึงนั่ง
๒. นั่งเรียบร้อย ไม่นั่งเอามือรัดเข่า
๓. ไม่นั่งเอาผ้ารัดเข่า
๔. ไม่สวมรองเท้าในท่ามกลางพระสงฆ์
๕. ไม่กั้นร่มในท่ามกลางพระสงฆ์
๖. ไม่คะนองมือ ไม่คะนองเท้าต่อหน้าพระสงฆ์
๗. เมื่อพระสงฆ์ไม่เชิญ ไม่แสดงธรรม
๘. เมื่อพระสงฆ์ไม่เชิญ ไม่อวดรู้แก้ปัญหาคถาธรรม
๙. ไม่เดิน ยืน นั่ง เบียดพระสงฆ์
๑๐. ต้อนรับด้วยไทยธรรมตามมีตามเกิด หรือตามศรัทธา
๑๑. แลดูพระสงฆ์ด้วยจิตเลื่อมใส ด้วยนัยน์ตาน่ารัก ^{๑๑๓}

๓) กรณีตัวอย่างความเคารพในพระสงฆ์

^{๑๑๒} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม**, หน้า ๑๔๒.

^{๑๑๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), **มงคล ๓๘ ประการ**, หน้า ๑๗๙.

กรณีตัวอย่างความเคารพในพระสงฆ์ ที่ปรากฏในพระสูตร ดังจะได้นำมาพอ เป็นอุทาหรณ์ มีดังนี้

๑. นครวินเทยสูตร^{๑๑๔} ใจความสำคัญของพระสูตรมีดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวแคว้นโกศลชื่อนครวินทะ พราหมณ์และคหบดี ชาวบ้านนครวินทะ ได้ทราบถึงกิตติศัพท์อันงามของพระพุทธองค์ที่ขจรไปทั่ว จึงปรารถนาที่จะพบพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อมีโอกาสเข้าพบแล้ว บางพวกอภิเษกแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร บางพวกทูลสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วก็นั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกนั่งนิ่งเฉย ณ ที่สมควร จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านนครวินทะว่า ถ้ามีอัญเจียรณีย์ปริพาชกถามถึงสมณพราหมณ์ผู้ไม่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา และไม่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ให้ตอบว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา คือ ผู้ยังมีความกำหนัด ความขัดเคือง และความลุ่มหลงในอายตนะภายในและอายตนะภายนอก เพราะยังมีความประพฤติดูหมิ่นกับชาวบ้าน ส่วนสมณพราหมณ์ผู้ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา คือ ผู้ไม่มีความกำหนัด เป็นต้น เพราะมีความประพฤติสูงกว่า ถ้าอัญเจียรณีย์ปริพาชกเหล่านั้นถามถึงปฏิบัติของผู้ไม่มีความกำหนัด เป็นต้น ให้ตอบว่า ท่านเหล่านั้นชอบใช้สอยเสนาสนะอันสงัด ซึ่งเป็นที่ที่อายตนะภายในและอายตนะภายนอกไม่สามารถทำให้เกิดความยินดีได้ หลังจากแสดงธรรมจบลง พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้น ได้ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ แสดงตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต^{๑๑๕}

จากตัวอย่างนี้ มีข้อสังเกตว่า ตอนที่พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านนครวินทะ ได้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคนั้น บางพวกแสดงความเคารพ บางพวกไม่ได้แสดงความเคารพ การที่พระพุทธองค์ตรัสถึงสมณพราหมณ์ผู้ที่ไม่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา

^{๑๑๔}ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๓๔-๔๓๗/๓๗๔-๓๗๗., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๔-๔๓๗/๔๙๓-๔๙๘.

^{๑๑๕}ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๓๔-๔๓๗/๓๗๔-๓๗๗., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๔-๔๓๗/๔๙๓-๔๙๘.

และผู้ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ให้พรหมณ์และคหบดีทั้งหลายฟัง น่าจะมี พระประสงค์ต้องการขจัดความคิดของพรหมณ์ ซึ่งบางพวกอาจยังมีความตะขิดตะขวง ในใจว่า ควรเคารพกราบไหว้ หรือไม่เคารพกราบไหว้พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายดี ซึ่งอุทาหรณ์ในพระสูตรได้แสดงให้เห็นแล้วว่า พระสงฆ์ที่ควรสักการะเคารพ นับถือ และ บูชา คือผู้ที่ไม่มีความกำหนัด ไม่มีความโกรธ ไม่มีความลุ่มหลงในรูป เสียง กลิ่น รส และ การสัมผัส และชอบอยู่ในที่สงบเงียบ เป็นต้น

การแสดงความเคารพในพระสงฆ์ มีข้อที่น่าคิดหลายอย่าง เพราะแม้แต่พระ อริยบุคคลที่เป็นคฤหัสถ์ย่อมต้องกราบไหว้แสดงความเคารพพระสงฆ์แม้ที่เป็นปุถุชน ด้วย เหตุผลเกี่ยวกับธรรมหรือเพื่อเชิดชูธรรมนั่นเอง ซึ่งพอจะสรุปได้ ดังนี้

๑. พระสงฆ์ได้สมัครใจสละวิถีชีวิตสุขสบายอย่างชาวบ้าน มาฝึกหัดขัดเกลา จิตใจ ประพฤติตามธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด นับว่าเป็นผู้ทำสิ่งที่ทำได้ยาก

๒. พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติฝึกอบรมตนมุ่งตรงสู่นิพพาน และประพฤติปฏิบัติเพื่อ ประโยชน์สุขของชาวโลก นับเป็นภาวะและฐานะที่ควรเคารพยกย่อง

๓. พระสงฆ์มีหน้าที่เกี่ยวกับธรรมโดยตรง เป็นศูนย์รวมของผู้มีคุณธรรมหรือ ประพฤติปฏิบัติความดีไว้ได้มากที่สุด เป็นสัญลักษณ์ของธรรมหรือดำรงอยู่ของธรรม พระภิกษุแต่ละรูปเป็นตัวแทนแห่งสงฆ์ เมื่อกราบไหว้พระภิกษุนั้น ๆ ในฐานะเป็นพระภิกษุ รูปหนึ่ง ก็คือการเคารพกราบไหว้ให้เกียรติแก่สงฆ์ และเป็นการเคารพเชิดชูธรรมด้วย

๔. พระภิกษุสงฆ์ได้ศึกษา ปฏิบัติ รักษาพระธรรมวินัยไว้ และนำมาสั่งสอนเผยแผ่ธรรมให้ดีที่สุด เป็นผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา การเคารพกราบไหว้ให้เกียรติแก่พระภิกษุ ในฐานะที่เป็นตัวแทนของสงฆ์ ก็เท่ากับเป็นการเชิดชูสงฆ์ให้ดำรงอยู่เพื่อประโยชน์สุขแก่ ชาวโลก

๕. คฤหัสถ์ยอมกราบไหว้พระสงฆ์ด้วยความปรารถนาดี หวังประโยชน์สุข และ ความเจริญอกงามในธรรมแก่ท่าน โดยฐานเป็นเครื่องช่วยให้ท่านหมั่นระลึกและคอย

สำนึกอยู่เสมอถึงสมณเพศ และหน้าที่ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติด้วยความเพียรพยายามอยู่เสมอ^{๑๑๖}

ดังนั้น ภิกษุสามเณรแม้จะเป็นปุถุชน แต่เมื่อเป็นผู้มีความเพียรพยายามที่จะฝึกฝนอบรมตนเอง ทั้งในด้านความรู้และข้อวัตรปฏิบัติ ถือว่าควรแก่การกราบไหว้ของคฤหัสถ์แม้ที่เป็นอริยบุคคล ภิกษุสามเณรรูปใด เมื่อชาวบ้านกราบไหว้ ยังมีความสำนึกที่จะสำรวจตนว่าเป็นผู้มีคุณความดีสมควรแก่การเคารพกราบไหว้ของเขาหรือไม่ ภิกษุสามเณรรูปนั้นถือว่าน่าเคารพกราบไหว้

ในสังคมปัจจุบัน จากการที่มีข่าวเกี่ยวกับเรื่องภิกษุบางรูปประพฤติผิดธรรมวินัยบ่อย ๆ ทำให้บุคคลผู้มีศรัทธาไม่มั่นคงหวั่นไหวได้ อาจจะมีมองพระสงฆ์โดยภาพรวมว่าประพฤติผิดธรรมวินัยหมด ทำให้ศาสนาและหลักธรรมเสื่อม โดยแท้จริงแล้วศาสนาไม่ได้เสื่อม แต่ผู้ที่ประพฤติผิดธรรมวินัยนั้นแหละเสื่อมไปจากคุณงามความดี เพราะหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นเป็นสัจธรรม ประเด็นการมองพระสงฆ์ในภาพลบโดยไม่มีแยกแยะหรือไตร่ตรองให้ดีก่อนเป็นเรื่องควรทำความเข้าใจให้มากขึ้น เพราะมีเช่นนั้น ผู้ที่ไม่มีศรัทธาหรือมีศรัทธาไม่มั่นคงจะเกิดความลังเลใจว่าจะแสดงความเคารพดีหรือไม่เคารพดี ส่วนผู้ที่มีศรัทธามั่นคงเข้าใจความเป็นจริงจะไม่หวั่นไหวในเรื่องนี้ แม้ภิกษุบางรูปจะประพฤติผิดธรรมวินัยก็ยังคงให้ความเคารพพระสงฆ์ต่อไป เพราะสามารถแยกแยะปัญหาและข้อเท็จจริงได้

นอกจากนี้ ในปัจจุบัน แม้ว่าพระสงฆ์จะประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบก็ตาม การให้ความเคารพพระสงฆ์เหมือนอย่างที่เคยปฏิบัติมา เริ่มมีที่ท้าวว่าจะลดน้อยถอยลงเนื่องมาจากสาเหตุหลายอย่าง เช่น การศึกษาและเข้าใจเรื่องพระพุทธศาสนาสำหรับคนรุ่นใหม่มีน้อยมาก การที่เข้าใจหน้าที่ของพระสงฆ์ก็ไม่มี จึงทำให้มองไม่เห็นบทบาทและความสำคัญของพระสงฆ์ จนในที่สุดมองพระสงฆ์เป็นเพียงแค่คนธรรมดาคนหนึ่ง ครั้นจะแสดงความเคารพก็มีความตะขิดตะขวงใจ ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่สังคมควรใส่ใจในเรื่องนี้ให้มาก รวมทั้งการปลูกฝังค่านิยมที่ถูกต้องด้วย มิใช่ปล่อยให้วัฒนธรรมหรือค่านิยม

^{๑๑๖}ดูเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๓๘-๔๓๙.

สมัยใหม่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้นไป จนทำให้วัฒนธรรมหรือค่านิยมเก่าที่ถือปฏิบัติกันมาอย่างดีเสื่อมหายไป และพระสงฆ์ควรจะมีบทบาทและทำหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขทั้งส่วนตนและส่วนรวมให้มากกว่านี้ด้วย ให้สมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และเป็นผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา

๓.๓.๔ ศึกษาการวตา

๑) ความสำคัญของการศึกษา

คำว่า ศึกษา ได้แก่ การเล่าเรียน ฝึกฝน และอบรม^{๑๑๗} มาจากคำศัพท์บาลีว่า สิกฺขา มาจากภาษาสันสกฤตว่า ศิกฺษา หมายถึง การศึกษา การสำเหนียก ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนา ในภาษาไทยใช้ตามสันสกฤตว่า ศึกษา

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการศึกษ เรียกว่า ไตรสิกขา มี ๓ อย่าง คือ

๑. อธิศีลสิกขา ฝึกอบรมในเรื่องศีล
๒. อธิจิตตสิกขา ฝึกอบรมในเรื่องจิต เรียกว่าสมาธิ
๓. อธิปัญญาสิกขา ฝึกอบรมในเรื่องปัญญา^{๑๑๘}

การศึกษามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของคน พระพุทธศาสนาถือหลักศึกษาตามธรรมชาติของมนุษย์เรา หมายความว่า “มนุษย์เรานี้ท่านเรียกว่า เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและก็ฝึกได้ด้วย คือชีวิตมนุษย์ที่เป็นอยู่นี้เป็นชีวิตที่ได้มาด้วยการเรียนรู้และฝึกหัดพัฒนา”^{๑๑๙} ชีวิตของคนเรานั้นถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการศึกษา เพราะชีวิตคือการ

^{๑๑๗}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๗๗๒.

^{๑๑๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๓๙., และดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๙๑๔-๙๑๕.

^{๑๑๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สอนนาค-สอนจิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗.

เป็นอยู่ และการที่ชีวิตจะเป็นอยู่และดำเนินไปได้ด้วยดี ก็ต้องมีการเคลื่อนไหว ต้องมีการได้เจอสถานการณ์ต่าง ๆ และพบกับประสบการณ์ใหม่ ๆ จะต้องรู้จัก เข้าใจ คิด ปฏิบัติ หรือจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งเป็น หรือสามารถหาทางแก้ไขปัญหาให้ผ่านไปได้ด้วยดี ทำให้ต้องมีการเรียนรู้ และพิจารณาแก้ปัญหาตลอดเวลา ดังได้กล่าวมานั้น ก็คือการศึกษา หรือศึกษานั่นเอง ดังนั้น เมื่อคนเรายังมีชีวิตอยู่ ถ้าจะเป็นอยู่และเป็นอยู่ให้ดี ก็ต้องมีการศึกษาอยู่ตลอดเวลา กล่าวได้ว่า “ชีวิตคือการศึกษ หรือชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีการศึกษ มีการเรียนรู้ หรือมีการฝึกฝนไปด้วย”^{๑๒๐} ดังนั้น “มนุษย์จึงเป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก ด้วยการศึกษ ด้วยการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ถ้ามนุษย์ตั้งใจปฏิบัติตามธรรมชาติของตนที่เป็น สัตว์ผู้ฝึกได้ ก็จะเป็นผู้ที่ประเสริฐอย่างยิ่ง”^{๑๒๑} ดังพระพุทธภาษิตบทว่า ผู้ฝึกตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด^{๑๒๒} และพระพุทธภาษิตบทว่า ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ในหมู่เทวดาและมนุษย์^{๑๒๓} การศึกษาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อมนุษย์ทุกคน เพราะจะทำให้มนุษย์มีความงามและมีความเรียบร้อยทั้งด้านกาย วาจา และใจ

๒) ความเคารพในการศึกษา

เคารพศึกษา หรือเคารพในการศึกษา หมายความว่า เคารพต่อศีล สมาธิ ปัญญา เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนา หรือข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กายวาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไป จนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน มี ๓ ประการ คือ

^{๑๒๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ชีวิตที่เป็นอยู่ดี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๑๒๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **สอนนาค-สอนจิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ**, หน้า ๑๙.

^{๑๒๒}“ทนต์ เสฏฐิ มนุสเสสุ” ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๗๒., ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๑๒๓}“วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฐิ เทวमानุเส” ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๔๕/๒๖๙., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๕/๓๓๘.

๑. อธิศีลสิกขา หมายถึง การศึกษาเรื่องศีล เพื่อปรับพฤติกรรมให้มีกายและวาจาดีงาม รักษากายและวาจาให้เรียบร้อยเป็นปกติ

๒. อธิจิตตสิกขา หมายถึง การศึกษาอบรมพัฒนาจิตให้มีความสงบ จิตตั้งมั่น จิตแน่วแน่ สามารถข่มและบังคับจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านได้

๓. อธิปัญญาสิกขา หมายถึง การพัฒนาสติปัญญาให้เจริญ สามารถเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงได้อย่างถูกต้อง

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือมงคลสูตร ๓๘ ประการ พึงเคารพในการศึกษาด้วยการตั้งใจเรียนและตั้งใจปฏิบัติตามการศึกษา ๔ ประการ คือ

๑. พุทธิศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียน เพื่อให้เกิดความรู้สาขาต่าง ๆ ทั้งในทางโลกและทางธรรม ได้แก่ความรู้ในหลักพระพุทธศาสนาและหลักวิชาการสมัยใหม่

๒. จริยศึกษา ได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ มีมารยาทประจำตระกูล มารยาทประจำประเทศ มารยาทเกี่ยวกับประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

๓. พลศึกษา ได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องกำลังกายและกำลังใจ มีการฝึกออกกำลังกายและการใช้หลักธรรมมาดำเนินชีวิตเพื่อเป็นเครื่องคุ้มกันทางใจ เป็นต้น

๔. ทัตถศึกษา ได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับการใช้มือให้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง ผู้อื่น ประเทศชาติ ศาสนา เช่น ช่างปูน ช่างไม้ ช่างทาสี ช่างปั้น ช่างเขียน ช่างเสริมสวย ช่างเย็บปักถักร้อย ช่างออกแบบ^{๑๒๔}

สรุปความว่า ความเคารพในการศึกษา คือ การรู้จักตระหนักถึงคุณค่าของการศึกษาหาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม แล้วแสดงออกซึ่งความเคารพ โดยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียนอย่างเต็มกำลังความสามารถ จะศึกษาเรื่องใดก็ตาม ก็จงศึกษาให้ถึงแก่นแท้ของเนื้อความ รวมทั้งการรู้จักบำรุงและให้การสนับสนุนการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม

๓) กรณีตัวอย่างความเคารพในการศึกษา

^{๑๒๔}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), มงคล ๓๘ ประการ, หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

๑. สามเณรราหุล^{๑๒๕}

สามเณรราหุล หรือพระราหุลเถระ เป็นพระอริยบุคคลที่น่าศึกษาเป็นแบบอย่าง ท่านได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุอื่น ๆ ในการเป็นผู้มีความใฝ่ในการศึกษา เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์ พระมารดาของท่านได้บอกกับราหุลกุมารว่า ตั้งแต่พระราชบิดา (เจ้าชายสิทธัตถะ) เสด็จออกผนวช ขุมทรัพย์ที่ปรากฏขึ้นพร้อมกับการประสูติของพระองค์ได้หายไป ขอให้ราหุลกุมารไปทูลขอขุมทรัพย์นั้น ขณะที่พระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จออกบิณฑบาตอยู่ในเมือง ราหุลกุมารก็ได้ติดตามพระองค์ไปเพื่อขอขุมทรัพย์ซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอก แต่พระองค์ทรงมอบทรัพย์ภายในให้แทน โดยมีพระบัญชาให้พระสารีบุตรบวชให้ราหุลกุมารด้วยการเปล่งวาจาถึงไตรสรณคมน์ ได้แก่ การอุปสมบทด้วยการถึงสรณะสาม สามเณรราหุลจึงเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา กล่าวกันว่าเมื่อสามเณรราหุลบวชมาแล้ว ท่านได้เป็นผู้นิโคร์ในการศึกษามาก ในเวลาเช้าทุกวัน สามเณรราหุลจะมากอบทรายเต็มกำมือ แล้วอธิษฐานดัง ๆ ว่า วันนี้ขอให้เราได้ฟังโอวาทจากพระพุทธเจ้าและพระอัครสาวกมากมาย ดุจเมล็ดทรายในกำมือของเรานี้ จากการที่สามเณรราหุลมีความเพียรพยายาม สนใจในการศึกษา พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องท่านว่า เป็นผู้เลิศกว่าใคร ๆ ในทางเป็นผู้มีความสนใจใคร่ในการศึกษา นอกจากนี้แล้วท่านยังเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย และมีความเคารพในพระสงฆ์ด้วย

จากตัวอย่างดังกล่าว การที่สามเณรราหุลได้ลุกแต่เช้าเพื่อไปกำทรายเต็มมือแล้วอธิษฐาน ขอให้ได้รับฟังโอวาทจากพระพุทธองค์และพระอัครสาวก แสดงให้เห็นว่าท่านได้ให้ความสำคัญในเรื่องของการศึกษา เคารพในการศึกษา จนได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้เลิศกว่าใคร ๆ ในด้านการศึกษา ความเคารพในการศึกษาจึงเป็นเรื่องที่ควรนำไปปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้เป็นผู้มีความรู้ ฉลาด และเจริญก้าวหน้าในชีวิต

^{๑๒๕} ดูเพิ่มเติมใน “ราหุลตฤ” วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๐๕/๑๑๙-๑๒๑., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๗., วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๕/๖๗. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ในปัจจุบันเป็นที่น่าสังเกตว่า การให้ความเคารพในการศึกษาไม่ค่อยจะมีในหมู่นักเรียนนักศึกษา อาจเป็นเพราะการนำแนวความคิดหรือการปรับเปลี่ยนแนวทางการศึกษาสมัยใหม่ก็เป็นได้ รวมทั้งวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างลูกศิษย์กับครูอาจารย์ หรือระหว่างครูอาจารย์กับลูกศิษย์มีที่ท่าจะลดน้อยถอยลงไปเรื่อย ๆ การให้ความสำคัญที่จะเรียนด้วยความเคารพและให้ความเคารพครูอาจารย์มีความสำคัญน้อยลง ฉะนั้น ครูอาจารย์จึงมีส่วนสำคัญที่จะกระตุ้นให้นักเรียนมองเห็นคุณค่าของการศึกษาและสอนให้ตระหนักถึงคุณค่าของการศึกษาด้วย จะเห็นได้ว่าเรื่องการศึกษาจะมีความเชื่อมโยงกันระหว่างลูกศิษย์กับอาจารย์อยู่เสมอ และเรื่องความเคารพในการศึกษานี้ยังสอนให้มีความกตัญญูรู้คุณคนด้วย จึงควรศึกษาเล่าเรียนด้วยความเคารพ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทศ ๖ ข้อว่าด้วยทศเบื่องขวา^{๑๒๖} เมื่อครูอาจารย์กับลูกศิษย์ต่างให้ความเคารพต่อกันและกัน ต่างฝ่ายจึงเป็นที่รักแก่กันและกัน ศิษย์ก็จะมีความรักต่อครูอาจารย์ ครูอาจารย์ก็จะเมตตาต่อลูกศิษย์ ส่วนผู้ที่ไม่มีความเคารพครูอาจารย์ ไปที่ไหนก็ไม่มีใครรัก ไม่มีใครคอยช่วยเหลือ ไม่มีคนเมตตา ถือเป็นคนเสื่อมเสีย

บุคคลจึงควรตระหนักในการเคารพการศึกษา เพราะผู้ที่เคารพในการศึกษาย่อมได้รับอานิสงส์ คือ เป็นผู้มีความสมบัติของผู้คงแก่เรียนหรือผู้ที่ได้เรียนรู้มามาก ๕ ประการ ดังนี้

๑. ฟังมาก คือได้เล่าเรียนหรือสดับฟังมาก
๒. มีความจำดี สามารถจำหลักหรือสาระสำคัญได้ดี
๓. มีความคล่องปากอันเกิดจากการหมั่นท่องบ่นหรือใช้คำพูดอยู่เสมอ
๔. จำขึ้นใจ เมื่อนึกถึงเนื้อหาที่ได้เรียนมาก็จะปรากฏเนื้อให้เห็นได้ชัดเจน
๕. แทะตลอดด้วยดีด้วยทิวฐิ หมายความว่า มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาทั้งแง่ของความหมายและเหตุผล^{๑๒๗}

^{๑๒๖}ดูทศ ๖ ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างลูกศิษย์กับครูอาจารย์ ในบทที่ ๒ หน้า ๓๐.

^{๑๒๗}เทียบใน อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๘๘/๑๐๕., อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๑๕๗.

๓.๓.๕ อัปมาทคารวตา

๑) ความสำคัญของความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลายให้สมบูรณ์ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นย่อยอมสจุประมวลลงในความไม่ประมาท พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบอัปมาทธรรมเหมือนรอยเท้าช้าง เป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีมากเท้าก็ตาม มีรูป มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบัณฑิตกกล่าวว่ เลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น ฉนใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉนนั่นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกกล่าวว่ เป็นธรรมที่เลิศกว่ากุศลเหล่านั้น^{๑๒๘}

ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ที่เกี่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกกล่าวว่ เลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้ฉนใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉนนั่นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกกล่าวว่ เลิศกว่ากุศลเหล่านั้น^{๑๒๙}

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงใน

^{๑๒๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๓๙/๓๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๓.

^{๑๒๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๔๐/๔๐-๔๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๐/๗๕.

ความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่่าเลิศกว่า
ธรรมเหล่านั้น^{๑๓๐}

ความไม่ประมาท เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมความดีทั้งหลาย ถ้าเว้นความไม่
ประมาทเสีย ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ จะเห็นได้ว่าความเจริญรุ่งเรือง
และความดีทั้งหลายทั้งปวง จะสำเร็จได้ เพราะอาศัยความไม่ประมาท ความไม่ประมาทจึง
เปรียบเสมือนหัวใจสำคัญ ที่จะทำให้การบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ถึงความเจริญรุ่งเรืองได้
อย่างสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ ความไม่ประมาท จึงถือว่ามีมีความสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติ
ธรรมทุกระดับ เพราะถ้าหลงมัวเมาในประมาทเสียแล้ว ความดีทั้งมวลย่อมสูญเปล่า ความ
ประมาทเป็นหลุมดักคนดี บุคคลที่ประสบความสำเร็จ และคนมีความสุข เพราะฉะนั้น
บุคคล วงศ์ตระกูล สังคม และประเทศชาติที่มีความเจริญรุ่งเรือง ก็จะมาตกหลุมพรางนี้^{๑๓๑}

ความไม่ประมาทจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตอยู่ของพวกเรา ก่อนที่
พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ยังได้ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายเป็นปัจฉิม
วาจา คือพระดำรัสครั้งสุดท้าย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังฆาร
ทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้
สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด^{๑๓๒}

๒) ความเคารพในความไม่ประมาท

ความเคารพในความไม่ประมาท คือ การรู้จักตระหนักถึงคุณประโยชน์ของการมี
สติที่ดี ฝึกกำกับสติให้อยู่กับตัวเราตลอดเวลา ซึ่งการแสดงออกซึ่งความเคารพนั้น ก็คือการ
หมั่นฝึกอบรมและพัฒนาสติของเรา เพื่อไม่ให้ประมาท โดยการไม่ละสติ ไม่ปล่อยสติ ไม่ลืม

^{๑๓๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑๒/๘๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๒/๑๔๕.

^{๑๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สถานการณ์พระพุทธศาสนากระแสสายศาสตร์**, พิมพ์
ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๑๓๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖

ตัว ไม่มัวเมา และไม่ลุ่มหลง ด้วยการปฏิบัติอยู่เป็นประจำมิให้ขาด บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและการงาน ควรเคารพในความไม่ประมาทด้วยการปฏิบัติ ดังนี้

๑. รู้จักคุณค่าของเวลา ไม่ผัดเพี้ยนปล่อยวันคืนให้ล่วงไปเปล่า
๒. มองเห็นโทษของทุจริตและคุณค่าของสุจริต เลิกละเลิกเว้นทุจริต เร่งขวนขวายประพฤติดุสุจริต ประกอบแต่สิ่งที่ดีงาม
๓. ไม่ปล่อยใจให้ลุ่มหลงมัวเมาในสิ่งเข้ายวน และความสนุกสนานเพลิดเพลินต่าง ๆ เร่งปฏิบัติหน้าที่การงานให้สำเร็จผลด้วยดี
๔. ทำสิ่งใดก็ทำจริงจัง ไม่เหลวไหลโลเล
๕. มีสติสัมปชัญญะ รู้จักยับยั้งชั่งใจ บังคับควบคุมตนเองได้ และหัดเป็นคนรอบคอบ^{๑๓๓}

ความไม่ประมาทถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง บุรุษกิติ สตรีกิติ คฤหัสถ์หรือพระภิกษุสงฆ์ ควรให้ความสำคัญในความไม่ประมาทในการใช้ชีวิตประจำวัน ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไม่ประมาท ได้แก่ การมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือการใช้สติอยู่ทุกขณะในการดำรงชีวิต ทำให้เกิดความระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่วหรือทางเสื่อม คอยยับยั้ง คอยเตือนอยู่ตลอดเวลา ทำให้สำนึกในหน้าที่และการทำงานอยู่เสมอ โดยพิจารณาหลักธรรมข้อที่ควรพิจารณาเนื่อง ๆ มี ๕ ประการ ดังนี้

๑. เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
๒. เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้
๓. เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
๔. เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น
๕. เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น^{๑๓๔}

^{๑๓๓}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม**, หน้า ๑๘๗.

นอกจากนี้แล้ว ยังต้องฝึกฝนอบรมตนเองให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ดังพระพุทธรูปที่ตรัสไว้ ๔ ประการ คือ

๑. จงละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต และอย่าประมาทในการละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจิตนั้น
๒. จงละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต และอย่าประมาทในการละวจีทุจริตบำเพ็ญวจีสุจิตนั้น
๓. จงละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต และอย่าประมาทในการละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจิตนั้น
๔. จงละมิจฉาปฏิญญี บำเพ็ญสัมมาปฏิญญี และอย่าประมาทในการละมิจฉาปฏิญญี บำเพ็ญสัมมาปฏิญญีนัน^{๑๓๕}

เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรตั้งอยู่ในความประมาท ผู้ที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาททั้ง ๔ ประการดังกล่าว ถือว่าเป็นผู้ที่มีความไม่ประมาทในธรรมขั้นต่ำ ส่วนผู้ใดที่ประพฤติตามหลักธรรมนี้แล้ว ชีวิตของผู้นั้นย่อมไม่เป็นหมัน แม้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเชื่อว่ามีชีวิตอยู่ บุคคลผู้ไม่ประมาท ย่อมไม่ปล่อยให้เวลาให้ผ่านไปให้เสียเปล่า สามารถรักษาประโยชน์ของตนเองและผู้อื่นไว้ได้ ดังนั้น เมื่อมองเห็นความสำคัญและประโยชน์ของความไม่ประมาทแล้ว บุคคลทั้งหลายพึงปฏิบัติด้วยความเคารพในความไม่ประมาท ซึ่งเป็นการเคารพธรรมไปในตัวด้วย เพราะความไม่ประมาทถือว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งประการหนึ่ง

๓) กรณีตัวอย่างความเคารพในความไม่ประมาท

๑. **อัปมาทสูตร**^{๑๓๖} พระสูตรว่าด้วยความไม่ประมาท เหตุการณ์นี้เกิดจากพราหมณ์คนหนึ่งได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อสนทนาปราศรัย และทูลถามพระองค์ว่า

^{๑๓๔} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๖-๗๐., อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๔.

^{๑๓๕} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๖/๑๓๕-๑๓๖., อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๖/๑๗๙.

^{๑๓๖} ดูเพิ่มเติม อัง.นกก. (บาลี) ๒๒/๕๓/๓๔๙-๓๕๑., อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓-๕๒๔.

ข้าแต่ท่านพระโคตม ธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยึดถือไว้ได้ซึ่งประโยชน์ในภพนี้และภพหน้า มีอยู่หรือ พระองค์ตรัสตอบว่า มีอยู่ พราหมณ์จึงทูลถามต่อไปว่า ธรรมที่ว่านั้นเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสว่า ความไม่ประมาท คือธรรมที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยึดถือไว้ได้ซึ่งประโยชน์ในภพนี้และภพหน้า

จากตัวอย่างนี้ ทำให้มองเห็นว่า ความไม่ประมาทเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่ และมีความสำคัญอย่างยิ่งและก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงควรแสดงความเคารพในความไม่ประมาท ตระหนักในการได้เกิดมาเป็นมนุษย์เพราะการเกิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่หาได้ยาก ไม่ควรประมาทในวัยและชีวิต เป็นต้น ความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมที่ช่วยทำให้เรามีสติสัมปชัญญะมั่นคง ไม่เผลอสติ มีสมาธิอยู่กับตัวเป็นประจำ ทำให้มีปัญญาสามารถช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้

ในปัจจุบัน สังคมโลกเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา บางครั้งเราไม่สามารถจะคาดคะเนได้ว่าอะไรจะเกิดขึ้นในโลกนี้ หากได้อาศัยความไม่ประมาทย่อมสามารถป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคต กล่าวได้ว่า ความไม่ประมาทเป็นรากฐานของความดีงามทั้งหมด บุคคลจึงไม่ควรประมาทในชีวิต ในวัย ในการทำงาน ในการศึกษา และในการปฏิบัติธรรม ซึ่งจะนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความสำเร็จเจริญก้าวหน้าในชีวิตและหน้าที่การงาน

คนในสังคมปัจจุบัน มีการยึดติดและเพลิดเพลินอยู่กับสิ่งที่ไร้สาระซึ่งไม่ค่อยมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและหน้าที่การงาน หลงมัวเมาในอบายมุข ได้แก่ ช่องทางแห่งความหายนะทั้งหลาย เช่น การพนัน ดื่มสุรา เกียจคร้านทำการงาน การคบเพื่อนชั่ว เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นบ่อเกิดแห่งความประมาท ดังนั้น สติสัมปชัญญะจึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่จะคอยกระตุ้นให้เกิดความสำนึกให้บุคคลตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ไม่กล้าหรือรู้จักยับยั้งก่อนที่จะทำสิ่งใดลงไป จะเห็นได้ว่าปัญหาต่าง ๆ มากมายที่เกิดขึ้นจากการไม่รู้จักรักษาหลักความไม่ประมาทไปใช้ เช่น การขับรถเร็ว แข่งรถบนถนนหลวง และเมาแล้วขับรถ การกระทำเช่นนี้ถือว่าตั้งอยู่ในความประมาท และสร้างปัญหาให้แก่สังคมรอบข้างมากมาย มีการขับรถไปชนคันอื่นที่ไม่เกี่ยวข้อง เมื่อตำรวจจับได้พ่อแม่ก็ต้องมาประกันตัวออกไป ถูกสังคมตั้งข้อรังเกียจ ส่งผลกระทบทั้งแก่ตนเองและสังคมรอบข้าง จึงจำเป็น

อย่างยิ่งที่จะได้มีการนำแนวความคิดเรื่องความเคารพในความไม่ประมาท ไปใช้ในการแก้ปัญหา โดยการสอนให้รู้จักใช้สติ ฝึกสมาธิและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะทำให้ได้รับประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเองและสังคมด้วย

๓.๓.๖ ปฏิสันถารคารวตา

๑) ความสำคัญของปฏิสันถาร

คำว่า ปฏิสันถาร^{๑๓๗} หมายถึง การทักทายปราศรัยแขกผู้มาหา^{๑๓๘} ได้แก่ การต้อนรับ การรับรอง^{๑๓๙} การแสดงการต้อนรับมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการปิดหรืออุดช่องโหว่ คือที่แตกรั่วอันมีอยู่ในระหว่างตนและบุคคลอื่น^{๑๔๐} หมายถึง การรู้จักสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน สร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันด้วยการต้อนรับนั่นเอง เป็นการรวมน้ำใจหรือการเชื่อมสัมพันธ์ใจคนให้เป็นหนึ่งเดียว ด้วยการแสดงออกซึ่งความรัก ความปรารถนาดี ความสมานสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันซึ่งกันและกัน ด้วยการสงเคราะห์ให้ความช่วยเหลือ ด้วยการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้วยสัมพันธภาพไมตรี อันเกิดจากการเห็นอกเห็นใจกัน เข้าใจในกันและกัน เพื่อยึดเหนี่ยวประสานสามัคคีกันไว้ การรวมเข้าด้วยกัน การไม่ทะเลาะวิวาท ความพร้อมเพรียงและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รวมเข้าเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน^{๑๔๑} ลักษณะดังกล่าวมานี้ ถือเป็นความสำคัญหรือประโยชน์อันเกิดจากการมีปฏิสันถารคือการรู้จักต้อนรับนั่นเอง

๒) ความเคารพในปฏิสันถาร

^{๑๓๗} อัง.ทูก. (บาลี) ๒๐/๑๕๓/๘๘., อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓.

^{๑๓๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๔๙๕.

^{๑๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๗.

^{๑๔๐} มงคล. (บาลี) ๒/๒๗๐/๒๐๑., มงคล. (ไทย) ๔/๒๗๐/๑๑.

^{๑๔๑} พระมหาสุชิน สุชีโว, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธานุชาตเถรคาถา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ภาณสิทฺธิ) ได้อธิบายว่า “ปฏิสันถาร แปลว่า ปิดช่องโหว่ หมายความว่า ในโลกอันเป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์นี้ มีช่องโหว่อยู่ ๒ ช่อง คือ ช่องโหว่ของตนเองและของคนอื่น”^{๑๔๒} ดังนั้น จึงต้องปิดช่องโหว่ ๒ ช่องนี้ด้วยเครื่องปิด ๒ อย่าง คือ อามิสปฏิสันถารและธรรมปฏิสันถาร^{๑๔๓} ดังนี้

๑. อามิสปฏิสันถาร คือ การต้อนรับด้วยสิ่งของ เช่น อาหาร เครื่องดื่ม ที่อยู่อาศัย และเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น

๒. ธรรมปฏิสันถาร คือ การต้อนรับด้วยธรรม การต้อนรับด้วยการกล่าวแนะนำธรรมะ การต้อนรับที่ทำพอดีสมควรแก่ฐานะของแขก มีการลูกรับ เป็นต้น หรือช่วยเหลือสงเคราะห์ เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาต่าง ๆ และช่วยทำกุศลให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี

การแสดงความเคารพในปฏิสันถาร ๒ อย่างนี้ สำหรับพระภิกษุสามเณร ฟังปฏิบัติต่อพระภิกษุด้วยกันและฆราวาสผู้มาเยือน ดังนี้

๑. อามิสปฏิสันถาร ได้แก่ การแสดงความเคารพด้วยการลุกขึ้นต้อนรับ รับบาตร จีวร รับของที่ควรรับ เช่น กระจเป่า เป็นต้น ปูอาสนะ พัด ทาน้ำมัน ให้เกสัช มีเนยใส น้ำอ้อย เป็นต้น ให้น้ำร้อน น้ำเย็น ทำความสะอาดอาคารที่อยู่อาศัย พาเที่ยวไปบิณฑบาต พาไปในกิจนิมนต์ ให้อามิสที่ตนได้แก่ท่าน เช่น ให้แก่อาคันตุกะ ภิกษุใช้ อุปัชฌาย์ อาจารย์ เมื่อพบคนแก่หรือนางภิกษุณี แมชี ก็ฟังให้แก่คนเหล่านั้น ให้แก่บิดา มารดา ให้แก่ไวยาวัจกรผู้รับใช้ ให้แก่พระราชา ให้แก่โจร ให้แก่ผู้อุปัฏฐากมารดาบิดาของตน ให้แก่บัณฑิตปลาสด

๒. ธรรมปฏิสันถาร ได้แก่ การแสดงความเคารพด้วยการต้อนรับด้วยธรรม มีการสอนบาลีและอรรถกถาให้โดยเคารพ พรรณนาเนื้อความแห่งพระบาลีให้ฟังโดยเคารพ บอกรธรรม สอนธรรม แสดงธรรม ให้ฟังโดยเคารพ สอนกรรมฐานให้ สอนธรรม คือ ประยติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ให้บรรเทาความรำคาญ กลุ่มใจให้ ช่วยเหลือกิจที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นการที่สมควร เช่น ช่วยในงานทำบุญต่าง ๆ เป็นเพื่อนเป็นมิตรสหายร่วมกัน ให้อัปภาณ

^{๑๔๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ภาณสิทฺธิ), มงคล ๓๘ ประการ, หน้า ๑๘๕.

^{๑๔๓} อ.ท.ท. (บาลี) ๒๐/๑๕๓/๘๘., อ.ท.ท. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓.

ออกจาอาบัติ ให้มานัต ให้ปริวาส ให้บรรพชาผู้ที่ควรบรรพชา ให้อุปสมบทผู้ที่ควรอุปสมบท แม้สวดกรรมวาจาให้แก่นางภิกษุณีผู้หวังอุปสมบทในสำนักของตน ก็จัดเป็นธรรมปฏิสันถารได้ ในสมัยนี้ บวชชีให้แก่ผู้ประสงค์จะบวชก็จัดเป็นธรรมปฏิสันถารได้เช่นกัน^{๑๔๔}

ในบรรดาปฏิสันถาร ๒ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญธรรมปฏิสันถารคือการต้อนรับด้วยธรรมว่าเป็นยอด^{๑๔๕}

อนึ่ง หากจะกล่าวสรุปวิธีการแสดงความเคารพในปฏิสันถารนั้น สรุปได้ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ศึกษาให้เข้าใจระเบียบและวิธีการปฏิสันถาร
๒. รู้จักรับแขกให้เหมาะสมแก่ฐานะและกาลเทศะ
๓. ระมัดระวังมิให้แขกต้องรอนานหรือเกิดความรู้สึกเก้อเขิน
๔. แสดงความเอาใจใส่และต้อนรับแขกด้วยอัธยาศัยไมตรี
๕. เมื่อไปเป็นแขกของผู้อื่น ต้องรู้จักเวลา แสดงความยินดีในการต้อนรับ

ของเขา และทำตนไม่ให้เจ้าของบ้านหนักใจ^{๑๔๖}

๓) กรณีตัวอย่างความเคารพในปฏิสันถาร

๑. **เรื่องอภัยโจร** เป็นกรณีตัวอย่างเรื่องหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการทำปฏิสันถาร ดังปรากฏในหนังสือมังคลัตถที่ปนีต่อไปนี้

ในเกาะสีหล โจรชื้ออภัย มีบริวารประมาณ ๕๐๐ คน พวกกันเที่ยวปล้นชาวบ้านในที่ต่าง ๆ ชาวบ้านต่างกลัวพากันหนีไปอยู่ที่เมืองอนูราธบุรี เมื่อต่างคนต่างหลบไปอยู่ที่อื่น จึงไม่มีใครไปสูคีรีวิหารเพื่อกราบไหว้พระเจดีย์ อยู่มาวันหนึ่ง พวกโจรได้เข้าไปสูเจดีย์คีรีวิหาร เพื่อปล้นเอาของสงฆ์และสิ่งอื่น ๆ คนที่รักษาวัดอยู่เห็นโจรมากันมาก จึง

^{๑๔๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ภาณสิทฺธิ), มงคล ๓๘ ประการ, หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^{๑๔๕} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๕๓/๘๘., อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓.

^{๑๔๖} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หลักสูตรและประมวลการสอนนิขาธรรม, หน้า ๑๘๘.

พากันรีบไปแจ้งเหตุแก่พระเถระผู้เป็นสมภาร ท่านสมภารได้ให้คนวัดนำเนยใส น้ำอ้อย ข้าวสาร ผักสด ผักดอง เป็นต้น มาให้จัดแจงหุงต้มให้แก่โจร พวกโจรบริโภคเสร็จแล้ว ได้ถามว่า ใครทำการต้อนรับนี้ เมื่อทราบว่าเป็นพระมหาเถระผู้เป็นสมภารได้จัดสั่งให้นำมาเลี้ยง จึงพากันไปหาพระมหาเถระเพราะเกิดความเลื่อมใสในปฏิสันถารของท่าน และกล่าวว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จะเป็นผู้รักษาวินัยให้มีความปลอดภัย ชาวบ้านจะได้พากันมากราบไหว้พระเจดีย์ ตั้งแต่บัดนั้นมา พวกโจรก็พากันยื่นทำการรักษาอยู่ ชาวบ้านได้พากันมาทำบุญกราบไหว้พระเจดีย์ตามปกติ ของที่เหลือจากการทำบุญ ชาวบ้านทั้งหลายก็ได้เลี้ยงพวกโจร

อยู่มาวันหนึ่ง พระภิกษุพูดกันว่า พระมหาเถระเอาของสงฆ์ไปให้แก่พวกโจร ซึ่งเป็นการไม่สมควร พระมหาเถระจึงให้มีการประชุมสงฆ์แล้วถามความคิดเห็นว่า ระหว่างของที่ทำกรต้อนรับพวกโจรกับของสงฆ์ที่อยู่ อย่างไหนมีราคามากกว่ากัน เมื่อเห็นว่าของสงฆ์ที่ยังอยู่มีราคามากกว่า พระสงฆ์จึงกล่าวว่า พระมหาเถระทำปฏิสันถารอย่างนี้ ชื่อว่า ทำดีทำชอบประกอบด้วยคุณ ที่จะป้องกันของสงฆ์ไม่ให้พินาศไปด้วยภัยคือโจร^{๑๔๗}

จากตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นการทำปฏิสันถารด้วยสิ่งของนั้น มีอนิสงส์มากมาย ดังพระมหาเถระผู้มีความฉลาด ใช้การทำอามิสปฏิสันถารแก่พวกโจร จึงรอดพ้นจากการถูกปล้น เพราะถือว่าการเสียน้อยดีกว่าเสียมาก ทำให้ทุกคนอยู่กันอย่างมีความสุข และพวกโจรก็ได้กลายมาเป็นมิตร การต้อนรับด้วยอามิสก็ดี ด้วยธรรมก็ดี ล้วนแต่มีประโยชน์ทั้งนั้น แต่การต้อนรับด้วยธรรมเป็นสิ่งประเสริฐกว่าการต้อนรับด้วยอามิส

ในสังคมปัจจุบัน มีประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งในการใช้หลักธรรมข้อนี้ แม้ว่า การต้อนรับจะถือเป็นการให้เกียรติและให้ความเคารพต่อกันและกันก็จริง แต่บางครั้ง ลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลผู้ทำการต้อนรับนั้นเป็นไปในลักษณะมีความหวังบางอย่าง แอบแฝงอยู่ เช่น การจัดงานกุศลหรืองานอื่น ๆ แล้วมีการเชิญแขกผู้มีเกียรติมาร่วมงานมากมาย บางครั้งดูเหมือนจะเป็นการทำเพื่อให้ได้หน้าหรืออวดศักดิ์ศรีบารมีกัน จัดงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ได้ จะทำให้เสียเกียรติเสียศักดิ์ศรี เมื่อเชิญแขกมาแล้วต้องต้อนรับอย่าง

^{๑๔๗} มงคล. (ปาลี) ๒/๒๗๗/๒๐๖-๒๐๘., มงคล. (ไทย) ๔/๒๗๗/๑๗-๒๐.

เต็มที เงินไม่มีก็ไปกู้ยืมเพื่อมาใช้ในงาน ผลสุดท้ายก็คือการเป็นหนี้ จะสังเกตได้จากตัวอย่างมากมาย เช่น การแต่งงาน งานเผาศพ งานเลี้ยงสังสรรค์ การส่งลูกเข้าโรงเรียน การขอเลื่อนตำแหน่งหรือขึ้นเงินเดือนบางครั้งต้องมีการรับใต้โต๊ะ เป็นการนำหลักปฏิสันถารไปใช้ในทางที่ผิดและเกินความจำเป็น คนในสังคมมักจะทำให้ความสำคัญกับอามิสปฏิสันถารมากเกินไป แสดงให้เห็นว่าไม่ได้นำหลักความเคารพในปฏิสันถารไปใช้ ซึ่งในข้อนี้ชี้ให้เห็นว่าการจะทำปฏิสันถารกับผู้ใดนั้นควรให้พอเหมาะพอควรกับฐานะที่เป็นอยู่ด้วย สิ่งที่สำคัญที่สุดคือควรให้ความสำคัญกับธรรมปฏิสันถารมากกว่า เพราะการต้อนรับด้วยธรรมจะก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเองและผู้ที่เราให้การต้อนรับ พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญธรรมปฏิสันถาร คือการต้อนรับด้วยการให้ธรรมะหรือการให้ความรู้ และการให้คำปรึกษาต่าง ๆ แก่แขกหรือผู้ที่มีความสนใจว่าเป็นยอด หมายถึงเลอเลิศกว่าการต้อนรับอื่นใดทั้งสิ้น การได้นำหลักความเคารพในปฏิสันถารทั้งสองอย่างไปใช้ ก็เท่ากับว่าเราได้ให้ความเคารพในธรรมด้วย

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของความเคารพในพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาอิทธิพลของความเคารพในพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ประโยชน์และโทษที่เกิดขึ้นจากความเคารพ และความเคารพกับแนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาชีวิต ในประเด็นต่อไปนี้

๔.๑ ความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย

ศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่งในหลายสถาบัน และเป็นองค์ประกอบของสังคมที่สำคัญอย่างยิ่ง มีอิทธิพลในการจัดระเบียบสังคมให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมและจริยธรรม เพื่อให้สังคมเป็นอยู่อย่างมีระบบเป็นระเบียบเรียบร้อย ดีงาม และสงบสุข

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย “มีรากฐานที่สำคัญมาจากพระพุทธศาสนา จนกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นมรดกล้ำค่าคู่บ้านคู่เมือง”^๑ เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมที่ได้รับเอาแนวความคิดและวัฒนธรรมของศาสนาอินเดียเข้ามาประพติดปฏิบัติเป็นระยะเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาซึ่งถือได้ว่าเป็นรากฐานของสังคมไทย พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อระบบแนวความคิดและพฤติกรรมของคนไทยอย่างลึกซึ้ง^๒ เราถือกันว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ การถืออย่างนี้ เป็นประเพณีที่สืบต่อมา โดยถูกต้องตามสมควรแก่เหตุ คือ พระพุทธศาสนากับชนชาติไทยมีความสัมพันธ์แนบแน่น

^๑ฉฎฎุมิ หลอมประโคน, **คู่มือครูพระช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^๒สนิท สมัครการ, **ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย : วิเคราะห์เชิงสังคม-มนุษยวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๘.

เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม^๓ พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่เหมาะสมกับจิตใจของชาวไทย ถือเป็นมรดกอันล้ำค่าที่บรรพบุรุษของไทยได้ มอบไว้ให้อนุชนชาวไทย และสามารถกล่าวได้ว่า “พระพุทธศาสนาได้ช่วยดำรงและเชิดชู ชาติไทยไว้ได้ตลอดระยะเวลาอันยาวนานในการสร้างชาติ ชาวไทยยอมรับว่า พระพุทธศาสนาที่เรารับมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยนั้น มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยมากที่สุด”^๔

วัฒนธรรมไทยทุกด้านมีรากฐานสำคัญอยู่ในพระพุทธศาสนา ดังที่พระธรรมปิฎก^๕ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อคนไทยว่า

๑. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ
๒. พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำและเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย
๓. พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย
๔. พระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ช่วยดำรงรักษาเสรีภาพในการนับถือศาสนา
๕. พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติไทย
๖. พระพุทธศาสนาสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระ
๗. พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมเอกลักษณ์ของชาติไทย
๘. พระพุทธศาสนาเป็นมรดกและเป็นคลังสมบัติอันล้ำค่าของชนชาติไทย
๙. พระพุทธศาสนาเป็นหลักนำทางในการพัฒนาชาติไทย
๑๐. พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งของดีมีค่าที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยธรรมของโลก

^๓พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑.

^๔สมจินตนา ภักดิ์ศรีวงศ์, มารยาทในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ่อน แกรมมี จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐-๒๑.

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, หน้า ๒-๙๗.

พระพุทธศาสนา ได้หยั่งรากฝังลึกในราชอาณาจักรไทย มีบทบาทและอิทธิพล ต่อวัฒนธรรม ศิลปะ ภาษา สถาปัตยกรรม วิถีชีวิต และประเพณีไทย เป็นต้น ปราภฏให้ เห็นในด้านต่าง ๆ ได้แก่

ในด้านศิลปะ

ศิลปะไทยมีรากฐานมาจากศิลปะทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า ภาพฝาผนัง อังนงดงามในพระอุโบสถของวัดวาอารามต่าง ๆ มีภาพจิตรกรรมฝาผนังทั่วราชอาณาจักร ล้วนเป็นภาพเขียนเกี่ยวกับชาดกในพระพุทธศาสนา

ในด้านภาษา

ภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีอิทธิพลอย่างมาก ต่อภาษาไทย ประมาณ ๕๐-๖๐ เปอร์เซ็นต์ของคำไทย มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี จะเห็นได้ว่า คำไทยต่าง ๆ ทั้งชื่อคนและในวงวิชาการ มีคำบาลีผสมอยู่บ้าง เป็นคำบาลี ล้วนบ้าง เป็นต้น

ในด้านสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมไทย มีความเกี่ยวเนื่องใกล้ชิดกับสถาปัตยกรรมพระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรมอันสวยงามต่าง ๆ ล้วนเป็นสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ในด้านวิถีชีวิต

ชาวไทยนับถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาด้วยจิตใจเลื่อมใส อย่างยิ่ง การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมไทย

ในด้านประเพณี

ประเพณีต่าง ๆ ของไทย ตั้งอยู่บนพื้นฐานประเพณีซึ่งเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น ประเพณีรับบัว จังหวัดสมุทรปราการ ประเพณีชักพระในภาคใต้ ประเพณีบวชลูกแก้ว ในภาคเหนือ และประเพณีตักบาตรเทโวโรหณะ เป็นต้น ทั้งหมดล้วนเป็นประเพณีที่ เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น^๖

^๖ธรรมรักขิต, พระพุทธศาสนา : ศาสนาแห่งปัญญา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวมสาส์น (๑๙๙๗) จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖๐-๒๖๓.

เพราะเหตุที่คนไทยได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นที่พึงพอใจ “จึงทำให้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้ซึมซาบเข้าไปในจิตใจของคนไทยแทบจะแยกความเป็นคนไทยจากพระพุทธศาสนาไม่ได้”^๗ และคนไทยได้นำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ ทำให้เป็นคนมีคุณธรรมและจริยธรรม การที่คนไทยได้ปฏิบัติเช่นนี้สืบต่อกันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมไทย บรรพบุรุษชาวไทยจึงได้แนะนำสั่งสอนบุตรหลานให้ประพฤติปฏิบัติตามวัฒนธรรมแบบไทย ๆ ซึ่งมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องเสมอ เช่น วัฒนธรรมสำหรับกุลบุตรและกุลธิดาไทย ดังนี้

๑. วัฒนธรรมสำหรับกุลธิดา

- (๑) มีสัมมาคารวะตามลำดับอาวุโสหรือต่อผู้มีคุณธรรมสูง
- (๒) อยู่ในกรอบขนบธรรมเนียมประเพณีไทย
- (๓) รู้คุณของผู้มีอุปการคุณ
- (๔) ประพฤติชอบด้วยไตรทวาร (กายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต)
- (๕) รู้จักสำรวมกิริยามารยาทเสมอ
- (๖) แต่งกายให้เหมาะสมกับโอกาส
- (๗) สุขภาพเรียบร้อยทุกอิริยาบถ
- (๘) ไม่ประพฤติตนให้เสื่อมเกียรติกุลสตรีไทย
- (๙) มีศีลมีสัจย์ในการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด
- (๑๐) มีเหตุผลควบคุมพฤติกรรม ไม่กระทำอะไรตามอารมณ์
- (๑๑) ให้อภัยเมื่อผู้อื่นขอรภัย
- (๑๒) ไม่ควรเพิกเฉยเมื่อเพศแข็งแรงกว่าแสดงความเมตตาหรือช่วยเหลือ
- (๑๓) รู้จักภาวะและฐานะของตนแล้วปฏิบัติตนให้ถูกต้องในฐานะนั้น ๆ

๒. วัฒนธรรมสำหรับกุลบุตร

- (๑) มีสัมมาคารวะตามลำดับอาวุโสหรือต่อผู้มีคุณธรรม

^๗จ่านงค์ ทองประเสริฐ, พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐.

- (๒) รู้คุณของผู้มีอุปการะ
- (๓) ประพฤติชอบด้วยไตรทวาร (กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต)
- (๔) ช่วยเหลือ อนุเคราะห์เพศที่อ่อนแอกว่าเมื่อมีโอกาส
- (๕) ให้อภัยเมื่อผู้อื่นขออภัย
- (๖) รู้จักภาวะและฐานะของตนและปฏิบัติตนให้สมบุรณ์ตามฐานะนั้น ๆ
- (๗) มีจิตเป็นกุศลเสมอ
- (๘) ปฏิบัติตนโดยซื่อสัตย์สุจริต
- (๙) ไม่ประพฤติตนไปในทางเสื่อมเสียเกียรติและชื่อเสียง
- (๑๐) รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีไทยอย่างเคร่งครัด
- (๑๑) รู้จักสำรวมกิริยามารยาทเสมอ
- (๑๒) มีเหตุผลควบคุมพฤติกรรม ไม่กระทำอะไรตามอำเภอใจตน
- (๑๓) ประพฤติตนให้สมควรเป็นผู้นำที่ดี

ดังนั้น ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ของคนไทยที่มีจุดกำเนิดจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ จึงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อความมั่นคงและความคงอยู่ของชาติเป็นอย่างมาก ถ้าวัฒนธรรมของชาติตาย ชาติก็ตาย แต่ถ้าชาติตาย วัฒนธรรมของชาติบางอย่าง เช่น ภาษา วรรณคดี และศิลปกรรม อาจไม่ตายตามก็ได้ เราจะต้องบำรุงส่งเสริม ปรับปรุงและแก้ไขวัฒนธรรมที่มีอยู่ ประสานเข้ากับยุคสมัยและสภาพของเหตุการณ์ปัจจุบัน และถ้าไม่รู้จักรักลูกไส้ วัฒนธรรมของชาติอื่นที่เห็นว่าเป็นภัย และดึงส่วนที่ดีมาประสาน ในที่สุดวัฒนธรรมไทยก็จะหมดไป^๙ ในเมื่อวัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างสูงต่อวิถีชีวิตของคนไทยมานับพันปี ดังนั้น “คนไทยทั้งหลายพึงมีความรัก ความศรัทธา ความภาคภูมิใจและหวง

^๙ผศ.สุพิศวง ธรรมพันธ์, **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ดี.ดี. บุ๊คส์ไตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

^{๑๐}จันทน์ ทองประเสริฐ, **พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย**, หน้า ๑๓-๑๔.

ແຫ່ງຕໍ່ວັດฒนธรรมไทยด้วยการปฏิบัติสืบทอดวัฒนธรรมมิให้สูญหายไป อีกทั้งร่วมมือกันส่งเสริมให้วัฒนธรรมไทยมีคุณค่าใช้สอยยิ่งขึ้นอย่างสอดคล้องกับสมัยตลอดไป”^{๑๐}

๔.๒ มารยาทไทย

คำว่า มารยาท หมายถึง กิริยาวาจาที่ถือว่าเรียบร้อย^{๑๑} “ความประพฤติที่แสดงออกมาทางกายและทางวาจา ซึ่งบัณฑิตทั้งหลายยอมรับว่า เรียบร้อย อยู่ในระเบียบแบบแผนหรือขอบเขตที่ดีงาม เป็นการส่อให้เห็นถึงอัธยาศัยที่ดีอีกด้วย”^{๑๒} ได้แก่ การแสดงอิริยาบถต่าง ๆ ที่มีความสุภาพอ่อนน้อมละเมียดละไมทั้งกิริยา วาจา ที่สุภาพเรียบร้อย ทั้งการแต่งกายที่มีระเบียบเหมาะสมกับกาลเทศะ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย “การมีมารยาทที่ดีต่อกันของคนในสังคม นับเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก เพราะจะทำให้คนเราอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีวัฒนธรรมและคุณธรรมประจำใจ”^{๑๓}

คำว่า มารยาท นี้ มีคำศัพท์ในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกันอยู่ เช่น คำว่า อาจารย์^{๑๔} หมายถึง ความเป็นผู้มีความประพฤติดี มีจรรยา มารยาทที่ดีงาม ซึ่งเมื่อใช้กับพระภิกษุสามเณร หมายความว่า พระภิกษุสามเณรที่มีจรรยา มารยาท มีความประพฤติที่ดีงามนั่นเอง หรือบางครั้งก็รวมความเป็น ศีลาจารย์^{๑๕} (ศีล + อาจารย์) ได้แก่ ศีลและอาจารย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติและมารยาททั่วไปนั่นเอง

^{๑๐} ผศ. สุพิศวง ธรรมพันทา, **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**, หน้า ๓๐๓.

^{๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๖๔๓.

^{๑๒} พระปลัดนอบ รุกขิตสีโล, **คู่มือวิทยากรอบรมคุณธรรม “ค้ำชูพุทธบุตร”**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๔๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๐๕.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๔.

จะเห็นได้ว่า “คนไทยมีลักษณะสุภาพอ่อนน้อม และรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้ดี มีการแสดงความเคารพที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของสังคมอื่น เช่น การยิ้มแย้ม ทักทายปราศรัย การไหว้ การถวายนามพระมหากษัตริย์ เป็นต้น”^{๖๖} กล่าวได้ว่าคนไทยมีวัฒนธรรมแบบพระพุทธศาสนา สังคมไทยจึงเป็นสังคมชาวพุทธ เพราะมีสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏให้เห็นมากมาย เช่น วัด เจดีย์ พระพุทธรูป พระสงฆ์ รวมทั้งพระพุทธศาสนาได้สอนให้คนไทยมีปรัชญาชีวิตที่สงบสุข เชื่อในเรื่องกรรม หรือเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว สอนให้รู้จักการให้อภัยกัน และกัน รักความสันโดษ ดำเนินชีวิตแบบเรียบง่ายอย่างสงบสุข^{๖๗}

พื้นฐานที่สำคัญของมารยาท ซึ่งถือเป็นลักษณะของผู้เจริญหรือผู้ดีไทย คือ

๑. ความสุภาพอ่อนน้อม คือ คนที่มีจิตใจสูงและเชื่อมั่นในตนเอง คนต้องมีอะไรในตัวแล้ว จึงจะมีความสุภาพอ่อนน้อมได้ ความสุภาพอ่อนน้อมไม่ได้เกิดจากความกลัวเกรง แต่เป็นความกล้า

๒. ความสำรวม คือ การมีสติ ไม่พูดไม่ทำอะไรที่เกินควร รู้จักการปฏิบัติที่พอเหมาะพองาม คิดดีแล้วจึงค่อยทำ^{๖๘}

พื้นฐานของมารยาททั้ง ๒ ประการนี้ ถือเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้คนมีลักษณะดูเรียบร้อย จะเห็นได้ว่า บุคคลที่มีความสุภาพอ่อนน้อม และมีความสำรวมระมัดระวังอยู่ตลอดเวลา จะเป็นการแสดงออกทั้งด้านกาย วาจา และใจ ด้วยความจริงใจ ไม่มีการเสแสร้งหรือแก้งทำ อันจะส่งผลให้เป็นผู้รู้จักความเคารพ ได้แก่ การเคารพตนเอง และเคารพคนอื่น

^{๖๖}รศ. ณรงค์ เส็งประชา, **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย ฉบับปรับปรุงใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอบีเอ็นเอสไตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๗๑.

^{๖๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๖๘}สมศรี สุขมลนันท์, **มารยาทสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยบริษัทปูนซิเมนต์ไทย จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๙.

ดังนั้น มารยาทที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาโดยตรงเป็นส่วนมาก เช่น การกราบ การไหว้ เป็นต้น จึงเรียกว่า มารยาทไทย หรือมารยาทแบบไทย ๆ และการมีมารยาทนี้ ยังจะเป็นเครื่องวัดคุณธรรมของคนอีกด้วย ดังโคลงโลกนิติที่ว่า

ก้านบัวบอกกลีกลิ้น	ชลดาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โศดฉลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเร็ว	บอกร้าย แสลงดิน ^{๑๙}

ความเป็นผู้มีสัมมาคารวะในสังคมไทย ก็เช่นเดียวกัน ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา คนไทยจึงนำเอาธรรมะเรื่องความเคารพมาใช้ในสังคม เพื่อให้คนได้รู้จักการเคารพรักกันและกัน และเป็นผู้มีกิริยามารยาทที่ดีงาม กล่าวได้ว่า มารยาทไทย ได้แก่ กิริยาทางด้านกาย วาจา และใจ ที่เรียบร้อยดีงาม เป็นการฝึกคนให้อยู่ในกรอบที่สังคมยอมรับและต้องการ ซึ่งถูกกับลักษณะนิสัยคนไทยที่เป็นคนมีความเคารพนอบน้อม มีความสงบเสงี่ยม และอ่อนโยน

ในหนังสือสมบัติของผู้ดีที่กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการใช้เป็นหนังสือเรียน ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาเป็นต้นไป ได้อธิบายความเคารพ ดังนี้

๑. ผู้ดี ย่อมมีสัมมาคารวะ

ข้อนี้หมายความว่า กิริยาอาการที่แสดงออกของบุคคลที่เป็นผู้ดีนั้น ย่อมแสดงออกแต่ในทางสุภาพเรียบร้อยน่าดูน่าชมเท่านั้น กิริยาอาการนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่ง โบราณท่านกล่าวไว้ว่า กิริยาส่อชาติ มารยาทส่อสกุล เพราะฉะนั้น การแสดงกิริยาอาการที่สุภาพอ่อนโยนงดงาม จึงเป็นการสมควรที่ทุกคนควรทำอย่างยิ่ง

^{๑๙}กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. **ประชุมโคลงโลกนิติ**, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำ
คุรุสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑๕.

กายกริยา คือ ความเป็นผู้มีสัมมาคารวะทางกาย

๑. ย่อมนั่งด้วยกริยาอันสุภาพเฉพาะหน้าผู้ใหญ่
๒. ย่อมไม่ขึ้นหน้าผ่านผู้ใหญ่
๓. ย่อมไม่หันหลังให้ผู้ใหญ่
๔. ย่อมแหวกที่หรือให้ที่นั่งอันสมควรแก่ผู้ใหญ่หรือผู้หญิง
๕. ย่อมไม่ทัดหรือคาบบุหรี คาบกลิ้ง และสูบให้ควันไปรมผู้อื่น
๖. ย่อมเปิดหมวกเมื่อเข้าชายคาบ้านผู้อื่น
๗. ย่อมเปิดหมวกในที่เคารพ เช่น โบสถ์ วิหาร ไม่ว่าแห่งศาสนาใด
๘. ผู้น้อยย่อมเคารพผู้ใหญ่ก่อน
๙. ผู้ชายย่อมเคารพผู้หญิงก่อน
๑๐. ผู้ลาย่อมเป็นผู้เคารพก่อน
๑๑. ผู้เห็นก่อนโดยมากย่อมเคารพก่อน
๑๒. แม้ผู้ใดเคารพตนก่อน ย่อมต้องตอบเขาทุกคน ไม่เฉยเสีย^{๒๐}

วจีกริยา คือ ความเป็นผู้มีสัมมาคารวะทางวาจา

๑. ย่อมไม่พูดจาล้อเลียนหลอกหลวงผู้ใหญ่
๒. ย่อมไม่กล่าวร้ายถึงญาติมิตรที่รักใคร่นับถือของผู้ฟังแก่ผู้ฟัง
๓. ย่อมไม่กล่าววจาอันติเตียนสิ่งเคารพหรือที่เคารพของผู้อื่นแก่ตัวเขา
๔. เมื่อจะขอทำล่วงเกินแก่ผู้ใด ย่อมต้องขออนุญาตตัวเขาก่อน
๕. เมื่อตนทำพลาดพลั้งสิ่งใด แก่บุคคลผู้ใด ควรออกวจาขอโทษเสมอ
๖. เมื่อผู้ใดได้แสดงคุณต่อตนอย่างไร ควรออกวจาขอบคุณเขาเสมอ^{๒๑}

มโนกริยา คือ ความเป็นผู้มีสัมมาคารวะทางใจ

๑. ย่อมเคารพยำเกรงบิดามารดาและอาจารย์

^{๒๐} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **สมบัติของผู้ดี**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๓-๔.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๒๗.

๒. ย่อมนับถือชอบน้อมต่อผู้ใหญ่

๓. ย่อมมีความอ่อนหวานแก่ผู้น้อย^{๒๒}

ดังนั้น เรื่องการมีมารยาทที่ดีงาม เป็นเรื่องที่ทุกคนควรใส่ใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะการจะดูว่าคนนี้เรียบร้อย คนนั้นไม่เรียบร้อย ก็จะได้สังเกตได้จากกิริยามารยาทนี้แหละ เป็นเบื้องต้น ดังคำสุภาษิตไทยที่ว่า กิริยาส่อชาติ มารยาทส่อสกุล และที่สำคัญ คือ การมีมารยาทที่ดีงามย่อมสร้างความประทับใจแก่บุคคลที่พบเห็นได้ เช่นตัวอย่างของ อุปติสสมาณพไปพบเห็นพระอัสสชิแล้วเกิดความเลื่อมใสในกิริยามารยาทที่สงบและสง่างามของท่าน ซึ่งมีเรื่องเล่า ดังนี้

สมัยนั้น สัตว์ชัยปริพาชกอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์พร้อมบริวาร ๒๕๐ คน อุปติสสมาณพ (สารีบุตร) กับโกณฑิมาณพ (โมคคัลลานะ) อยู่ในจำนวนปริพาชกผู้เป็นศิษย์ ทั้งสองได้ตั้งกติกากันว่า ผู้ที่ได้บรรลุอมตธรรม* ก่อนจะบอกแก่กัน

เข้าวันหนึ่ง พระอัสสชิเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ มีกิริยาสงบเสงี่ยม เมื่ออุปติสสมาณพเห็น จึงคิดว่า ผู้นี้คงเป็นพระอรหันต์หรือผู้ปฏิบัติตามทางพระอรหันต์ รอเวลาอยู่จนเห็นว่าท่านรับบิณฑบาตแล้วกลับ จึงเข้าไปสอบถามถึงสำนักที่บวชและ ครูผู้สอน พระอัสสชิตอบว่า ท่านบวชอุทิศพระผู้มีพระภาค ชอบใจธรรมของพระองค์ แล้วแสดงธรรมโดยย่อว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

อุปติสสมาณพได้ฟังเพียงเท่านี้ก็เกิดปัญญา แล้วลากลับไปหาโกณฑิมาณพ พอโกณฑิมาณพได้ฟังก็เกิดปัญญาเช่นเดียวกัน ทั้งสองได้ชวนกันไปอยู่กับพระผู้มีพระภาค และไปชวนสัตว์ชัยปริพาชก แต่ท่านไม่ยอมไป ทั้งสองจึงพาบริวาร ๒๕๐ คน ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่วัดพระเวฬุวัน ส่วนสัตว์ชัยปริพาชกเสียใจมากถึงกับอาเจียนออกมา

^{๒๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗-๒๘.

* อมตธรรม หรืออมฤตธรรม ได้แก่ ธรรมที่ทำให้ไม่ตาย, ธรรมซึ่งเปรียบด้วยน้ำอมฤตอันทำผู้ดื่ม ให้ไม่ตาย หมายถึง พระนิพพาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๒.).

เป็นเลือด พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นสหายทั้ง ๒ เดินมา รับสั่งว่า สหายทั้ง ๒ คน จักเป็นคู่สาวกชั้นยอดของพระองค์ ทั้งสองเข้าไปเฝ้ากราบทูลขออุปสมบท^{๒๓}

จากตัวอย่างนี้ จะเห็นได้ว่า กิริยามารยาทอันดูสงบและเรียบร้อยของพระอัสสชิ ย่อมยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่พบเห็น ดังเช่นอุปติสสมาณพได้พบเห็นกิริยามารยาทอันสงบและดูเรียบร้อยของอัสสชิแล้วเกิดความเลื่อมใสในตัวท่าน เมื่ออุปติสสมาณพได้อุปสมบทแล้ว ท่านทราบว่าพระอัสสชิอยู่ในทิศใด ก็จะแสดงความเคารพไปในทิศนั้น เวลานอนก็จะบ้ายศีรษะไปในทิศนั้น ทำให้ภิกษุทั้งหลายเข้าใจผิดคิดว่า ท่านบูชาทิศอยู่ จึงนำความไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์จึงตรัสว่า สารีบุตรมิได้บูชาทิศ ท่านบูชาพระอัสสชิ ซึ่งเป็นอาจารย์ของท่าน และตรัสพระคาถาว่า

บุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงแล้ว จาก
อาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์นั้นโดยเคารพ เหมือน
พราหมณ์* นอบน้อมบูชาไฟที่บูชา ฉะนั้น^{๒๔}

จึงกล่าวได้ว่า มารยาท ก็คือตัวกำหนดพฤติกรรมหรือความประพฤติของมนุษย์ ในสังคมแต่ละสังคมเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม ซึ่งมีการแสดงออก ทางด้านความคิด ความอ่าน รวมทั้งกิริยาอาการต่าง ๆ ทางด้านกาย วาจา และใจ บุคคลที่มีมารยาทดี มีความประพฤติดีในที่ชุมนุมชน เมื่อไปสู่อะไรก็ตาม ย่อมเป็นที่ รักใคร่ของผู้คนที่พบเห็นทั่วไป และมารยาทนี้ ถือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อบุคคล กล่าวได้ว่า เป็นอาภรณ์ประดับกายที่มีค่ากว่าอาภรณ์อื่นใดในโลกนี้

^{๒๓}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๐-๖๒/๕๑-๕๕., วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๒/๗๒-๗๗.

*พราหมณ์ ในที่นี้หมายถึงพราหมณ์โดยชาติกำเนิด (ช.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๒๔}ช.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๙๒/๘๕., ช.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๒/ ๑๕๖.

“ยมุหา ธมฺมํ วิชานเยยฺย สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ
สกุจฺจํ ตํ นมสฺเสยฺย อคฺคิหุตฺตํ พฺราหฺมณฺโณติ”

มารยาทไทย เป็นมารยาทแบบชาวพุทธหรือมารยาทชาวพุทธ เพราะ พฤติกรรมการแสดงออกทางด้านการเคารพซึ่งกันและกันนั้น ได้รับอิทธิพลมาจาก พระพุทธศาสนา เมื่อชนชาวไทยได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา จึงมีการปรับประยุกต์ หลักธรรมหรือกฎระเบียบวินัยมาเป็นมารยาทแบบไทย ซึ่งมารยาทไทยนี้ เมื่อกล่าวถึง ต้นแบบที่ได้นำมาใช้ คือ เสดิยะหรือเสดิยวัตร^{๒๕} ได้แก่ ข้อวัตรปฏิบัติที่พระภิกษุ สามเณรจะต้องปฏิบัติ ทำให้คนไทยส่วนมากมีกิริยามารยาทสุภาพอ่อนน้อม ดูเรียบร้อย ดี

ทัศนีย์ ทองสว่าง กล่าวว่า

เนื่องจากสังคมไทยส่วนใหญ่นิยมยกย่องเคารพผู้ที่อาวุโสกว่า ซึ่งสิ่งนี้เป็น ที่ยอมรับกันในสังคมมาตั้งแต่สมัยโบราณ และได้กรุ่นใหม่ก็ถูกอบรมให้มี ค่านิยมในเรื่องการเคารพผู้ใหญ่ เพราะฉะนั้น ในสังคมไทยคนที่มีความอาวุโสทั้ง อายุและประสบการณ์มักจะเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือ โดยเฉพาะในการ บริหารงานในวงราชการ ส่วนใหญ่มักจะพิจารณาความอาวุโสเป็นเกณฑ์^{๒๖}

ในข้อนี้สืบเนื่องมาจากคนไทยได้นำแบบอย่างในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ กับสังคมไทย คือ การเคารพกันตามลำดับอาวุโสหรืออายุสมาชิกภาพนั่นเอง นอกจากนี้ แล้ว บรรพบุรุษไทยได้คำนึงถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมไทย และการอยู่รอดของชาติ จึงได้พยายามดัดแปลงปรับปรุงศึกษาเรื่องมารยาทขึ้นจากลักษณะนิสัยของชาวไทยแต่เดิม จากพระพุทธศาสนา “ได้มีการกำหนดระเบียบข้อปฏิบัติจนเป็นรูปแบบและแนวทางให้ เยาวชนในรุ่นหลังได้สืบทอดต่อกันมา จนทำให้ชาวไทยเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่า มีมารยาทดี มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามมาช้านาน”^{๒๗}

^{๒๕}ดูรายละเอียดเสดิยวัตร ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๕๔-๕๘.

^{๒๖}ทัศนีย์ ทองสว่าง, **สังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐๒.

^{๒๗}สมจินตนา ภักดีศรีวงศ์, **มารยาทในสังคมไทย**, หน้า ๓๒.

๔.๒.๑ การแสดงความเคารพ

เมื่อกล่าวถึงการแสดงความเคารพอันเป็นวัฒนธรรมแบบไทยแล้ว ถือได้ว่า ความเคารพเป็นมารยาทสำคัญประการหนึ่ง ที่สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคลต่าง ๆ ให้เข้ากันได้เป็นอย่างดี ระหว่างบุคคลที่อยู่ในชั้นเดียวกันหรือต่างชั้นกัน อยู่ในวัยเดียวกันหรือต่างวัยกัน เป็นต้น และผู้ที่มีความเคารพนั้น ยังจะแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทียของบุคคลด้วย สอนให้เป็นคนไม่หลงตน ให้รู้จักยกย่องให้เกียรติคนอื่น และสอนให้รู้จักตัวเองและรู้จักคนอื่นที่เรามีส่วนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย

การแสดงความเคารพอันเป็นระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมไทย ที่บรรพบุรุษ ได้ยึดถือประพฤติปฏิบัติมาเป็นลำดับจนเป็นแบบแผน หรือเป็นสัญลักษณ์ประจำชาติ ผู้ที่ รู้จักแสดงความเคารพ ถือว่าเป็นผู้ที่เคารพประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม เป็นผู้ มีมารยาทงาม น่ารัก น่าเคารพนับถือ และน่าคบหาสมาคม ส่วนวิธีการแสดงความเคารพ นั้น เช่น การกราบ การไหว้ การลุกขึ้นยืนรับ การพนมมือในโอกาสพิเศษ สวดมนต์ และการแสดงความนอบน้อม เป็นต้น

ในวิทยานิพนธ์นี้ จะแสดงความเคารพที่สำคัญ ๒ ประการ^{๒๔} ดังนี้

๑. กราบ

การกราบ คือ การหมอบลงพร้อมกับกระพุ่มมือ แขนทั้งสองลงกับพื้น ก้มศีรษะลงให้หน้าผากจรดมือหรือจรดพื้น แบ่งออกเป็น ๓ แบบ ตามประเภทที่เราเคารพ คือ

๑. การกราบพระรัตนตรัย ให้กราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ คือ กราบ โดยให้อวัยวะ ๕ ส่วนจรดพื้น ได้แก่ มือทั้ง ๒ เข่าทั้ง ๒ และหน้าผาก ๑ กราบ ๓ ครั้ง แบ่งออกเป็น ๓ จังหวะ ผู้ชายนั่งท่าเทพบุตร ผู้หญิงท่าเทพธิดา ให้ปฏิบัติดังนี้ ๑. อัญชลี (ยกมือทั้งสองขึ้นประนมระหว่างอก) ๒. วันทา (ไหว้ โดยให้หัวแม่มืออยู่ระหว่างคิ้วและปลายนิ้วจรดตีนผม) ๓. อภิวาท (กราบ โดยการก้มศีรษะลงให้หน้าผากจรดพื้นระหว่างฝ่ามือทั้งสอง)

^{๒๔}ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน แคล้ว เจริญวงศ์, มารยาทและการสมาคม, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๘-๓๒.

๒. กราบบุคคล ได้แก่ การกราบบุคคลผู้อาวุโส บิดามารดา ครูอาจารย์ กราบบุคคลผู้อาวุโสให้ยกมือประนมขึ้น โดยให้นิ้วหัวแม่มือจรดปลายคาง ปลายนิ้วจรดจุมูก กราบบิดามารดา ครูอาจารย์ ให้ยกมือประนมขึ้นโดยให้นิ้วหัวแม่มือจรดจุมูก ปลายนิ้วจรดระหว่างคิ้วแล้วกราบลงกับพื้น ไม่แบ่มือ ให้กราบเพียงครั้งเดียว

๓. กราบศพ ให้ปฏิบัติตามสภาพของบุคคล เช่น กราบศพพระภิกษุ ให้กราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ กราบศพบิดามารดา ครูอาจารย์ และบุคคลผู้อาวุโส ให้ยกมือประนมขึ้นโดยให้นิ้วหัวแม่มือจรดจุมูก ปลายนิ้วจรดระหว่างคิ้วแล้วกราบลงกับพื้น ไม่แบ่มือ ให้กราบเพียงครั้งเดียว ส่วนศพผู้มีฐานะเสมอกัน (เพื่อน) ไม่ต้องกราบ ให้ไหว้แทนโดยยกมือประนมขึ้นตรงอก ให้ปลายนิ้วจรดปลายคาง ไม่ต้องน้อมศีรษะ หากเป็นศพผู้มีอายุน้อยกว่า ไม่ต้องกราบ ไม่ต้องไหว้ จุดธูปบูชา แล้วนั่งสงบจิตไว้อาลัย

๒. การไหว้

การไหว้ คือ การยกมือทั้งสองข้างขึ้นประนมตรงระหว่างทรวงอก นิ้วชิดกัน ปลายนิ้วจรดกัน ไม่แยกปลายนิ้วออกจากกัน แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง ตามประเภทของบุคคลที่เราเคารพ คือ

๑. ไหว้ผู้มีฐานะเสมอกัน ยกมือประนมขึ้นตรงอก ให้ปลายนิ้วจรดปลายคาง ไม่ต้องน้อมศีรษะ

๒. ไหว้ผู้มีอาวุโสกว่า ยกมือที่ประนมขึ้นให้ปลายนิ้วหัวแม่มือจรดปลายคาง ให้ปลายนิ้วชี้จรดปลายจุมูก น้อมตัว ก้มศีรษะ ถ้าเป็นผู้หญิงให้ย่อตัวเล็กน้อย

๓. ไหว้บิดามารดา ครู อาจารย์ ยกมือที่ประนมขึ้นให้ปลายนิ้วหัวแม่มือจรดปลายจุมูก ให้นิ้วชี้จรดระหว่างคิ้ว น้อมตัว ก้มศีรษะ ถ้าเป็นผู้หญิงให้ย่อตัวเล็กน้อย

๔. ไหว้พระภิกษุ ยกมือประนมขึ้นให้ปลายนิ้วหัวแม่มือจรดระหว่างคิ้ว ให้ปลายนิ้วจรดตีนผมหรือหน้าผาก น้อมตัว ก้มศีรษะ ถ้าเป็นผู้หญิงให้ย่อตัวลงเล็กน้อย

ในกรณีที่ผู้ใหญ่รับไหว้ผู้น้อยนั้น ได้แก่ บิดามารดา ครูอาจารย์ หรือผู้อาวุโส ให้ประนมมือระดับอก ปลายนิ้วมือชี้ออก

จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานอันเป็นแกนสำคัญอันหนึ่งของสังคมมนุษย์ เพราะวัฒนธรรมเป็นแบบแผนในการดำรงและดำเนินชีวิตของคนในสังคม

วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมหรือความพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมแต่ละสังคม การแสดงความเคารพโดยการกราบ ไหว้ ก็เป็นวัฒนธรรมหนึ่ง จะพบเห็นได้ในหมู่ชนที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนานั้นเอง เป็นการแสดงความเคารพต่อบุคคลหรือสิ่งต่าง ๆ ที่เรามีความเลื่อมใสและนับถืออยู่ เช่น พระรัตนตรัย และพระบรมสารีริกธาตุ

การกราบ มาจากคำว่า อภิวัต คือ การหมอบลงที่พื้นพร้อมกับกระพุ่มมือหรือพร้อมกับการประนมมือ ในบรรดาภิกษุอาการแสดงความเคารพ การกราบเป็นภิกษุอาการแสดงความเคารพอ่อนนุ่มต่อมตนอย่างสูงสุด ส่วนการไหว้ มาจากคำว่า วันทา หรือ นมัสการ คือ การยกกระพุ่มมือที่ประนมขึ้นจรดหน้าผาก พร้อมกับก้มศีรษะลงเล็กน้อย เป็นภิกษุอาการแสดงความเคารพอย่างอ่อนนุ่ม ทั้งสองประการนั้น นิยมใช้ทั้งทางคติโลกและคติธรรม

การกราบ ไหว้ เป็นวิธีแสดงความเคารพประจำชาติไทย ต้องเกิดจากน้ำใสใจจริง เมื่อเราจะกราบหรือไหว้ใคร ก็ต้องคิดในใจ สรรวมกาย เพ่งอยู่เฉพาะหน้าผู้ที่เราจะทำความเคารพ อันจะก่อให้เกิดผู้ที่รับการเคารพนั้น มีความรักใคร่เอ็นดู สร้างความสัมพันธ์และมิตรไมตรีที่ดีงามได้เป็นอย่างดี ดังได้กล่าวแล้วว่า ความเคารพ คือการรู้จักตระหนักในคุณค่าหรือคุณงามความดีของบุคคลหรือสิ่งของ ดังนั้น เวลาเราแสดงความเคารพไม่ควรเสแสร้งหรือแก้งทำ หรือแสดงความเคารพเกินงาม ทำเหลาะแหละบ้าง ที่เล่นที่จริงบ้าง เช่น การกราบ ไหว้ ด้วยภิกษุอาการหลุกหลิก สักว่าแต่ทำเท่านั้นขาดความตั้งใจ

๔.๓ โทษของการขาดความเคารพ

สาเหตุที่สำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาทางครอบครัวหรือทางสังคม เช่น ครอบครัวแตกแยก สังคมวุ่นวาย ไม่มีความสามัคคีในหมู่คณะ มาจากการขาดความเคารพนั่นเอง ความเคารพจึงมีความสำคัญกับคนทุกคนในสังคม เพราะถ้าไม่มีความเคารพต่อกันและกันแล้ว ย่อมมีโทษเกิดขึ้นแน่นอน จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลนิพพานของพระสงฆ์และปุถุชนคนทั่วไปทั้งหลาย ถ้าไม่ปฏิบัติตามหลักศรัทธาแล้ว ย่อม

เป็นไปได้ยากที่จะมีความเจริญก้าวหน้าในธรรมและหน้าที่การงาน เป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย (รวมทั้งบุคคลทั่วไป)

๑. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ไม่มีความประพฤติเสมอกาคนในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จักบำเพ็ญอภิธมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้
๒. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ ไม่บำเพ็ญอภิธมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้
๓. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้
๔. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ได้
๕. เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้^{๒๙}

นอกจากนี้แล้ว การขาดความเคารพยังส่งผลให้ได้รับโทษมากมาย คือ โทษในปัจจุบัน ได้แก่ ถูกรื้อทำลายที่อยู่อาศัย^{๓๐} อยู่ไม่เป็นสุข^{๓๑} และโทษในอนาคต ได้แก่ เกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก และเกิดในสกุลต่ำ^{๓๒}

ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับสุภมาณพโตเทยบุตรว่า

มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่รู้จักกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ไม่ลูกรับผู้ที่ควรลูกรับ ไม่ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ไม่ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง ไม่สักการะผู้ที่ควรสักการะ

^{๒๙} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๑/๑๓., อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑/๒๔-๒๕.

^{๓๐} มงคล (บาลี) ๒/๒๘๑/๒๑๒., มงคล (ไทย) ๔/๒๘๑/๒๖.

^{๓๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๓/๑๖๗., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๓/๒๓๓.

^{๓๒} มงคล (บาลี) ๒/๒๖๒/๑๙๕., มงคล (ไทย) ๔/๒๖๒/๓.

ไม่เคารพผู้ที่ควรเคารพ ไม่นับถือผู้ที่ควรนับถือ ไม่บูชาผู้ที่ควรบูชา เพราะกรรมที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ถ้าไม่ไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่รู้จักกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ไม่ลูกรับผู้ที่ควรรับรับ ไม่ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ไม่ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง ไม่สักการะผู้ที่ควรสักการะ ไม่เคารพผู้ที่ควรเคารพ ไม่นับถือผู้ที่ควรนับถือ ไม่บูชาผู้ที่ควรบูชา นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ^{๓๓}

อีกประการหนึ่ง การขาดความเคารพยังเป็นเหตุปัจจัยให้พระสังฆธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นาน กล่าวคือ สืบเนื่องมาจากภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในพระศาสดา^{๓๔}
๒. อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในพระธรรม^{๓๕}
๓. อยู่อย่างไม่มี ความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในพระสงฆ์^{๓๖}

^{๓๓}ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๙๕/๒๖๖., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๕/๓๕๔.

^{๓๔}หมายถึงเมื่อขึ้นสู่ลานเจดีย์เป็นต้น ก็ไม่หุบร่ม ไม่ถอดรองเท้า และกล่าวคำหยาบ เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความไม่เคารพ (อภ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๘๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๓๕}หมายถึงนั่งหลับและคุยกันในขณะที่ฟังธรรม (อภ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๘๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๓๖}หมายถึงอยู่ท่ามกลางสงฆ์ที่ไม่สำรวจกายวาจาให้เรียบร้อย และไม่มีความเคารพในพระเถระ ได้แก่ พระผู้มีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ที่นับว่าเป็นพระผู้ใหญ่ คือมีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป ในพระมัทธิมะ ได้แก่ พระระดับกลาง มีพรรษาตั้งแต่ครบ ๕ แต่ยังไม่ถึง ๑๐ ในพระนวกะ ได้แก่ พระใหม่มีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ ที่นับว่ายังใหม่ มีพรรษาน้อยกว่า ๕ ที่ยังต้องถือศีลสัตย์ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๓., อภ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๘๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

๔. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสิกขา^{๓๗}

๕. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงกันและกัน^{๓๘}

และพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่มี ความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ประกอบด้วยกรรม ๕ ประการ คือ ไม่มีศรัทธา ไม่มีความ ละอายใจ ไม่มีความเกรงกลัวต่อบาป เกียจคร้าน และมีปัญญาทึบ ย่อมเคลื่อน* ไม่ตั้งมั่นในพระสัทธรรม** และไม่อาจถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้^{๓๙}

๔.๔ ประโยชน์ของการมีความเคารพ

การมีความเคารพต่อกันและกัน ถือเป็นสิ่งทีบุคคลพึงกระทำอย่างยิ่ง เป็นการ แสดงออกซึ่งความกตัญญูกตเวทิตะและตระหนักถึงคุณความดีของบุคคลและสิ่งของ เมื่อ บุคคลได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์แล้ว ถือว่าเป็นได้ผู้ปฏิบัติตามมงคลสูตรข้อว่า ด้วยความเคารพ ส่งผลให้ได้รับประโยชน์มากมายทั้งในปัจจุบันและอนาคต ผู้หวังความ เจริญก้าวหน้าในหน้าที่การปฏิบัติธรรม รู้จักตระหนักในหลักकारวะแล้ว ย่อมสามารถ ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากอัสวะกิเลสทั้งปวงได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย (รวมทั้งบุคคลทั่วไป)

^{๓๗}หมายถึงไม่บำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ให้บริบูรณ์ (อภ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๘๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๓๘}หมายถึง ก่อการทะเลาะวิวาทกัน เป็นต้น (อภ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๘๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)., และดู อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๐๑/๒๓๓, อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓., อภ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๔๐/๓๒๖., อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑-๔๙๒.

*เคลื่อน ในที่นี้หมายถึงเคลื่อนจากคุณธรรมทั้งหลายในพระศาสนา (อภ.ปญจก.อ. (บาลี)๓/๘/ ๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

** สัทธรรม ในที่นี้หมายถึงศาสนา (อภ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๘/๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๓๙}อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๙/๗-๘., อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๙-๑๐/๑๑-๑๔.

๑. เป็นไปได้ที่ภิกษุมีความเคารพ มีความยำเกรง มีความประพฤติเสมอภาคในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จักบำเพ็ญอุภิสมาจาริกธรรม^{๑๐} ให้บริบูรณ์ได้
๒. เป็นไปได้ที่ภิกษุบำเพ็ญอุภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรม^{๑๑} ให้บริบูรณ์ได้
๓. เป็นไปได้ที่ภิกษุบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลทั้งหลาย^{๑๒} ให้บริบูรณ์ได้
๔. เป็นไปได้ที่ภิกษุบำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาทิฏฐิ^{๑๓} ให้บริบูรณ์ได้
๕. เป็นไปได้เลยที่ภิกษุบำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาสมาธิ^{๑๔} ให้บริบูรณ์ได้^{๑๕}

^{๑๐}อุภิสมาจาริกธรรม หมายถึง อุภิสมาจาริกศีล คือ ศีลที่บัญญัติว่าด้วยเรื่องวัตรอันเป็นระเบียบปฏิบัติขนบธรรมเนียมชั้นสูง ได้แก่ ชันธวัตร ๘๒ มหาวัตร ๑๔ เช่น เจติยงค์วัตร ระเบียบปฏิบัติที่ลานพระเจดีย์, โพธิยงค์วัตร ระเบียบปฏิบัติที่ลานต้นโพธิ์, อุปัชฌายวัตร ระเบียบปฏิบัติที่สังฆคิฬาริกพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์ คุรายละเอียดใน อญ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๖., วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๕๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย., วิ.จ. (บาลี) ๖/๕๓/๖๓., วิ.จ. (บาลี) ๖/๗๕-๘๓/๑๐๐-๑๐๕.

^{๑๑}เสขธรรม ในที่นี้หมายถึง เสขบิณฑิตศีล กล่าวคือ บัญญัติว่าด้วยเสขวัตร ได้แก่ ระเบียบปฏิบัติที่พึงศึกษา (อญ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๑๒}ศีลทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึง มหาศีล ๔ ได้แก่ ปาราชิก ๔ (อญ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย., อญ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓)

^{๑๓}สัมมาทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึง วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ (อญ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๑๔}สัมมาสมาธิ ในที่นี้หมายถึง มัคคสมาธิ สมาธิที่ช่วยให้ตรัสรู้ หรือสมาธิที่เป็นองค์แห่งมรรค มีชื่อเรียกพิเศษว่า อนันตริกสมาธิ แปลว่า สมาธิที่ส่งผลต่อเนื่องไปทันที (ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๕/๖, ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๒๘/๓๗๗) และหมายถึงผลสมาธิ หรืออรหัตตผลสมาธิ ได้แก่ เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยกำลังจิตที่ประกอบด้วยสมาธิ ซึ่งกำราบราคะลงได้ ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งหลาย (อญ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๑๕}อญ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๑/๑๓., อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑/๒๕.

ตามนัยข้างต้น ความเคารพ กล่าวได้ว่า มีประโยชน์อย่างใหญ่หลวง เพราะอาศัยการมีความประพฤติเสมอภาคในเพื่อนพรมจรรย์ด้วยกัน สามารถบำเพ็ญศีลข้อวัตรอันเป็นระเบียบปฏิบัติขบธรรมเนียมชั้นสูงให้บริบูรณ์ได้ นอกจากนี้แล้ว การมีความเคารพยังส่งผลให้ได้รับประโยชน์มากมาย คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ได้แก่ ไม่เสื่อมจากสมถวิปัสสนา มรรคผล ที่ตนบรรลุแล้ว เป็นเหตุให้บรรลุสมถวิปัสสนา มรรคผล ที่ตนยังไม่บรรลุ อยู่ใกล้กิเลสนิพพาน และอนุपाทาปรินิพพาน^{๔๖} ทำลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคง รักษาชีวิตของตนไว้ได้ในเหตุการณ์เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน^{๔๗} สร้างสัมพันธไมตรีที่ดีงามต่อกันและกัน เป็นเหตุให้เกิดความสามานสามัคคีในหมู่คณะ และได้รับประโยชน์ในอนาคต ได้แก่ เป็นเหตุเข้าถึงสุคติเกิดในสกุลสูง^{๔๘} และเข้าถึงสุคติในอนาคต^{๔๙}

ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับสุภมาณพโตเทยยบุตรว่า

มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่เยอหยิ่ง รู้จักกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้* ลูกรับผู้ที่ควรลูกรับ ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง สักการะผู้ที่ควรสักการะ เคารพผู้ที่ควรเคารพ นับถือผู้ที่ควรนับถือ บูชาผู้ที่ควรบูชา เพราะกรรมที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง

^{๔๖} มงฺคล (บาลี) ๒/๒๖๕/๑๙๗., มงฺคล (ไทย) ๔/๒๖๕/๖.

^{๔๗} มงฺคล (บาลี) ๒/๒๘๕/๒๑๖., มงฺคล (ไทย) ๔/๒๘๕/๓๑.

^{๔๘} มงฺคล (บาลี) ๒/๒๖๒/๑๙๕., มงฺคล (ไทย) ๔/๒๖๒/๓.

^{๔๙} มงฺคล (บาลี) ๒/๒๘๕/๒๑๕., มงฺคล (ไทย) ๔/๒๘๕/๓๑.

* ผู้ที่ควรกราบไหว้ ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอริยสาวก (ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๕/๑๘๔. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง รู้จัก
กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ลุกรับผู้ที่ควรรับรับ ให้อาสนะ
แก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง สักการะผู้ที่
ควรสักการะ เคารพผู้ที่ควรเคารพ นับถือผู้ที่ควรนับถือ
บูชาผู้ที่ควรบูชา นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้เกิดใน
ตระกูลสูง^{๕๐}

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์ กล่าวถึงประโยชน์ของความเคารพไว้ ดังนี้

๑. ทำให้เป็นคนน่ารัก น่าเอ็นดู น่าเกรงใจ
๒. ทำให้หน้าตาผิวพรรณผ่องใสไม่มีเวรภัยใด ๆ กับผู้อื่น
๓. ทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักศึกษารุ่นน้องและบุคคลทั่วไป
๔. ทำให้มีคุณความดีในตัว สามารถทำให้ผู้อื่นสนับสนุนให้เจริญก้าวหน้า
๕. ทำให้เกิดในตระกูลสูงในทุกภพทุกชาติ
๖. ทำให้บรรลุนิพพานระดับสูงได้ง่าย^{๕๑}

จะเห็นได้ว่า ในสังคมมนุษย์เรานั้น คนที่แข็งกระด้างขาดสัมมาคารวะจะเป็น
คนอาภัพ ไม่มีใครสนใจ ส่วนคนที่มีสัมมาคารวะ จะเป็นคนมีเสน่ห์ เป็นคนน่ารักน่าเอ็นดู
ใครเห็นใครก็รัก ถือเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุคคลทั่วไป ควรแก่การยกย่องสรรเสริญอย่างยิ่ง
ผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิตพึงปฏิบัติตามหลักคารวะธรรม

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมะโร) ได้กล่าวถึงความเคารพว่าเป็นสมบัติสูง
ใจให้ปรากฏความดีของบุคคลและวัตถุอื่น ที่ควรเทิดทูนยกย่องเชิดชู และเป็นอุบายกำจัด
กิเลส ๔ อย่างออกจากใจ คือ

^{๕๐}ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๙๕/๒๖๖., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๕/๓๕๔.

^{๕๑}สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, **มงคลกับคุณภาพชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : นานาสีพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๕.

๑. มักขะ ลบลหุญญคุณท่าน เป็นกิเลสตัวชักนำให้เป็นคนอกตัญญู ลบลหุญญคุณของผู้มีคุณแก่ตน นิสสัยเคารพจงใจให้ยำเกรง รัญญคุณของผู้มีคุณ ยกท่านขึ้นไว้ในตำแหน่งสูง

๒. ปลาสะ ยกตนเทียมท่าน เป็นกิเลสลงให้คนหลงผิดว่าตนดีเสมอ เขา เกิดการอิจฉาไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ควรไม่ควร นิสสัยเคารพจะช่วยเหนี่ยวรั้งมาให้มีความเจียมตัว ไม่อาจเอื้อมในที่ต่ำสูง

๓. ถัมภะ ตั้งตึงแข็งกระด้าง เป็นกิเลสยั่วยุให้เป็นคนหัวดีอึด ถือร้น ดันทุรัง นิสสัยเคารพจะช่วยปราบให้อ่อนลงมาถือคติว่า ไม่อ่อนนบ่อ่อนหัก

๔. อติมานะ ดูถูกดูหมิ่นท่าน เป็นกิเลสยั่วยุให้หมิ่นประมาทหรือสบประมาทผู้อื่น เห็นคนอื่นเลวกว่าตนไปหมด จนกลายเป็นคนหยิ่งจองหองจมไม่ลง นิสสัยเคารพชวนให้มองเห็นคนเป็นคน ควรแสดงหรือให้เกียรติกันตามที่เหมาะที่ควร^{๕๒}

กล่าวได้ว่า นอกจากความเคารพนี้แล้ว ไม่มีอะไรจะกำจัดกิเลสเหล่านี้ให้สิ้นไปได้ จึงควรหลีกเลี่ยงหรือละเว้นจากกิเลส ๔ อย่างนี้ ด้วยการมีความเคารพ มีความยำเกรง ต่อกันและกัน เหมือนการหลบหลีกอสรพิษ หรือเข้าศึกศัตรู

ความเคารพจึงเป็นหลักธรรมสำคัญอย่างมากประการหนึ่ง อันเป็นเครื่องช่วยขัดเกลาและกำจัดกิเลสของคนได้เป็นอย่างดี ทำให้บุคคลมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและการทำงาน และเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม ทั้งยังเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน กล่าวคือ สืบเนื่องมาจากภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา
๒. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระธรรม
๓. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระสงฆ์
๔. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในสิกขา
๕. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในความไม่ประมาท

^{๕๒} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ๒๕๓๗), มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๓๙๗.

๖. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงกันและกัน^{๕๓}

และพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีความเคารพ มีความยำเกรง ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ มีศรัทธา มีความละเอียดใจ มีความเกรงกลัวต่อบาป มีความเพียร และมีปัญญา ย่อมไม่เคลื่อน* ตั้งมั่นในพระสัทธรรม** และอาจถึงความเจริญอกงามไพญฺลฺยในพระธรรมวินัยนี้^{๕๔}

๔.๕ ความเคารพกับแนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาชีวิต

สังคมไทยและสังคมโลกปัจจุบันกำลังประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาความขัดแย้งเบียดเบียนทำร้ายกัน จนกระทั่งมีการทำสงคราม หรือการสะสมอาวุธร้ายแรงต่าง ๆ และปัญหายาเสพติด ปัญหาทั้งหลายเหล่านี้ สร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ทุกยุคทุกสมัยและยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาให้หมดไปจากสังคมมนุษย์ได้ กล่าวได้ว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากการขาดระเบียบวินัยสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการมีความเคารพต่อกันและกัน เมื่อสภาพของการเปลี่ยนแปลงในสังคมกลายเป็นสังคมวัตถุนิยมมากขึ้น

คนสมัยก่อน มีความเจริญทางวัตถุน้อยกว่าในปัจจุบัน แต่ความเจริญทางด้านจิตใจสูงกว่าคนในปัจจุบันมาก ความเดือดร้อนวุ่นวายต่าง ๆ จึงไม่ค่อยมีมากนัก ความเห็นแก่ตัวก็มีน้อย ความเมตตากรุณามีมาก แต่คนในปัจจุบันนี้มีความเจริญในทางวัตถุมาก เรื่องวัตถุนั้นยิ่งเราต้องการมากเท่าใด ก็เป็นทุกข์

^{๕๓} อ.ป.ญจก. (บาลี) ๒๒/๒๐๑/๒๓๓., อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๔., อ.ญ.ฎก. (บาลี) ๒๒/๔๐/๓๒๖., อ.ญ.ฎก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑-๔๙๒.

*ไม่เคลื่อน ในที่นี้หมายถึงไม่เคลื่อนจากคุณธรรมทั้งหลายในพระศาสนา (อ.ป.ญจก.อ. (บาลี) ๓/๘/๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

** สัทธรรม ในที่นี้หมายถึงศาสนา (อ.ป.ญจก.อ. (บาลี) ๓/๘/๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

^{๕๔} เทียบใน อ.ป.ญจก. (บาลี) ๒๒/๙-๑๐/๗-๘., อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๙-๑๐/๑๑-๑๔.

มากเท่านั้น แม้เราจะสนองมันเท่าใด ก็ไม่รู้จักอ้อม เช่นเดียวกับทะเลไม่
รู้จักอ้อมด้วยน้ำ และไฟไม่รู้จักอ้อมด้วยเชื้อฉะนั้น^{๕๕}

จึงเป็นเหตุทำให้คุณธรรมในจิตใจของคนลดน้อยถอยลง ดังนั้น ควรมีการจัด
ระเบียบสังคมขึ้น พระพุทธศาสนามีส่วนในการทำหน้าที่จัดระเบียบสังคมเพื่อความคงอยู่
ของสังคมเช่นกัน โดยให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักของศีลหรือวินัยเป็นพื้นฐาน และ
พัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันสถานการณ์ทุกอย่าง การจะรักษาศีลหรือสร้างวินัยให้ตนเองได้ดี
ต้องเริ่มต้นตัวเราก่อนเท่านั้น จึงจะทำให้ตนเองมีวินัยหรือมีความประพฤติที่สังคมต้องการ

สังคมจะอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขจำเป็นอย่างไรที่จะต้องมีการระเบียบข้อบังคับ
กฎหมาย และหลักปฏิบัติต่าง ๆ ที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน พระพุทธศาสนากล่าวได้ว่า
เป็นที่มาของวัฒนธรรม ค่านิยมและระเบียบประเพณีที่สำคัญของชนชาวไทย มีส่วนสำคัญ
ในการให้การอบรมและควบคุมสังคมให้อยู่ระบียบแบบแผนที่ถูกที่ควร เช่น วัดและพระสงฆ์
เป็นที่ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและให้การศึกษอบรมกุลบุตรกุลธิดาและประชาชนทั่วไปได้
ปฏิบัติตามหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีที่ต่างต่าง ๆ เป็นต้น
นอกจากนี้แล้ว พระพุทธศาสนายังมีส่วนสำคัญในการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่
คณะและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม

ดังนั้น การที่จะทำให้สังคมและประเทศชาติ มีความสงบสุข จำเป็นต้องมีการ
จัดระเบียบสังคมขึ้น โดยการเอาตัวระเบียบวินัยหรือกฎหมายเป็นเครื่องควบคุมสังคม การ
จัดระเบียบสังคมในทางพระพุทธศาสนา ก็คือ การนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา
ประยุกต์ใช้กับสังคม รวมทั้งให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักสิกขา ๓ ประการ เพราะหลักการ
ทั้ง ๓ ประการนี้เป็นแนวทางเดียวที่จะสร้างความเป็นคนที่สมบูรณ์และมีคุณภาพ นอกจากนี้
แล้วยังจะช่วยให้คนในสังคมเป็นคนดี รู้จักสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความเคารพต่อ
กันและกันได้เป็นอย่างดี พระพุทธศาสนาส่งเสริมให้ประชาชนพัฒนาคุณภาพของชีวิต โดย
เน้นการศึกษาและการฝึกอบรมให้มีความรู้ช่วยตนเองและคนอื่นได้ อันจะนำสันติสุขอย่าง
ถาวรสู่สังคมส่วนรวม “สังคมใดก็ตามประกอบด้วยประชากรที่มีคุณสมบัติพร้อมด้วยความรู้

^{๕๕}จางงศ์ ทองประเสริฐ, พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย, หน้า ๒๒.

การมีสุขภาพอนามัยดี และการมีคุณธรรมรู้จักรักษาระเบียบวินัย และปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ กติกาสังคมโดยเคร่งครัด สังคมนั้นถือว่ามีประชากรที่มีคุณภาพ”^{๕๖}

เมื่อกล่าวถึงความเคารพกับแนวทางแก้ปัญหาและการพัฒนาชีวิตที่บุคคลใน สังคมจะต้องปฏิบัติกัน มีอยู่หลายด้าน ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้สรุป ๔ ด้าน คือ

๔.๕.๑ ด้านครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันที่มีความสำคัญที่สุดของบุคคลที่ดำรงอยู่ในสังคม เป็นสถาบันมูลฐานของสังคม เพราะสมาชิกของสังคมถือกำเนิดมาจากครอบครัวนั่นเอง สถาบันอื่น ๆ จะมีระเบียบหรือความมั่นคงได้ก็สืบเนื่องมาจากสถาบันครอบครัวมีความ เข้มแข็ง มีการอบรมปณิธานสมาชิกของครอบครัวให้มีคุณธรรมและเป็นคนดีในสังคม แต่ ในปัจจุบัน เป็นที่น่าสังเกตว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นหลายปัญหา ก็มีสาเหตุมาจากครอบครัว เป็นหลักเช่นกัน เช่น ปัญหาครอบครัวแตกแยก และปัญหาเยาวชนเสพติด และยังในปัจจุบัน เรื่องความเคารพกัน การให้เกียรติกันและกันในครอบครัวเริ่มลดน้อยถอยลงไปมาก ลูกเริ่ม มองเห็นความสำคัญของผู้มีพระคุณน้อยลง ทำให้มีขาดความเคารพและความกตัญญู กตเวทิต่อผู้มีพระคุณ

วิธีแก้ไขปัญหาเพื่อให้สถาบันครอบครัวมีความเคารพรัก และความมีสัมพันธ ์ที่ดีต่อกันและกัน ก็คือ พึงปฏิบัติตามหลักทศ ๖^{๕๗} ประเด็นที่น่าพิจารณามากที่สุดใน ปัจจุบัน ก็คือ ปัญหาครอบครัวถือเป็นปัญหาหลัก บุตรธิดาให้ความสำคัญกับบิดามารดา น้อยลง แต่ให้ความสำคัญกับบุคคลอื่นมากกว่า สืบเนื่องจากการเลี้ยงดูบุตรธิดาใน ปัจจุบันของบิดามารดา มีการตามใจเด็กเกินไปบ้าง มีเวลาให้ครอบครัวน้อยเกินไปบ้าง

^{๕๖} ดร. จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, “ทรรคนะเชิงพุทธเกี่ยวกับประชากรศาสตร์”, ใน **สังคมวิทยา ตามแนวพุทธศาสตร์**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์,ม.ป.ป.), หน้า ๒๔๐.

^{๕๗} ความสัมพันธ์กันระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาเรื่องทศ ๖ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๒๙.

ทำให้บุตรธิดาขาดความอบอุ่น จึงหันไปพึ่งสิ่งอื่นแทน เช่น ยาเสพติดบ้าง นิยมวัตถุตาม กระแสของยุคสมัยบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำให้บุตรธิดามองเห็นความสำคัญของบิดามารดา น้อยลง จนในที่สุดมองไม่เห็นความสำคัญ และไม่รู้จักบุญคุณและการตอบแทน ทำให้ ความเคารพกันและกันภายในสมาชิกหมดไป หากสถาบันครอบครัวหันมาใส่ใจในเรื่องนี้ แล้วนำหลักธรรมความเคารพโดยประยุกต์หลักทศ ๖ ข้อนี้ไปใช้ในครอบครัว มีการปลูกฝัง จริยธรรมเรื่องความกตัญญู เรื่องความเคารพ เป็นต้น ปัญหาครอบครัวก็จะลดน้อยลง หรืออาจจะหมดไปในที่สุด ครอบครัวที่จะสมบูรณ์แบบได้ ครอบครัวนั้นจะต้องมีบุตรธิดา ที่เคารพเชื่อฟังบิดามารดา มีความกตัญญูกตเวที และรู้จักบำเพ็ญประโยชน์ต่อบุคคลใน ครอบครัว บุตรธิดาที่เชื่อฟังและเคารพบิดามารดา ย่อมได้รับเจริญก้าวหน้าในชีวิต เป็นต้น ดังพระพุทธรพจน์ที่ว่า

กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา
มารดาบิดาด้วยโศกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร
เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วย
ธรรม ได้มาโดยธรรม มารดาบิดา ผู้ได้รับสักการะ เคารพ
นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า
ขอเจ้าจงมีชีวิตยืนยาว มีอายุยืนนาน กุลบุตรผู้อันมารดาบิดา
อนุเคราะห์แล้ว ฟังหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความ
เสื่อมเลย^{๕๘}

ดังนั้น ปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่นและมั่นคง ก็คือ ความเคารพและเชื่อฟังซึ่งกันและกัน บิดามารดาควรรับฟังความคิดเห็นของบุตร ธิดา และแนะนำในสิ่งที่ถูกต้องดีงามเท่านั้น ส่วนบุตรธิดาจะต้องมีความเคารพและเชื่อฟัง บิดามารดา เพราะท่านเป็นผู้มีพระคุณต่อเราและมีประสบการณ์มากกว่าเรา ในบรรดา บุตรธิดาทั้งหลาย บุตรธิดาที่ดีที่สุดคือผู้ที่เคารพเชื่อฟังบิดามารดา ดังที่พระพุทธองค์

^{๕๘} อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๘/๗๑., อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

ตรัสว่า บรรดาบุตร บุตรผู้เชื่อฟังประเสริฐที่สุด^{๕๙} การเชื่อฟังบิดามารดาจึงเป็นโอกาสให้ได้รับสิ่งที่ดีงามในการพัฒนาชีวิตตามแบบอย่างที่ยึดตามอบให้ บุตรธิดาทั้งหลายจึงควรเคารพเชื่อฟังบิดามารดา ปฏิบัติตามคำสั่งสอนในทางที่ดีของท่านจึงจะเป็นบุตรที่ดีได้

๔.๕.๒ ด้านการศึกษา

การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิต เพราะการศึกษานำพาให้ชีวิตมีความเจริญก้าวหน้า สถาบันที่สำคัญที่สุดในการให้การศึกษา คือ โรงเรียน สถาบันโรงเรียนมิใช่เพียงแค่มีหน้าที่อบรมสั่งสอนให้ความรู้ด้านวิชาการแก่เด็กเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่สถาบันโรงเรียนยังมีหน้าที่อันยิ่งใหญ่ในการอบรมสั่งสอน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่ดีงามแก่เด็กด้วย เพื่อให้เด็กมีทั้งความรู้และเป็นคนดีในสังคม มีความสุภาพอ่อนน้อม มีสัมมาคารวะรู้จักเคารพต่อสิทธิหน้าที่ของตนเองและบุคคลอื่น การศึกษาที่ดีนั้นต้องสามารถเป็นที่พึ่งของตนเองและผู้อื่นได้ ซึ่งตรงกับหลักทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้ทุกคนเป็นอัตตนาถะ คือเป็นที่พึ่งของตนเองได้หรือพึ่งตนได้ และเป็นปรนาถะ คือเป็นที่พึ่งของคนอื่น พร้อมกันนั้นก็สอนให้ทุกคนเป็นกัลยาณมิตรตะ คือเป็นมิตรที่ดี เพื่อให้มีสิ่งที่จะได้รับจากคนอื่น ซึ่งจะเอามาใช้ในการพัฒนาเอง ให้พึ่งตนเองได้ต่อไป ส่วนในกรณีที่ไม่มีความรู้จะเป็นกัลยาณมิตรให้ได้นั้น พระพุทธศาสนาก็สอนให้ใช้โยนิโสมนสิการ คือการรู้จักคิดรู้จักพิจารณาโดยแยบคาย ซึ่งจะทำได้ก็เพราะสามารถเลือกค้นหาคุณค่าส่วนดีหรือประโยชน์สำหรับตนได้เป็นอย่างดีและเป็นการพึ่งตนเอง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการพึ่งธรรม^{๖๐}

ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการให้การอบรมสั่งสอน ก็คือ ครู ครูจึงเป็นปูชนียบุคคลที่ทุกคนควรให้ความเคารพนับถืออย่างยิ่ง และครูที่ควรได้รับการยกย่องเคารพนับถืออันจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความสมบูรณ์ของความเป็นครู ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงจัดครูไว้ในทิศเบื้องขวา^{๖๑} เพราะทรงเห็นว่าครูเป็นปูชนียบุคคลที่สมควรแก่การเคารพ

^{๕๙}“โย ๑ ปุตตานมสฺสโว” ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔/๘., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔/๑๔.

^{๖๐}พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), *วัฒนธรรมกับการพัฒนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : บริษัททอมรินทร์ พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๓๐.

^{๖๑}ดูความสัมพันธ์กันระหว่างครูอาจารย์กับลูกศิษย์ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๓๐.

ยกย่องนับถือและเทิดทูนไว้ในที่สูง โดยเฉพาะในสถาบันด้านการศึกษา ครูจะต้องมีทั้งความประพฤติที่ดีงามและความรู้อย่างแท้จริง หากครูขาดการอบรมสั่งสอนที่ดีแก่ลูกศิษย์ ไม่เพียงแต่จะทำให้ลูกศิษย์ขาดความรู้และความเข้าใจในเรื่องจริยธรรมคุณธรรมเท่านั้น แต่ยังส่งผลถึงความประพฤติของลูกศิษย์ด้วย ดังนั้น ครูที่จะเป็นครูที่ดีและเป็นที่รักเคารพของลูกศิษย์ทั้งหลาย จะต้องเป็นกัลยาณมิตรที่ดีให้แก่นักเรียนด้วย โดยประพฤติตามหลักธรรมที่เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ^{๒๒}

ส่วนนักเรียนหรือลูกศิษย์ ต้องประพฤติตามหลักคุณธรรม ได้แก่ ความเคารพในการศึกษา เคารพต่อสถาบัน ไม่ทำตัวเป็นที่เสื่อมเสียชื่อเสียงสถาบัน เคารพกฎกติกา

^{๒๒} อ. ส. ต. ต. ก. (บาลี) ๒๓/๓๕/๒๙., อ. ส. ต. ต. ก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๕๗.

๑. ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ คือ ครูต้องเข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนม เป็นกันเองกับนักเรียน ทำให้ผู้เรียนสามารถเข้าปรึกษาได้ถามได้ตลอดเวลา

๒. ครุ เป็นที่เคารพ คือ ครูต้องมีความหนักแน่นในจิตใจ อารมณ์ มีความมั่นคง ไม่อ่อนไหวง่าย มีความสุขุมรอบคอบ มีความประพฤติสมควรแก่การเคารพ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจและปลอดภัยแก่ผู้เรียน

๓. ภาวนีโย เป็นที่ยกย่อง คือ ครูควรเป็นที่เคารพยกย่อง ควรสรรเสริญเทิดทูนและต้องประพฤติตนเป็นที่ยกย่อง เพียรพยายามฝึกฝนตนเองให้มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาที่แท้จริง ควรเป็นแบบอย่างที่ดี ทำให้ศิษย์พูดถึงความดีตลอดเวลาและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้งและภาคภูมิใจ

๔. วัตตยา เป็นนักพูด คือ ครูต้องฉลาดในการพูด ในการกล่าวตักเตือนสั่งสอน พูดเป็น รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าอะไรควรพูดไม่ควรพูด คอยให้คำแนะนำ และเป็นที่ปรึกษาที่ดีได้

๕. วจนักขโม เป็นผู้อุดหนุนต่อถ้อยคำ คือ ครูต้องมีความอดทนต่อถ้อยคำของลูกศิษย์ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามปัญหา ตลอดจนคำกล่าวล่วงเกิน คำวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ มีความอดทนที่จะฟังได้ ไม่เสียอารมณ์และไม่เบื่อหน่าย

๖. คัมภีร์ญจะ กะถัง กัตตยา เป็นผู้พูดถ้อยคำล้าลึกได้ คือ ครูต้องสามารถกล่าวชี้แจงเรื่องราวต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งซับซ้อนให้เข้าใจได้ และสามารถพรั่สอนให้เข้าใจได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นไป มีเหตุมีผลในการสอน

๗. โน จัญจานะ นิโยชะเย ไม่ชักนำไปสู่ฐานะ หมายถึงป้องกันไม่ให้เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่กุลธำจะนำไปสู่ความทุกข์ได้ คือครูต้องไม่ชักจูงลูกศิษย์ในทางเสื่อมเสียหรือเรื่องเหลวไหล โดยเฉพาะในปัจจุบัน คือ การไม่ชักนำไปสู่ทางอบายมุข เช่น การขายยาบ้าให้แก่ลูกศิษย์ การนำลูกศิษย์ไปขายบริการทางเพศ เป็นต้น

ของสถาบัน และการให้ความสำคัญต่อครูอาจารย์ รู้จักเคารพครูอาจารย์ รวมทั้งรู้จักเคารพสิทธิหน้าที่ของตนเองและคนอื่นด้วย ได้แก่ การมีความเคารพซึ่งกันและกัน ทุกคนต้องรู้จักให้เกียรติซึ่งกันและกันด้วยกาย วาจา และความคิด รู้จักเคารพในความคิดของตนเอง และมีความเคารพในความคิดของคนอื่นด้วย

จะเห็นได้ว่า ปัญหาเรื่องการไม่เคารพในสิทธินั้น เป็นปัญหาใหญ่พอสมควรที่เกิดขึ้นในสถาบันการศึกษาไทย เช่น การไม่เคารพในสิทธิผู้อื่น เวลาเรียนไม่ตั้งใจเรียน มีการส่งเสียงดังรบกวน เล่นไม่เป็นที่ไม่เป็นทาง เป็นต้น เป็นการประพฤติที่ขาดความเคารพกฎเกณฑ์ของโรงเรียน กล่าวได้ว่า เป็นการขาดระเบียบวินัยที่ดีงาม ซึ่งเป็นพื้นฐานที่จะทำให้เรามีความเคารพต่อกันและกันได้เป็นอย่างดี ดังนั้น คุณธรรมเรื่องความเคารพจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ครูและนักเรียนต้องมี และควรปลูกฝังกันให้มากขึ้น

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) แสดงทัศนะไว้ว่า “การอยู่อย่างไม่เคารพกติกาและระเบียบ ทำให้เกิดความทุกข์และเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน ถ้ามดเรื่องนี้ได้จะทำให้ชีวิตเกิดความสุข”^{๖๓} จริงอยู่ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมากมายมีสาเหตุมาจากการไม่เคารพกฎหมายหรือกติกาและระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ของสังคม เช่น ค่านิยมการยกพวกตีกัน แสดงให้เห็นถึงการไม่เคารพต่อกฎระเบียบของสถาบันการศึกษาและกฎหมายบ้านเมือง ผิดหลักของคารวธรรมที่ว่าให้มีความเคารพในการศึกษาและรู้จักผูกมิตรไมตรีกับบุคคลรอบข้างที่เรามีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้อง และเมื่อจะศึกษาก็จงศึกษาด้วยความเคารพ ไม่นำความเสื่อมเสียมาสู่สถาบัน เป็นต้น ฟังดูตัวอย่างจากสังคมสงฆ์ก่อนที่กุลบุตรจะขออุปสมบท จะมีการขอนิสสัย* พระพุทธเจ้าทรงกำหนดเวลาให้กุลบุตร

^{๖๓}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “แนวทางในการพัฒนานิวินัยและประชาธิปไตย”, ใน **ปาฐกถาธรรม**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘.

* นิสสัย แปลว่า ที่พึง ที่อาศัย เช่น การขอนิสสัยในการอุปสมบท คือ การกล่าวคำขอรับต่อพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ในพิธีอุปสมบท เพื่อขอให้ท่านเป็นที่พึ่ง ที่อาศัยของตน ทำหน้าที่ในการปกครองสั่งสอนให้การศึกษา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๒๙).

ผู้บวชแล้วต้องอยู่ในความดูแลของพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์เพียง ๕ ปี เมื่อพ้น ๕ ปีแล้ว เรียกว่า พ้นจากนิสสัย ภาษาพระเรียกว่า นิสสัยมุตตกะ* แต่ถ้าพระภิกษุรูปนั้นเป็นคนเขลา ไม่อาจควบคุมตนเองให้ปฏิบัติเหมาะสมสมควรแก่เพศบรรพชิตได้ พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้อยู่กับพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ตลอดชีวิต^{๖๔}

จะเห็นได้ว่า การศึกษาเป็นเรื่องสำคัญ และการเคารพในการศึกษายิ่งถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง สาเหตุที่พระองค์ทรงกำหนดให้พระผู้บวชใหม่ต้องอยู่กับพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์เป็นเวลา ๕ ปี เนื่องจากการศึกษาที่สงบ สบาย และการเรียนรู้กฎระเบียบวินัยของพระสงฆ์ กิริยามารยาท และอื่น ๆ เป็นต้น เป็นเรื่องสำคัญที่พระสงฆ์ควรตระหนักอย่างยิ่ง จึงต้องอยู่รับใช้และศึกษาเรียนรู้จนสามารถเอาตัวรอดได้ พร้อมทั้งสามารถช่วยเหลือคนอื่นได้ด้วย ถือเป็นระเบียบข้อบังคับที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ให้พระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์และลูกศิษย์พึงปฏิบัติต่อกันและกัน เมื่อครบ ๕ ปีแล้วเรียกว่า พ้นนิสสัย ได้แก่ พ้นจากอำนาจการดูแลและอบรมสั่งสอนของพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ จึงสามารถที่จะท่องเที่ยวเพื่อจาริกไปในสถานที่ต่าง ๆ ได้ตามลำพัง ซึ่งหลักความประพฤตินี้ พระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลได้ยึดถือกันอย่างเคร่งครัดและปฏิบัติกันอย่างจริง แต่ในปัจจุบัน จะสังเกตเห็นได้ว่า มีข่าวคราวเกี่ยวกับเรื่องของพระสงฆ์ประพฤติผิดพระธรรมวินัยมากยิ่งขึ้น สืบเนื่องมาจากขาดการศึกษาพระธรรมวินัยที่ดีงามและถูกต้องนั่นเอง และเมื่อศึกษาแล้วก็ศึกษาอย่างไม่จริงจัง ขาดความเคารพในการศึกษา จึงทำให้ไม่เข้าใจหลักการของศาสนาได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้แล้ว ระบบการจัดการศึกษา ถือเป็นปัญหาสำคัญที่คณะสงฆ์ควรพิจารณาและให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ควรมีการจัดระบบการศึกษาและวางแผนนโยบายการศึกษาให้ดีขึ้น รักษาทั้งรูปแบบการศึกษาเดิมไว้และปรับประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัย รวมทั้งมีการประเมินผลและติดตามผลของการศึกษาด้วย

* นิสสัยมุตตกะ ได้แก่ การพ้นจากการถือนิสสัย หมายถึง ภิกษุมีพรรษา ๕ แล้ว มีความรู้ธรรมวินัยพอรักษาตัวได้แล้ว ไม่ต้องถือนิสสัยในพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ต่อไป (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐).

^{๖๔}ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๐๓-๑๐๔/๑๑๕-๑๑๙., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๓-๑๐๔/๑๕๗-๑๖๔.

๔.๕.๓ ด้านสังคม

สังคม คือ คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน^{๖๕} ตามหลักมนุษยสัมพันธ์ มนุษย์จำเป็นต้องอยู่รวมกันและเกี่ยวข้องกันตามหน้าที่ จนเกิดความรู้สึกเปรียบเทียบกับผู้อื่นที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเสมอ เมื่อรู้สึกว่าตนมีอยู่จึงเป็นฐานก่อให้เกิดความถือตัว จึงต้องมีระเบียบแบบแผนกฎกติกาวางไว้ เป็นตัวเชื่อมโยงประสานคนในสังคมเข้าด้วยกัน รวมทั้งต้องมีหลักมนุษยสัมพันธ์คือการนำหลักธรรมคำสอนเรื่องทศ ๖ มาใช้เพื่อให้ความเกี่ยวเนื่องกันของคนดำเนินไปอย่างมีระบบและระเบียบแบบแผนที่ถูกต้อง บางครั้งปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมมากมาย ยากที่จะแก้ไขได้ เพราะคนในสังคมขาดการเคารพกฎกติกาที่ตั้งไว้นั้นเอง ยิ่งในสังคมปัจจุบัน ปัญหาเริ่มมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ทำให้ต้องมีการออกกฎหมายเพิ่มมากขึ้นเพื่อคุ้มครองความประพฤติของคนในสังคม ถึงแม้จะมีการออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองมากขึ้นก็ตาม ถ้าหากคนในสังคมขาดคุณธรรมจริยธรรม โดยเฉพาะการเคารพกฎหมาย เคารพกฎกติกาต่าง ๆ แล้ว แม้จะออกกฎหมายเพิ่มขึ้นอีกมากเท่าไร ก็ไม่สามารถแก้ไขได้ การจะแก้ไขคนไม่ผิดทำกฎหมาย ก็คือ การสอนให้จักเคารพในสิทธิหน้าที่ของตนเองและคนอื่น รู้จักเคารพกฎหมาย มองเห็นความสำคัญของตัวบทกฎหมายเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ สามารถให้ความเป็นธรรมกับคนได้ เพราะถ้าไม่รู้จักระหนักในคุณค่าของกฎหมายหรือกฎกติกา สังคมก็จะยิ่งเพิ่มปัญหาต่าง ๆ ทวีคูณมากขึ้น การทำอะไรที่มักจะทำตามใจตนเอง โดยไม่นิยมกฎกติกาขาดระเบียบวินัยที่ดีงาม ทำให้เกิดภาวะสับสน ยุ่งยาก และยุ่งเหยิงในสังคม เมื่อคนขาดระเบียบวินัย ต่างคนต่างก็ประพฤติในลักษณะเดียวกันจนเกิดเป็นความเคยชิน พอนาน ๆ เข้า ก็จะทำให้เกิดการไม่เคารพต่อกันกัน ความสัมพันธ์กันในสังคมก็ไม่มี

หลักธรรมที่จะช่วยแก้ไขปัญหา และส่งเสริมบรรยากาศของการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและมีความเคารพต่อกันและได้ดีนั้น ต้องอาศัยหลักสาราณียธรรม ๖ ประการ^{๖๖} และหลักทศ ๖^{๖๗} ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะช่วยทำให้สังคมอยู่ร่วมกัน

^{๖๕} สมศรี สุขมลนันท์, *มารยาทสังคม*, หน้า ๘.

^{๖๖} ดูหลักสาราณียธรรม ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๘๑.

^{๖๗} ดูทศ ๖ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ หน้า ๒๙-๓๓.

อย่างมีความสุขและอยู่ร่วมกันอย่างมีความเคารพ โดยเฉพาะในสังคมใหญ่ เช่น สถาบันโรงเรียนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้หลักสารานียธรรมและทิศ ๖ ไปช่วยในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีงามต่อกัน

นิรมล สุวรรณปิณฑะ^{๒๕} ได้วิจัยรูปแบบการพัฒนาพฤติกรรมประชาธิปไตยด้านคุณธรรมของนักเรียนโรงเรียนปลูกจิต ในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า ปัญหาสำคัญของพฤติกรรมประชาธิปไตยด้านคุณธรรมในโรงเรียน คือ การไม่เคารพในสิทธิของผู้อื่น การส่งเสียงรบกวน เล่นไม่เป็นที่เป็นทาง การปลูกฝังวิถีชีวิตประชาธิปไตยด้านคุณธรรมให้กับนักเรียน จึงเป็นเรื่องสำคัญ ครูผู้สอนจะต้องฝึกนักเรียนด้วยความเอาใจใส่อย่างถูกต้อง รู้จักสร้างแรงจูงใจโดยกระตุ้นให้นักเรียนเห็นความสำคัญ นักเรียนอยากปฏิบัติ และหลังจากปฏิบัติแล้วควรมีการเสริมแรงโดยการให้กำลังใจด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้จะต้องฝึกปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวัน สอนให้รู้จักเคารพและรับฟังคำแนะนำของพ่อแม่ ครูอาจารย์ ญาติและผู้ใหญ่ รู้จักรักษาสิทธิเสรีภาพของสังคม โดยมีตัวบ่งชี้ที่สำคัญ ๕ ประการ คือ

๑. ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง
๒. รักษาสิทธิเสรีภาพของตนเอง และเคารพในสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น
๓. ปฏิบัติตามกฎหมายและระเบียบ ประเพณีของสังคม
๔. ร่วมกิจกรรมในการพัฒนาครอบครัว โรงเรียน ชุมชน และสังคม
๕. ร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย อันมี

พระมหากษัตริย์เป็นประมุข

นอกจากนี้แล้ว ยังได้เสนอลักษณะเสริมสร้างพฤติกรรมด้านคุณธรรม โดยสรุป ๓ ประเด็น ดังนี้

^{๒๕} พันจ่าอากาศเอกหญิงนิรมล สุวรรณปิณฑะ, “รูปแบบการพัฒนาพฤติกรรมประชาธิปไตยด้านคุณธรรมของนักเรียนโรงเรียนปลูกจิต กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการศึกษา)**, (คณะครุศาสตร์ : สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒-๓๖.

๑. ด้านการเคารพในกฎเกณฑ์ ระเบียบสังคม เช่น การเคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบแบบแผนของสังคม การยอมรับและปฏิบัติตามมติของกลุ่ม การปฏิบัติตามกฎของห้องเรียนและกฎของโรงเรียน เป็นต้น

๒. ด้านการเคารพในสิทธิของผู้อื่น เช่น ไม่หยิบของผู้อื่นและไม่ล่วงล้ำสถานที่บุคคลอื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต การรู้จักให้ออกาสผู้อื่นแสดงความสามารถ ไม่ทำลายสาธารณสมบัติให้เสียหาย เป็นต้น

๓. ด้านการเคารพความคิดเห็น เช่น แสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล มีมารยาทในการฟัง มีมารยาทในการแสดงความคิดเห็น ไม่แสดงปฏิกริยาต่อต้านดูถูกเหยียดหยามความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นต้น

ลักษณะพฤติกรรม ๓ ประการนี้ ถือเป็น การแสดงความเคารพซึ่งกันและกัน ทางด้านร่างกาย วาจา ความคิดเห็น กฎเกณฑ์ และสิทธิของผู้อื่น จำเป็นอย่างยิ่งที่พ่อแม่ ครูอาจารย์ ควรปลูกฝังค่านิยมและทัศนคติต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งแต่วัยเด็ก เนื่องจากเด็กจะมีความผูกพันกับสถาบันครอบครัว และสถาบันโรงเรียน ซึ่งถือเป็นช่วงที่เด็กจะสามารถซึมซับแบบอย่างที่ดีได้เป็นอย่างดี หากเด็กได้รับแบบอย่างที่ดีจากพ่อแม่และครูอาจารย์ ก็จะมีส่งผลทำให้มีอิทธิพลต่อเด็กในอนาคตด้วย สังคมต่าง ๆ ที่มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องก็จะมีแต่ความสงบสุขร่มเย็น

๔.๕.๔ ด้านการพัฒนาชีวิต

ความเคารพ มีคุณประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการสร้างบุคลิกภาพแก่ตนเองให้ดูเป็นคนเรียบร้อยมีมารยาทที่ดีงาม การที่บุคคลจะพัฒนาตนเองได้ดีนั้น จะต้องมียอดประกอบของการพัฒนา พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เสนอหลักการสำคัญไว้ ๖ ประการ คือ

๑. ทำที่ที่ถูกต้องต่อประสบการณ์ทั้งหลาย
๒. ความมั่นใจในศักยภาพของมนุษย์ที่มีอยู่ในตน
๓. จิตสำนึกในการพัฒนาปรับปรุงตนเอง
๔. แรงจูงใจที่เอื้อต่อการพัฒนาตน

๕. จิตสำนึกต่อกาลเวลาและการเปลี่ยนแปลง

๖. การรู้จักคิดและรู้จักพิจารณา^{๖๙}

องค์ประกอบที่สำคัญเหล่านี้ เป็นเครื่องช่วยให้บุคคลตระหนักในใจยิ่งขึ้น โดยเริ่มจากการมีท่าทีที่ถูกต้องก่อน เรียกว่า สร้างความเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ได้แก่ มีความเห็นที่ถูกต้องก่อน ต่อจากนั้น จึงค่อยพัฒนาส่วนอื่นต่อไปต้องมีความมั่นใจว่ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเอง เพราะมนุษย์ไม่ได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของใคร รู้จักคิดพิจารณา และแรงจูงใจในการที่พัฒนาตนเองยิ่งขึ้นไป จนในที่สุดเกิดเป็นจิตสำนึกที่ถูกต้องมองเห็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเอง

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์ ได้กล่าวถึงบุคคลที่มีกิริยาวาจาสุภาพ มีมารยาทดี มีความเคารพเกรงใจผู้อื่น บุคคลนั้นย่อมเป็นที่รักที่พึงปรารถนาของเพื่อนร่วมงานและสังคม จะทำอะไรอยู่ที่ไหน มีธุระกับใครย่อมได้รับความสำเร็จ มีผู้ให้ความสนับสนุน ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และได้เสนอแนวทางที่จะนำความรู้เรื่องความเคารพมาพัฒนาคุณภาพชีวิต มีสาระสำคัญ ดังนี้

๑. พัฒนาวินัยและคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับตนเอง รู้จักครองตน บังคับตนเองไม่ทำอะไรตามใจตนเอง มีมารยาทสังคมที่ดีงาม แต่งกายสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย ฝึกตนเป็นคนตรงเวลา ไม่ผัดนัด มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ไม่ละทิ้งหน้าที่ปล่อยงานค้างค้ำ

๒. รู้จักแสดงความเคารพต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ ผู้ใหญ่ ด้วยความสุภาพ อ่อนน้อมถ่อมตน

๓. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนด้วยความเคารพ มีมารยาทในชั้นเรียน ไม่ส่งเสียงดังในห้องเรียน ไม่ให้ฮาสนุกสนานเกิดขอบเขต ทำให้เกิดความรำคาญแก่เพื่อนห้องข้างเคียง

๔. ไม่ล้อเลียนครูอาจารย์ ไม่ว่าต่อหน้าและลับหลัง

^{๖๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธศาสตร์กับการแนะแนว, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนมูลนิธิธรรม. ๒๕๓๔), หน้า ๓๕.

๕. ไม่สูบบุหรี่ในห้องเรียน ห้องสมุด ในบริเวณที่เป็นที่สาธารณะ
๖. ใช้อาคารเรียน ห้องสมุด ห้องเรียน ฯลฯ ด้วยความเคารพ ไม่ทำลาย ทำสกปรก หมั่นปิดกวาดเช็ดถูม้านั่ง เก้าอี้ ห้องเรียน อาคารเรียน ห้องสมุด ให้สะอาด และเป็นระเบียบเรียบร้อย
๗. เมื่อเข้าไปในบริเวณวัด ต้องถอดหมวก ก่อนจะเข้าไปในพระอุโบสถ ต้องถอดรองเท้า
๘. เมื่อเข้าพบพระสงฆ์ ไม่นั่งสูงกว่าและเสมอพระสงฆ์ นั่งห่างพอสมควร และต้องกราบแบบเบญจางคประดิษฐ์^{๗๐}

อนึ่ง มีหลักธรรมอื่นอีก ที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความเคารพ เพื่อพัฒนาชีวิตของตนให้ดีขึ้น การที่ชีวิตจะดีงามมีความสุข สังคมจะร่มเย็น ก็เพราะมีปัจจัยอันสำคัญที่สุด คือ การพัฒนาชีวิตคน ซึ่งจะทำให้เป็นคนดีมีความสุขและเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ^{๗๑} ในทางพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่จะช่วยเสริมสร้าง เพื่อให้คนรู้จักตระหนักและมองเห็นคุณค่าความดีของบุคคลและสิ่งของต่าง ๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลและสิ่งของอย่างถูกต้อง เรียกว่า ธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ^{๗๒} (อารยวัฒิ) ถือเป็นธรรมที่เป็นรากฐานแห่งการพัฒนาชีวิตที่ดีงาม มี ๕ ประการ คือ

๑. ศรัทธา ความเชื่อ คือมีความเชื่อว่าการปฏิบัติตามหลักธรรมคือความเคารพ จะทำให้ตนประสบความสุขความเจริญและสิ่งที่ดีงามในชีวิต
๒. ศีล การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย จะทำให้เป็นคนมีความประพฤติเรียบร้อยดี ทั้งฝ่ายผู้กระทำความเคารพและผู้รับการเคารพ เพราะศีลเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ จะช่วยทำให้บุคคลได้สำรวจดูตนเองว่าเป็นผู้ควรแก่เคารพกราบไหว้ของคนอื่นหรือไม่

^{๗๐}สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, มงคลกับคุณภาพชีวิต, หน้า ๑๕๓.

^{๗๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธศาสนา : พัฒนาคคนและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : กรมการปกครอง, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๗๒}อ.บุญจก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๗๔., อ.บุญจก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๑๑๑.

๓. สุตะ การสดับฟังหาความรู้ คือเป็นผู้มีการศึกษาดี ผู้ที่มีการศึกษาดีนั้น ก่อนจะทำอะไรลงไปก็จะคิดรอบคอบเสมอ

๔. จาคะ การเสียสละ ได้แก่ การสละกิเลสฝ่ายที่ตรงกันข้ามกับความเคารพ เช่น ความถือตัว การดูถูกดูหมิ่นคนอื่น เป็นต้น

๕. ปัญญา ความรอบรู้ คือเป็นผู้มีปัญญารอบรู้ดี รู้เหตุแห่งความดี ความชั่ว

การแนะนำสั่งสอนเยาวชนให้รู้จักพัฒนาตนเอง จำเป็นอย่างยิ่งที่คนแนะนำจะต้องประพฤติปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่างก่อน นอกจากนี้แล้ว จะต้องฝึกพัฒนากระบวนการเหล่านี้ตั้งแต่เด็กเล็กเป็นต้นไป ในวัยเด็กเล็กพึงสร้างพื้นฐานของชีวิตด้วยคุณสมบัติของการมีความเคารพผู้ใหญ่ เพราะจะทำให้เด็กรู้จักการเริ่มต้นที่ดี มีเป้าหมายในชีวิตที่ถูกต้อง และจะทำให้เด็กเดินทางถูก ไม่หลงทาง ต่อมาเมื่อเข้าสู่วัยรุ่นจนถึงวัยรุ่นหนุ่มสาว เด็กวัยรุ่นและหนุ่มสาว ควรได้รับการอบรมเพื่อให้เกิดคุณสมบัติต่าง ๆ ได้แก่ การรู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของสังคม หากมองในสังคมสงฆ์ ก็คือ การถือปฏิบัติเคารพกันตามลำดับผู้บวชก่อนบวชหลังนั่นเอง สอนให้มีความเคารพต่อระเบียบวินัย ซึ่งเป็นหลักสำคัญของสังคม สอนให้มีความกตัญญูกตเวที ซึ่งเป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งประจำชีวิตคน และมีความเคารพต่อสถาบันที่สำคัญของชาติไทย คือ สถาบันชาติ ซึ่งการปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย สถาบันศาสนา ซึ่งมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของชาติ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการคุ้มครองหลักไทยให้เป็นมูลฐาน และสร้างจิตสำนึกรักเคารพสถาบันอันเป็นสถาบันที่สำคัญของชาติ

สรุปว่า ความเคารพเป็นป่อเกิดแห่งวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ มากมาย เป็นคุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดงออกทางกิริยามารยาทด้านกาย วาจา และใจต่อบุคคลที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง การแสดงออกซึ่งความเคารพนั้นต้องออกมาจากจิตใจของเราอย่างแท้จริง กล่าวได้ว่า ความเคารพจะดูด้วยตาเปล่าจากการแสดงท่าทางต่าง ๆ ของผู้ทำความเคารพนั้น คงดูยาก เพราะเป็นเพียงลักษณะภายนอกเท่านั้น อาจจะเป็นการเสแสร้งแก้งทำก็เป็นได้ การจะแสดงความเคารพใครต้องออกมาจิตใจจริง ๆ ในสังคมไทยเรารู้ว่าบุคคลผู้มีความเคารพนั้น เป็นผู้มีการยาทชั้นสูง ในทางพระพุทธศาสนา ผู้มี

ความเคารพ เมื่อตายไปแล้วย่อมเกิดในสกุลสูง ไม่ไปสู่หาคติ ได้รับการยกย่องสรรเสริญ
ทั้งในโลกนี้และในอนาคต ส่วนผู้ที่ไม่มี ความเคารพนั้นตรงกันข้ามกับผู้มีความเคารพ คือ
เมื่อตายไปแล้วย่อมเกิดในสกุลต่ำ ไปสู่หาคติ

ดังนั้น ผู้ที่ปรารถนาความสุขความเจริญในชีวิต พึงปฏิบัติตามหลักของ
คารวธรรม เพื่อให้ชีวิตของเราพัฒนาไปในทางที่ถูกที่ควร โดยการเรียนรู้จักเคารพบิดามารดา
ครูอาจารย์ ผู้ใหญ่ การอยู่ร่วมสังคมเดียวกันก็ต้องรู้จักเคารพกฎกติการะเบียบวินัย
และกฎหมายบ้านเมือง หากเป็นนักเรียนนักศึกษา ก็เคารพต่อกฎระเบียบของสถาบัน
อย่างเคร่งครัด ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนด้วยความเคารพต่อครูอาจารย์ และเคารพต่อสิทธิ
หน้าที่ของตนเองและคนอื่นด้วย เพราะการอยู่ในสังคมเดียวกัน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง
มีความเคารพให้เกียรติซึ่งกันและกัน เพื่อความผาสุกของทั้งสองฝ่ายนั่นเอง พื้นฐานที่สำคัญ
ของการสร้างความเคารพ ก็คือ ศิลหรือวินัย เมื่อทุกคนมีศิลปะหรือวินัยเป็นเครื่องเตือนใจ
ย่อมทำให้บุคคลนั้นตระหนักถึงคุณค่าของบุคคลหรือสิ่งของ และย่อมแสดงออกซึ่งการให้
เกียรติซึ่งกันและกัน หรือแสดงออกซึ่งความเคารพ กล่าวสรุปได้ว่า ความเคารพเป็น
มงคลอันสูงสุด ดังนั้น บุคคลพึงมีความเคารพในลักษณะโดยสรุป ๓ ประการ ดังนี้

๑. เคารพตนเอง หมายถึง ให้รู้จักเคารพในการเกิดมาเป็นมนุษย์ของตน จึง
ควรมุ่งสร้างแต่ความดี ละเว้นจากความชั่วทั้งปวง

๒. เคารพบุคคลอื่น หมายถึง ให้รู้จักเคารพหรือตระหนักถึงคุณงามความดี
ที่คนอื่นมีอยู่ มีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความยำเกรงต่อกัน
และกัน เป็นต้น

๓. เคารพธรรม หมายถึง ให้รู้จักเคารพต่อหน้าที่ เคารพต่อหลักธรรมคำสอน
ที่เราได้นำมาประพฤติปฏิบัติ ตลอดจนกฎหมาย กฎระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕. ๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา สรุปได้ ดังนี้

คารวะ หรือ คารวธรรม ได้แก่ ความเคารพ เป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลและคนในสังคม พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความเคารพเป็นมงคลอันสูงสุด เพราะเป็นปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ช่วยให้ชีวิตมีความเจริญ ช่วยยกระดับชีวิตให้สูงขึ้นและช่วยให้มีจิตใจสูงขึ้นด้วยคุณธรรมประจำใจ

ความเคารพ เป็นคำศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า คารโว หรือ คารวะ มีมูลศัพท์มาจาก ครุ เมื่อเปลี่ยนรูปคำตามไวยากรณ์แล้วรูปศัพท์ก็แปลงไปเป็น คารวะ แปลว่า ความเคารพ บางทีใช้เรียกคนที่ทำหน้าที่สอนวิชาความรู้ว่าครูก็นี่ สรุปความหมายได้ว่า ความเคารพ หมายถึง ความเป็นผู้มีความตระหนักและหนักแน่นจริงจัง เป็นการมองเห็นคุณค่าและความสำคัญแล้วแสดงออกทั้งด้านกาย วาจา และใจ ต่อบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ด้วยความนบนอบและนับถืออย่างจริงใจ

ศรัทธา คือ ความเชื่อและความเลื่อมใส เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดจิตตระหนักถึงคุณค่าในตัวบุคคลและสิ่งต่าง ๆ และศรัทธายังเป็นเหตุให้เกิดลัทธิศาสนาต่าง ๆ ด้วย กล่าวได้ว่า ศรัทธา เป็นบ่อเกิดแห่งการมีความเคารพ เพราะเมื่อบุคคลมีความเชื่อมีความเลื่อมใสในสิ่งใดแล้ว ย่อมจะแสดงออกซึ่งคุณธรรมคือความเคารพต่อสิ่งนั้นด้วยกาย วาจา และใจอย่างแนบแน่น เพราะคนเราเมื่อเกิดความเชื่อหรือเลื่อมใสในสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว ย่อมมีการแสดงออกซึ่งความรัก ความเคารพ และนับถือในสิ่งนั้น ๆ จะเห็นได้ว่า แนวความคิดเรื่องความเชื่อของคนโบราณ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดลัทธิศาสนาต่าง ๆ มีสาเหตุมาจากความกลัวภัยต่าง ๆ ทั้งภัยธรรมชาติและสิ่งที่ไม่เห็นตัวตน จึงแสดงออกซึ่งความเคารพต่อสิ่งนั้น

การที่มนุษย์มีศรัทธาต่อบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ก็เพื่อต้องการมีที่พึ่งทางใจเป็นเบื้องต้น ศรัทธาดังกล่าวมานั้น โดยสรุปมี ๒ ประการ ได้แก่ ศรัทธาในสิ่งอื่นหรือผู้อื่น เชื่อว่าสิ่งของต่าง ๆ ที่อยู่รอบเรา เช่น ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น ล้วนมีอำนาจเหนือตน และศรัทธาในตนคือความเชื่อที่ว่า ความสำเร็จทุกอย่างเกิดมาจากอำนาจของตน ความเชื่อเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกคน เพราะความเชื่อทำให้มนุษย์เกิดพลังกำลังใจ และมีความหวังในการที่จะดำรงชีวิตอย่างปลอดภัยได้ สิ่งที่สำคัญที่สุด พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อโดยมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับอยู่เสมอ ให้รู้จักพิจารณาไตร่ตรองก่อนแล้วจึงค่อยตกลงปลงใจเชื่อในสิ่งนั้น ๆ

ในสังคมอินเดีย อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีมาก่อนพระพุทธศาสนานั้น เป็นส่วนหนึ่งที่สร้างแนวความคิดเรื่องความเชื่อในจิตใจคน ทั้งในยุคก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาล แม้กระทั่งในสมัยปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าแนวความคิดเรื่องการไหว้ทิศ การบูชาัญญ การไหว้ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นการแสดงความเคารพเพื่อเอาอกเอาใจผู้ที่มีอำนาจเหนือตนนั้น มีวิวัฒนาการมาเป็นระยะเวลาช้านานแล้ว แม้ว่าแนวความคิดนี้จะมีอิทธิพลนับตั้งแต่ยุคอินเดียโบราณจนถึงยุคก่อนพุทธกาลหรือสมัยพุทธกาลก็ตาม แต่สิ่งเหล่านี้พระพุทธเจ้าไม่ทรงแนะนำให้ปฏิบัติตาม ถือเป็นการแสวงหาที่พึ่งที่ไม่ประเสริฐ และไม่ใช่วิถีอันเกษม จึงได้มีการปรับเปลี่ยนประยุกต์แนวความคิดใหม่เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การไหว้ทิศปรับเป็นหลักความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม ๖ ประเภท เพื่อให้คนในสังคมมีความเคารพ และรู้จักสงเคราะห์อนุเคราะห์ช่วยเหลือกัน

อย่างไรก็ตาม แม้เรื่องบางอย่างจะค้านหรือเห็นด้วยกับพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่ประเด็นสำคัญที่ได้ศึกษา คือ แนวความคิดที่ทำให้เกิดการเคารพนั้นมาจากความเชื่อและความเลื่อมใสเป็นพื้นฐานหลัก ส่วนใครจะเชื่อด้วยเหตุผลหรือไม่มีเหตุผลเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล แต่ในทางพระพุทธศาสนาได้ย้ำเน้นให้เชื่อโดยมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับเสมอ

เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ พระองค์พยายามปฏิวัติสังคม ไม่ว่าจะระบบความคิด ขนบธรรมเนียม และประเพณีดั้งเดิม ซึ่งทรงเห็นว่าไม่เหมาะสมไม่ควร ส่วนหลักการใดที่ทรงเห็นว่าเป็นประโยชน์ ก็คงไว้และปรับปรุงแก้ไขให้เข้ากับหลักการในทางพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรม ทรงเคารพพระธรรม

ด้วยทรงมองเห็นว่า พระธรรมนี้แหละที่จะเป็นที่พึ่งที่อาศัยได้ ทรงยึดถือพระธรรมเป็นใหญ่ และเป็นที่ยึด และได้ตรัสว่า บุคคลเมื่อหาที่พึ่งอื่นใดไม่ได้แล้ว ให้เอาพระธรรมเป็นที่พึ่ง เมื่อมีพระสงฆ์เกิดขึ้น ก็ทรงให้ความเคารพสงฆ์ โดยได้มอบหมายให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ให้อำนาจแก่สงฆ์ด้วย

พระพุทธศาสนาและพระธรรมวินัยที่เจริญและตั้งมั่นดี สืบเนื่องมาจากการมีความเคารพในพระสัทธรรมคำสั่งสอนนั่นเอง หรือพระธรรมวินัยเสื่อมลง ไม่ตั้งมั่นดี ก็สืบเนื่องมาจากการไม่มีความเคารพในพระสัทธรรมคำสั่งสอนเช่นกัน พระธรรมวินัยจึงถือเป็นหลักสำคัญที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม เป็นกฎหรือขนบธรรมเนียมและระเบียบแบบแผนที่พระพุทธองค์ทรงตั้งไว้ เพื่อให้ความประพฤติของหมู่คณะเป็นไปอย่างเรียบร้อย

ความเคารพเกิดจากความมีวินัยเป็นพื้นฐาน ได้แก่ ศีล อันเป็นข้อวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เมื่อมีความเคารพก็ทำให้รู้จักตระหนักในบุคคลและสิ่งนั้น ๆ จะเห็นได้ว่าหลักเสขียวัตถ์ ได้แก่ ข้อวัตรปฏิบัติที่ภิกษุสามเณรจะต้องศึกษาธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทต่าง ๆ ถือได้ว่าเป็นบรรทัดฐานของการมีความเคารพ อันเป็นการจัดระเบียบสังคมสงฆ์ และสังคมผู้ครองเรือนให้เป็นไปในแนวทางเดียวกันได้เป็นอย่างดี

ความเคารพเป็นบ่อเกิดแห่งความสามัคคี เป็นการแสดงออกในด้านความเอื้อเฟื้อต่อบุคคล และสิ่งต่าง ๆ ที่เรามีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้อง ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักความเคารพ โดยสรุปมี ๖ ประการ คือ

- | | |
|--------------------|------------------------------------|
| ๑. สัตถุคารวตา | ความเคารพในพระศาสดาหรือพระพุทธเจ้า |
| ๒. ธัมมคารวตา | ความเคารพในพระธรรม |
| ๓. สังฆคารวตา | ความเคารพในพระสงฆ์ |
| ๔. สิกขาคารวตา | ความเคารพในการศึกษา |
| ๕. อัปมาทคารวตา | ความเคารพในความไม่ประมาท |
| ๖. ปฏิสันถารคารวตา | ความเคารพในปฏิสันถาร |

ความเคารพ ๖ ประการนี้ ถือเป็นหลักสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความเคารพเอื้อเฟื้อและหนักแน่นจริงจัง เป็นพื้นฐานทางสังคมทั้งในสังคมสงฆ์และสังคม

ผู้ครองเรือน เพราะถ้าขาดความเคารพแล้ว ปัญหาต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นมากมาย เช่น การทะเลาะเบาะแว้งกัน จะเห็นได้ว่า บ่อเกิดแห่งความแตกแยกกัน ก็เกิดมาจากความไม่เคารพกันนั่นเอง โดยมีประเด็นใหญ่ที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คือ มีความประพฤติไม่เสมอกันและมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน

จากการศึกษาพบว่า หลักสาราณียธรรม ได้แก่ หลักธรรมอันเป็นเครื่องระลึกถึงกัน คือการจะทำ พูด คิด ก็มีเมตตาปรารถนาดีต่อกัน มีความคิดเห็นและประพฤติปฏิบัติเป็นไปในแนวทางเดียวกัน และหลักอภิธานียธรรม ได้แก่ หลักธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ช่วยสร้างเสริมให้มีความเคารพกันตามลำดับผู้บวชก่อนบวชหลัง หรือตามลำดับอายุสมาชิกภาพในหมู่พระสงฆ์ ส่วนฝ่ายคฤหัสถ์ ช่วยให้มีความเคารพกันโดยชาติวุฒิ (ผู้เจริญโดยกำเนิด) วัยวุฒิ (ผู้เจริญโดยวัย) และคุณวุฒิ (ผู้เจริญโดยคุณธรรมหรือคุณงามความดี) และสอนให้รู้จักเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ ทำให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ และหลักธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ทิศ ๖ ซึ่งเป็นหลักธรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีงามต่อกันของคนในสังคม ช่วยให้ความเคารพรักและเมตตาปรารถนาดีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อนุเคราะห์สังเคราะห์ช่วยเหลือกันและกัน

ในสังคมไทย พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อคนไทยเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประชาชนชาวไทยได้ยอมรับนับถือเอาพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานแห่งวัฒนธรรมไทย รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ บรรพบุรุษไทยได้สอนให้คนไทยมีสัมมาคารวะ มีมารยาทที่ดีงาม เรียกว่า คุณสมบัติของผู้ดี คำสั่งสอนเหล่านี้ อาศัยหลักธรรมและข้อวัตรปฏิบัติจากพระพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยการปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสังคมผู้ครองเรือน จะเห็นได้ว่า มารยาทไทย เช่น การกราบ การไหว้ การแสดงความเคารพกันโดยชาติวุฒิ วัยวุฒิ และคุณวุฒิ บรรพบุรุษไทยได้นำเอาหลักของเสขียวัตถ (ธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาท) มาประยุกต์ใช้เป็นมารยาทไทย ให้คนไทยรู้จักวิธีการกราบ การไหว้ การเดิน การนั่ง ที่ถูกต้องและเหมาะสม ทำให้คนทั่วโลกมองเห็นว่า คนไทยเป็นคนมีสัมมาคารวะ มีมารยาทเรียบร้อยดี

หลักความเคารพนี้ เป็นการแสดงออกที่มาจากจิตใจจริง ๆ ไม่ใช่สักแต่จะทำ ความเคารพให้เห็นเพียงด้านกายหรือวาจาเท่านั้น มโนสำนึกต้องมีความรู้สึกที่ออกมาจากจิตใจแท้จริง ถือเป็นการมองเห็นคุณงามความดีในกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นคนใด ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ปัญหาในสังคมมากมาย เช่น ปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหายาเสพติด และปัญหาการทะเลาะวิวาทกัน เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการขาดความเคารพต่อกันและกัน หากสังคมรู้จักนำหลักความเคารพไปใช้ ก็จะทำให้สังคมเป็นสังคมที่พึงประสงค์ เป็นสังคมแห่งสันติภาพและภราดรภาพ คนที่มีความเคารพ ย่อมได้รับความเจริญก้าวหน้าในชีวิต เป็นที่รักของคนทั้งหลาย ไปที่ไหนก็มีแต่คนยกย่องสรรเสริญ และเมื่อตายไปแล้ว ย่อมไปเกิดในตระกูลสูง ส่วนคนที่ไม่มีความเคารพ ย่อมได้รับความไม่เจริญก้าวหน้าในชีวิต ไม่เป็นที่รักของคนทั้งหลาย ไปที่ไหนก็มีแต่คนกล่าวติฉินนินทา และเมื่อตายไปแล้ว ย่อมไปเกิดในตระกูลต่ำ

ดังนั้น ผู้ที่ปรารถนาความสุขความเจริญในชีวิต และสังคมที่ปรารถนาความสามัคคีในหมู่คณะ พึงปฏิบัติตามหลักความเคารพ ๖ ประการดังกล่าวมา ด้วยการรู้จักสร้างนิสัยความเคารพให้เกิดขึ้นในตัวเอง เพื่อให้ชีวิตของเราพัฒนาไปในทางที่ถูกที่ควร รู้จักเคารพตนเองในฐานะที่ตนได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิ่งที่หาได้ยากอย่างยิ่ง รู้จักเคารพคนอื่น มองเห็นคุณงามความดีที่คนอื่นมีอยู่ เป็นการเคารพยำเกรงต่อกันและกัน และรู้จักเคารพหลักธรรมคำสอนที่เราได้นำมาประพฤติปฏิบัติ รู้จักเคารพต่อหน้าที่ ตลอดจนกฎหมาย กฎระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ หากทุกคนในสังคมสามารถทำได้ดังนี้ ชื่อว่า ได้ปฏิบัติตามหลักความเคารพ สังคมนั้นก็จะเป็นสังคมที่พึงประสงค์ มีความสามัคคี และมีความสุขตลอดไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ความเคารพเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญกับบุคคลในสังคม ผู้ที่ได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมข้อนี้ ชื่อว่าได้ประพฤติปฏิบัติเพื่อความเป็นมงคลในชีวิต ส่งผลให้ตนเองและบุคคลอื่นได้รับอานิสงส์จากการมีความเคารพด้วย แต่เนื่องจากความเคารพเป็นหลักธรรมที่ต้องแสดงออกมาจากส่วนลึกของจิตใจจริง ๆ บางครั้งดูยากเหมือนกันว่าเป็น การเสแสร้งหรือแกล้งทำความเคารพหรือไม่ ดังนั้น ในการพัฒนาจิตสำนึกในความเคารพ

จึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งจะทำให้บุคคลเกิดความตระหนักมองเห็นความสำคัญของ
หลักธรรมข้อนี้แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

๑. ควรมีการกำหนดนโยบายด้านการส่งเสริมหลักความเคารพเป็นการ
เฉพาะ โดยเน้นไปที่สถาบันการศึกษา เพื่อให้นักเรียนนักศึกษารู้จักตระหนักและมองเห็น
คุณค่าและความสำคัญของความเคารพ และกำหนดนโยบายให้คนทุกคนในสังคมมีส่วน
ในการสร้างเสริมความเคารพด้วย

๒. ควรปลูกฝังค่านิยมเรื่องความเคารพ ตั้งแต่ระดับรากหญ้าคือ
สถาบันครอบครัวไปจนถึงระดับชาติ เพื่อให้สังคมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อกันด้วยดีจาก
หลักความเคารพนี้ โดยใช้ธรรมะ คือทศ ๖ เป็นนโยบายในการนำไปปฏิบัติคู่กัน

๓. ควรมีมาตรการคุมเข้ม หรือลงโทษที่ชัดเจนกับบุคคลที่นำสิ่งที่เป็นที่
สัการะเคารพของคน เช่น พระพุทธรูป สัญลักษณ์เกี่ยวกับศาสนา ไปใช้ในทางที่ผิดหรือ
ทำการลบหลู่ดูหมิ่น ไม่ให้ความเคารพ เป็นต้น

๔. ควรมีการกำหนดนโยบายและปลูกฝังวัฒนธรรมการกราบ การไหว้
และมารยาทไทย ให้คนรุ่นหลังได้ตระหนักมากกว่านี้ เพราะจะสังเกตเห็นได้ว่า นับตั้งแต่
วัฒนธรรมต่างชาติเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย ทำให้คนไทยเริ่มที่จะลืมวัฒนธรรมการ
กราบ การไหว้ที่ดั้งเดิมของตนเอง

๕. ควรมีนโยบายในการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้แสดงออกถึงความ
เคารพ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติ

๑. โดยเหตุที่ความเคารพเป็นหลักธรรมที่เกื้อหนุน และมีประโยชน์ใน
สังคม ประชาชนทั่วไป จึงควรได้รับการเรียนรู้ ควรทราบ และรู้ซึ่งในเรื่องความเคารพที่
ถูกที่ควร

๒. พระสงฆ์ซึ่งทำหน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรม ควรมีบทบาทในการให้
การศึกษาและอบรมสั่งสอนหลักความเคารพให้คนทั่วไปได้ศึกษาและนำไปปฏิบัติ รวมทั้ง

ตนเองก็ปฏิบัติเป็นตัวอย่างด้วย และผู้หลักผู้ใหญ่ในสังคมควรสร้างนิสัยความเคารพให้เด็ก และเยาวชนได้เห็นเป็นตัวอย่าง

๓. ควรมีการติดป้ายประกาศรณรงค์ เชิญชวนให้คนได้ประพฤติปฏิบัติ ตามหลักธรรมว่าด้วยความเคารพ โดยนำหลักทศ ๖ และหลักสาราณียธรรมมาเป็น เครื่องกระตุ้นให้คนมองเห็นความสำคัญ มองเห็นโทษและประโยชน์ของความเคารพ

๔. ควรส่งเสริมการยกย่องสรรเสริญ และให้เกียรติแก่ผู้ที่ได้ปฏิบัติตาม หลักความเคารพ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และสังคม

๕. ควรมีการออกกฎหมายและบทลงโทษผู้ที่เหยียบย่ำ ละบลู่ดูหมิ่น ศาสนาหรือสิ่งที่เป็นที่สักการะเคารพนับถือของในสังคมให้ชัดเจนมากกว่าที่เป็นอยู่

๖. ควรมีการออกกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับที่ชัดเจน เพื่อควบคุม จัดระเบียบและลงโทษผู้ทำผิด เช่น ห้ามวางพระพุทธรูปขายบนทางเดิน ผู้ที่ตัดเศียร พระพุทธรูปไปขายต้องมีบทลงโทษที่หนักขึ้น หากมีการผลิตเหรียญหรือพระพุทธรูปขึ้นต้องมี การขออนุญาตจากหน่วยงานที่รับผิดชอบ ได้แก่ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ หรือ หน่วยงานที่มีส่วนรับผิดชอบในเรื่องนี้

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาแนวคิดเรื่องความเคารพในอินเดียโบราณ บ่อเกิดแห่ง ความเคารพอันมีศรัทธาคือความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดมีความเคารพ และศึกษา การแสดงความเคารพของคนอินเดียบางอย่างที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้แก่ การไหว้ทิศ และการบูชาัญญ ซึ่งทั้งสองอย่างนี้เป็นรูปแบบหนึ่งของการเคารพ และศึกษาแนวความคิด เรื่องความเคารพในพระพุทธศาสนา รวมทั้งศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของความเคารพใน พระพุทธศาสนาต่อสังคมไทย แนวความคิดดังกล่าวเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้า นี้ สำหรับการวิจัยในโอกาสต่อไป ผู้ที่มีความสนใจที่จะวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ สามารถศึกษา วิเคราะห์ได้ในประเด็นต่อไปนี้

๑. ศึกษาวิเคราะห์หลักทฤษฎี และวิวัฒนาการความเป็นมาของความ เคารพทั้งฝ่ายตะวันตกและตะวันออก

๒. ศีรษะวิเคราะห์เรื่องการบูชาและความอ่อนน้อมถ่อมตน ซึ่งการบูชาและความอ่อนน้อมถ่อมตนนั้น มีความหมายและลักษณะใกล้เคียงกับความเคารพ

๓. ศีรษะวิเคราะห์เรื่องความเคารพเปรียบเทียบระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน หรือเปรียบเทียบระหว่างศาสนาอื่น ๆ

๔. ศีรษะวิเคราะห์เรื่องสามมีจิตรรมในพระพุทธศาสนา

๕. ศีรษะวิเคราะห์ทัศนคติเรื่องความเคารพในสังคมไทย ในลักษณะเชิงสำรวจสังคม

การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพ และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเคารพตามที่ได้เสนอแนะไว้นี้ ย่อมจะเป็นประโยชน์ให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจเรื่องนี้ ย่อมจะเป็นประโยชน์ให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจชัดเจนขึ้น และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมได้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดัตต. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ประชุมโคลงโลกนิติ. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำ

ครุสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๕.

_____ สมบัติของผู้ดี. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ครุสภาลาดพร้าว,

๒๕๔๔.

แคล้ว เจริญวงศ์. มารยาทและการสมาคม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ฉันทภูมิ หลอมประโคน. คู่มือครูพระช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนสังกัด

กรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่ง

ประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๔.

ณรงค์ เล็งประชา, รศ.. **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย.** (ฉบับปรับปรุงใหม่). พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์, ๒๕๓๙.

दनัย ไชยโยธา, รศ.ดร.. **นานาศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์, ๒๕๓๙.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์, ๒๕๔๓.

ทัศนีย์ ทองสว่าง. **สังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์, ๒๕๓๗.

ธรรมรักษ์ขิต. **พระพุทธศาสนา : ศาสนาแห่งปัญญา.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวมสาส์น

(๑๙๙๗) จำกัด, ๒๕๓๗.

บุญมา จิตจรัส. **มงคล ๓๘ ประการ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

ป. หลงสมบุญ, พ.ต.. **พจนานุกรมมคธ-ไทย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียนวัด

ปากน้ำจัดพิมพ์, ๒๕๔๐.

ประเวศ วสี, ศ.น.พ.. **สวณโมกข์ ธรรมกาย สันติอโศก.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน บจก., ๒๕๔๑.

แปลก สนธิรักษ์ และสวัสด์ พิณจันทร. **ศัพท์ศาสนา นักรรรมและธรรมศึกษาตรี.**

กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๐.

ปิ่น มุกกันต์, พ.อ.. **แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักรรรมตรี.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . **มงคลชีวิต ภาค ๓.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระเทพเวที, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พุทธศาสนากับสังคมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร

: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.

_____ . **รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย.** กรุงเทพมหานคร :

เคล็ดไทย, ๒๕๓๓.

_____ . **วัฒนธรรมกับการพัฒนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์

พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๓๒.

_____ . **หลักการศึกษในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธธรรมเพื่อการพัฒนา.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

- พระธรรมธีรราชฆาตมุนี, (โชดก ภาณสิทธิ์). มงคล ๓๘ ประการ. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมเนียมเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนา และ
สร้างสรรค์สังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์อำเภอ, ๒๕๔๒.
- _____ . คนไทยกับป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด,
๒๕๓๗.
- _____ . ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.
- _____ . จัดระเบียบสังคมตามคตินิยมแห่งสังฆะ. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- _____ . จาริกบุญ-จาริกธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.
- _____ . จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิก, ๒๕๓๗.
- _____ . ชีวิตที่เป็นอยู่ดี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๔.
- _____ . ธรรมบุญชีวิต. (ฉบับปรับปรุง-เพิ่มเติม). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,
๒๕๔๐.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสน์. (ฉบับประมวลศัพท์). พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร
: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์. (ฉบับประมวลธรรม). พิมพ์ครั้งที่ ๙.
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . พระพุทธศาสนา : พัฒนาคนและสังคม. กรุงเทพมหานคร : กรมการปกครอง,
๒๕๔๐.
- _____ . พัฒนาวัฒนธรรมในตัวคนไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- _____ . พุทธธรรม. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- _____ . พุทธศาสตร์กับการแนะแนว. กรุงเทพมหานคร : กองทุนมูลนิธิธรรม, ๒๕๓๔.

- _____ . **วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘.
- _____ . **วินัย เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๙.
- _____ . **สถานการณ์พระพุทธศาสนากระแสสายศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙.
- _____ . **สอนนาคนสอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๒.
- _____ . **อุดมธรรมนำจิตสำนึกของสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.
- พระธรรมมหาวิธานวัตร. **มงคลที่ปณี หรือ มงคลสูตร ๓๘ ภาคพิศดาร**. กรุงเทพมหานคร : ส.ธรรมภักดี, ๒๕๔๑.
- พระธรรมวิมลโมลี (บุญมา คุณสมบุญโน). **ระเบียบปฏิบัติของชาวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๔.
- พระปลัดนอบ รุกขิตสีโล. **คู่มือวิทยากรอบรมคุณธรรม “ค่ายพุทธบุตร”**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๓๖.
- พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระมหาสังเวช ธรรมเนตติโก. **ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตภาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระราชวรมณี, (ประยุทธ์ ปยุตโต). **คุณธรรมกับจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- _____ . **ปรัชญาการศึกษาไทย**. (ฉบับปรับปรุง). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘.

พระสิริมงคลอาจารย์. **มงคลตถทีปนิยา ทุติโย ภาโค.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระอัครวงศาจารย์. **สังฆนิตติปกรณ์ ธาตุมาลา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลศึกษา, ๒๕๒๓.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มงคลตถทีปนิ แผล เล่ม ๔.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

มูลนิธิภูมิพล. **สังฆนิตติปกรณ์ ธาตุมาลา.** (ฉบับภูมิพล). กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพล, ๒๕๒๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

ส. พลายน้อย. **เทวนิยาย.** กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๙.

สนธิ สมัครการ. **ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย : วิเคราะห์เชิงสังคม-มานุษยวิทยา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

สมจินตนา ภักดีศรีวงศ์. **มารยาทในสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ่อนแถมมีจำกัด, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระพรหมญาณสังขโมลี. **พระปฐมสมโพธิกถา พุทธประวัติ ฉบับพิสดาร.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร, ๒๕๒๒.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, (พิมพ์ ธรรมจริ). **บทสร้างนิสัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๗.

_____. **มงคลยอดชีวิต.** (ฉบับสมบูรณ). กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **นวโกวาท.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๑๕.

- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ, (จวน อุฏฐายี). **มงคลในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร :
โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน, ๒๕๔๒.
- สมภาพ ชีวรัฐพัฒน์. **มงคลกับคุณภาพชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : นานา
สิ่งพิมพ์, ๒๕๔๐.
- สมศรี สุขมลนันท์. **มารยาทสังคม**. กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยบริษัทปูนซิเมนต์ไทย
จำกัด, ๒๕๓๕.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : บริษัทรวม
สาส์น (๑๙๙๗) จำกัด, ๒๕๓๒.
- _____. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- สุนทร ณ รัชสี, รศ.ดร.. **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- สุพิศวง ธรรมพันทา, ผศ.. **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : ดี.ดี. บุ๊คส์ไตร์,
๒๕๓๒.
- สุวัฒน์ จันทระจาง, น.พ.. **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ. ๒๕๔๐.
- เสนาะ ผดุงฉัตร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- เสฐียร พันธรัชชี, ศ.. **ศาสนาโบราณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬ
าลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : หจก. หอรัตนชัย
การพิมพ์, ๒๕๔๐.
- ไสว มาลาทอง. **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,
๒๕๔๒.
- _____. **คู่มือการศึกษาปฐมบัญญัติประกอบการเรียนการสอนวินัยบัญญัติ นักรร
มชั้นตรี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕.

(๒) บทความ :

จินดา จันทร์แก้ว, รศ.ดร.. “พุทธญาณวิทยา : กำเนิด ศรัทธา และตรรกะ”, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๕**. หน้า ๑๕๕-๑๗๒. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, ดร.. “ทฤษฎีแห่งพุทธเกี่ยวกับประชากรศาสตร์”, ใน **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. หน้า ๒๒๕-๒๔๐. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์, ม.ป.ป..

จำนงค์ ทองประเสริฐ. “พระพุทธเจ้ากับการปฏิวัติสังคม”, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๕**. หน้า ๑๐๕-๑๑๖. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระพุทธวรญาณ (กิตติทินนเถระ) “การบวชพระในพระพุทธศาสนา”, ใน **รวมข้อเขียนพระธรรมเทศนาและคำบรรยาย**. หน้า ๓๑-๓๘. รวบรวมและจัดพิมพ์แจกเนื่องในงานทำบุญวันเกิดพระพุทธวรญาณ เจ้าอาวาสวัดวิศรารามราชวรวิหาร เจ้าคณะจังหวัดลพบุรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). “แนวทางในการพัฒนานิยและประชาธิปไตย”, ใน **ปาฐกถาธรรม**. หน้า ๑๔-๑๘. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต). “พระธรรมวินัย ฎีกาหมาย ทิฎฐิ และผลประโยชน์กรณีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ ฉบับใหม่”, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๗**. หน้า ๑๔๗-๑๖๒. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

พระมะลิน กิตติปาโล. “ความสำคัญของศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา”.

วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหานิกธ สุวรรณดี. “การศึกษาวิเคราะห์หลักความเชื่อเรื่องระบบวรรณะของชาว
ฮินดูในประเทศไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีชาวฮินดูและนักศึกษาศาสนาใน
กรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.**

สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาประศักดิ์ อคฺคฺปนฺโน (ซึ่งแสง). “ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์กับกฎแห่งกรรมของ
ชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.**

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหามานพ เจื้อจันท์. “การบูชาญในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต.** ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาสุพัฒน์ กลุยานธมฺโม. “พระพุทธรูปเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”.

วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสุชิน สุชีโว. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธศาสนา
เถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชา

พระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

พระมหาอดุลย์ คนแรง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มังคลัตถปิณี”. **วิทยานิพนธ์**

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

พระมหาอุทัย มุลแก้ว. “การจัดการสิ่งแวดลอมตามหลักพระวินัยปิฎก”, **การค้นคว้าแบบอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาการจัดการมนุษยกับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

พินิจอากาศเอกหญิงนิรมล สุวรรณปิ่นทะ. “รูปแบบการพัฒนาพฤติกรรมประชาธิปไตยด้านคุณธรรมของนักเรียนโรงเรียนปลูกจิต กรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารการศึกษา)**. คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๔๕.

เรื่อนสาย ฐัญญ. “แนวคิดเรื่อง “ครู” ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑.

วรพจน์ ทองใบ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพงษ์ศักดิ์ เตชะธัมโม วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กับการปลูกป่าสมุนไพรรของพระสมนึก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

อิทธิพล แก้วพิลา. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังฆเภทในพระพุทศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Brandon, S.G.F. A Dictionary of Comparative Religion. London : tinling and Company, n.d.

Sinha, B.C. Tree Warship in Ancient India. Delhi : Oriental Publisers, ๑๙๗๙.

T.W. Rhys Davids & W. Stede. Pali-English Dictionary. London : Routledge & Kegan Paul Ltd., ๑๙๘๖.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาหวมวด สุกุกธมฺโม (โถมศรี)
- วัน เดือน ปีเกิด : ๒๑ มกราคม ๒๕๑๔
- มาตุภูมิ : บ้านเลขที่ ๓๓ หมู่ ๓ บ้านหนองปรือ ตำบลตานี
อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๑๔๐
- บรรพชา : ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๒๗ ณ วัดปทุมสามราษฎร์
ตำบลไชยนาสาม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
- อุปสมบท : ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๓๕ ณ พระอุโบสถวัดดุสิตาราม
แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา : น.ธ. เอก ณ วัดสุทัศนารังสรรค์ สำนักเรียนคณะจังหวัดสุรินทร์
: ป.ธ. ๖ ณ วัดดุสิตาราม สำนักเรียนวัดดุสิตาราม แขวงอรุณ
อมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
: ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) คณะครุศาสตร์
วิชาเอกการสอนสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย รุ่นที่ ๔๒/๒๕๓๘
- ประสบการณ์ : นิสิตปฏิบัติงาน กองประชาสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย (๒๕๓๙), ครูสอนวิชาพระพุทธศาสนา
โรงเรียนประถมวัดดุสิตาราม (๒๕๓๕-ปัจจุบัน), ครูสอนปรีชา
ธรรมแผนกบาลี (๒๕๔๒) และธรรมศึกษา (๒๕๔๓-ปัจจุบัน)
สำนักเรียนวัดดุสิตาราม, วิทยากรโครงการอบรมคุณธรรม
จริยธรรมภาคฤดูร้อนตามสถานที่ต่าง ๆ
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๗ วัดดุสิตาราม ถนนสมเด็จพระปิ่นเกล้า แขวงอรุณอมรินทร์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐